

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “ศึกษาความเชื่อเรื่องโชคลางกับการประกอบอาชีพค้าขายของผู้ค้าในตลาดชุมชนวัดบำเพ็ญเหนือ “ตลาดน้ำขวัญเรียม” เขตมีนบุรี กรุงเทพมหานคร” ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ที่เกี่ยวกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัย เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๓ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๒.๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของตลาดนัด

ในอดีตสังคมมนุษย์มีระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง แต่ละครอบครัวสามารถผลิตพืชผลไว้รับประทานในครัวเรือนของตนได้ ข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือนก็เป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ยาก เพราะอาศัยวัตถุดิบที่มีตามธรรมชาติเป็นหลัก แม้แต่เสื้อผ้าก็ทอขึ้นใช้เอง เมื่อสังคมพัฒนาขึ้น และคนสามารถผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหารตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นได้ในปริมาณที่มากกว่าความต้องการจนเหลือเป็นส่วนเกิน จึงนำผลผลิตส่วนเกินนั้นไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของหรืออาหารที่ตนและครอบครัวไม่สามารถผลิตขึ้นมาได้ การแลกเปลี่ยนนี้อาจเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านหรือระหว่างเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไป โดยอาศัยพ่อค้าวัวหรือกองคาราวานหรืออาจจะนำผลผลิตนั้นไปแลกเปลี่ยนด้วยตนเอง แหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าในยุคสมัยนั้นจึงยังไม่เป็นสถานที่ที่แน่นอน

ต่อมาเมื่อสังคมเจริญขึ้นเป็นเมืองใหญ่ มีสภาพและฐานะเป็นสังคมเมือง การใช้เงินตราเริ่มแพร่หลาย และการค้าขายมีการขยายตัว ส่งผลให้ความต้องการสินค้าอุปโภคและบริโภคมีมากขึ้นตามไปด้วย จึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องแหล่งหรือสถานที่สำหรับซื้อขายสินค้าเหล่านั้น นั่นคือตลาดซึ่งมักจะเป็นที่ที่คนในสังคมหรือชุมชนนั้นรู้จัก และสามารถเดินทางไปมาได้สะดวก รวมทั้งเป็นศูนย์กลางในการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ ขนาดของตลาดจะใหญ่หรือเล็กเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับขนาดของชุมชนที่ตลาดนั้นตั้งอยู่หรือจำนวนสินค้าที่นำมาวางขายในตลาดแห่งนั้น นอกจากนี้แล้วลักษณะของตลาดยังขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนนั้น ๆ

เช่น ถ้าชุมชนใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นสำคัญ ตลาดของชุมชนนั้นก็เรียกว่า “ตลาดน้ำ” หรือถ้าใช้การคมนาคมทางบกในการติดต่อค้าขายก็เรียกว่า “ตลาดบก” ตลาดจึงเป็นสถานที่ที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนในสังคมอีกด้วย

ตลาดแบบสากล หมายถึง ตลาดที่มีรูปแบบและต้นกำเนิดในประเทศทางตะวันตก อาณาจักรกรีซซึ่งเป็นแหล่งวัฒนธรรมและอารยธรรมโบราณที่สำคัญของโลกเรียก ตลาดว่าอะกอร่า (agora) ส่วนโรมันเรียก ตลาดว่า ฟอรัม (forum) ทั้งอะกอร่าและฟอรัมต่างก็มีความคล้ายคลึงกันในด้านสถานที่ตั้งและหน้าที่ใช้สอยของตลาด กล่าวคือ ตลาดมักตั้งอยู่กลางเมือง เป็นที่พบปะของคนในชุมชนนั้นและชุมชนใกล้เคียง นอกเหนือไปจากเป็นที่แลกเปลี่ยนและซื้อขายสินค้ากัน ลักษณะของตลาดในระยะแรกจะเป็นแบบตลาดนัด คือ มีการซื้อขายสินค้ากันเป็นครั้งคราว หรือตามวันที่กำหนด ณ สถานที่ใดสถานที่หนึ่ง สินค้าที่นำมาซื้อขาย แลกเปลี่ยนมักเป็นสินค้าตามฤดูกาลเช่น เลือขนสัตว์ หนังสือ ผ้า เมล็ดพืช ซึ่งสินค้าเหล่านี้พ่อค้าอาจนำมาขายเพียงปีละครั้ง ไม่ได้วางขายอย่างถาวร ส่วนสินค้าที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น อาหาร นม เนย ไข่ พวกพ่อค้าต้องนำมาขายกันเป็นประจำทุกสัปดาห์

การขยายตัวทางเศรษฐกิจและตลาดในยุโรปเริ่มมีมากขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ คือ เกิดย่านตลาดที่เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและสถานที่ค้าขายอย่างถาวร โดยไม่เพียงแต่จะมีตลาดย่อยที่ขายสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นในชีวิตประจำวันเท่านั้นยังมีตลาดขายส่งที่ขายสินค้าหลัก ๆ เช่น ผ้าขนสัตว์ ยา เครื่องเทศ เพื่อส่งต่อไปยังตลาดย่อยตามเมืองต่าง ๆ และส่งออกไปยังต่างประเทศ ตลาดที่มีลักษณะเช่นนี้ในประเทศอังกฤษ ได้แก่ ตลาดค้าผ้าในมณฑลยอร์กเชียร์ (Yorkshire) ซึ่งเป็นแหล่งผลิตผ้าขนสัตว์ที่มีชื่อของอังกฤษในขณะนั้นการขยายตัวของตลาดมีมาตามลำดับ นับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา ประกอบกับเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมขึ้นในประเทศอังกฤษ ก็ยิ่งทำให้มีสินค้าที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น และต้องหาทางส่งออกหรือจำหน่ายไปยังลูกค้าหรือผู้บริโภคทั้งในประเทศและต่างประเทศ นั่นหมายถึงต้องการหาตลาด เพื่อเป็นแหล่งระบายสินค้าเหล่านั้น การขยายตัวของตลาด เช่นนี้บ่งบอกถึงความเจริญทางเศรษฐกิจของยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ตลาดใหญ่ที่มีที่ตั้งอยู่ตามเมืองสำคัญ ๆ ที่เป็นศูนย์กลางความเจริญของประเทศ เช่น ตลาดในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ตลาดในกรุงอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ และตลาดในกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ส่วนในประเทศสหรัฐอเมริกา ได้แก่ ตลาดในเมืองนิวยอร์ก และบอสตัน ในปัจจุบันนี้ ตลาดใหญ่ที่ขายส่งสินค้าเฉพาะอย่าง ยังคงมีอยู่ตามเมืองใหญ่ของประเทศต่าง ๆ เช่น ลอนดอน นิวยอร์ก อัมสเตอร์ดัม เซี่ยงไฮ้ กรุงเทพมหานคร สิงคโปร์ เป็นต้น

ตลาดมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตามกาลเวลาและวิวัฒนาการของเมือง ดังที่เกียรติ จิวะกุล และคนอื่น ๆ^๑ สรุปไว้ในการศึกษาตลาดกรุงเทพมหานครว่า ตลาดซึ่งเป็นแหล่งบริการสินค้าที่เป็นอาหารการกินประจำวันและเครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ มีวิวัฒนาการไปตามการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐาน โดยครั้งแรกจะเป็นการค้าขายโดยเรือพายหรือตลาดน้ำตามริมแม่น้ำลำคลองที่มีบ้านเมืองหนาแน่นและเปลี่ยนแปลงจากลักษณะของตลาดนั้นมาเป็นตลาดที่ถาวรบริเวณริมคลองที่สำคัญ ๆ ต่อมาการตั้งถิ่นฐานขยายตัวห่างไกลจากแม่น้ำลำคลองโดยเกาะกลุ่มตามแนวถนน ถนนได้เข้ามามีบทบาทแทนแม่น้ำลำคลองมากขึ้นทุกที ตลาดและร้านค้าจึงปรากฏหนาแน่นตามริมถนนและกระจุกตัวเป็นย่านการค้าที่สำคัญ ดังที่เห็นกันในปัจจุบัน

คำว่า “ตลาด” มีความหมายกว้างมากตั้งแต่ความหมายที่กว้างที่สุด ซึ่งหมายถึงระบบอุปสงค์และอุปทานในเชิงเศรษฐกิจไปจนถึงความหมายของตลาดตามที่คนส่วนใหญ่เข้าใจซึ่งเกี่ยวข้องกับพื้นดินที่ กิตติพร ใจบุญ^๒ ได้ให้ความหมายว่า ตลาดเป็นแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าของคนไทย ได้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา ทั้งในด้านที่ตั้ง รูปแบบ ตลอดจนประเภทของสินค้าตามสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพและสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ตลอดจนความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีซึ่งเปลี่ยนไปในแต่ละสมัย

กิจกรรมซื้อขายแลกเปลี่ยนนั้นดำรงอยู่ควบคู่กับสังคมมนุษย์มาช้านานแล้ว ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนมีวิวัฒนาการมาจากเดิมที่เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนในชุมชนไปสู่การแลกเปลี่ยนในระดับที่สูงขึ้น สิ่งที่น่าสนใจซื้อขายแลกเปลี่ยนนั้นผูกพันกับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตและพื้นฐานของการดำรงสังคม ตลาดที่มีการพัฒนาไปตามการขยายตัวของสังคมเมืองในยุคสมัยต่าง ๆ

หลักฐานจากการบันทึกของมาโคโปโล เมื่อครั้งที่ได้มาเยือนจีนได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างตลาดกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีนว่ามีความครึกครื้นมาก และที่สำคัญการตลาดและการค้านี้เองเป็นปัจจัยให้เกิดภูมิปัญญาพื้นถิ่นของชาวจีนมากมาย ไม่ว่าจะเป็นระดับเงินตรา ระบบการชั่ง ตวง วัด และระบบการผ่อนแรงโดยอาศัยหลักการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการขนถ่ายสินค้ายิ่งไปกว่านั้น ในสมัยต่อมา ตลาดยังนับได้ว่าเป็นแหล่งที่ใช้เพื่อการสื่อสาร ประกาศ เผยแพร่ข่าวสารในชุมชนและระหว่างประชาชนกับรัฐ แหล่งแสดงมหรสพ การแสดงประเพณีพาที่ต่าง ๆ ยิ่งกว่านั้นยังเป็นแหล่งพบปะสังสรรค์ของคนหลายวัย ทำให้เกิดการไปมาหาสู่ และมีการ

^๑ เกียรติ จิวะกุล และคนอื่น ๆ. ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและการพัฒนาการ. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย., ๒๕๕๒, หน้า ๒๓

^๒ กิตติพร ใจบุญ. ตลาดกับวิถีชีวิต : บทสำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องตลาดในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)., ๒๕๔๙, หน้า ๒๑

ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมตลาดยังเป็นแหล่งที่ผู้คนได้มานั่งดื่มชาตามโรงเตี๊ยม เพื่อเสวนาพูดคุยและก่อให้เกิดการละเล่นชนิดต่าง ๆ เพื่อเป็นการผ่อนคลาย ไม่ว่าจะเป็นหมากรุก หอดเต๋า ฯลฯ แม้แต่เด็กเล็ก ๆ และผู้หญิงก็ชอบมาที่ตลาด เพื่อเลือกหาสินค้านานาชนิด ของเล่นตลอดจนข้าวปลาอาหารที่จะใช้เป็นเสบียงในครัวเรือน^๓

สำหรับผู้หญิงของพวกชนเผ่าต่าง ๆ แล้วนี่คือตลาดเทียม เพราะมันเป็นเหตุให้พวกเธอได้หาเรื่องออกจากบ้านเนื่องด้วยธรรมเนียมของกลุ่มที่ห้ามไม่ให้ผู้หญิงออกจากบ้าน ผู้หญิงเหล่านี้จะหาอะไรแทบจะเฒ่าแล้วไปขาย เพื่อให้ได้เจอเพื่อน ญาติ ๆ และเพื่อนบ้าน นับเป็นโอกาสที่จะได้พบปะทางสังคมและไม่ต้องอยู่บ้าน^๔

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ตลาดมิใช่เป็นเพียงสถานที่สำหรับดำเนินกิจกรรมซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าเท่านั้น ทว่ายังเป็นพื้นที่แห่งชีวิตที่มีการปะทะสังสรรค์ของผู้คนในรูปแบบต่าง ๆ ที่น่าสนใจ หากปราศจากผู้คนที่เข้ามาทำกิจกรรมต่าง ๆ แล้วพื้นที่ตลาดก็เป็นเพียงสถานที่ว่างเปล่าเท่านั้น ประเด็นที่น่าสนใจก็คือมีปัจจัยอะไรหรือกระบวนการอย่างไรในการทำให้พื้นที่แห่งหนึ่งกลายเป็นพื้นที่เศรษฐกิจและเป็นที่ยอมรับของผู้คน

กิตติพร ใจบุญ^๕ ได้วิจัยงานศึกษาเกี่ยวกับตลาดในประเทศไทยนับแต่อดีตถึงปัจจุบันและนำเสนอประเด็นงานเหล่านี้พูดถึงการดำรงอยู่และการปรับตัวของตลาดในลักษณะต่าง ๆ นับตั้งแต่การเสื่อมโทรมของตลาดน้ำและการเฟื่องฟูขึ้นมาแทนที่ของตลาดบกอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคมและระบบขนส่ง การขยายตัวของย่านการค้าและพัฒนาารูปแบบของตลาดนัด ลักษณะทางกายภาพของเมืองที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของตลาดความสัมพันธ์ระหว่างตลาดกับเวลา สินค้า และผู้คนที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ตลอดจนบทบาทสำคัญของผู้หญิงในตลาด ทำให้เห็นภาพรวมของประเด็นการศึกษาเรื่องตลาดนัด

อย่างไรก็ตาม กิตติพรเสนอว่า แม้จะมีการพูดถึงการต่อรองอำนาจของกลุ่มแม่ค้าในตลาดแต่ก็ขาดงานที่ศึกษาอำนาจของกลไกในระบบตลาดและเชื่อมโยงตลาดไปถึงอำนาจและศีลธรรมดังแนวคิดของ คาร์ล โปแลนด์ ที่เห็นว่า ในยุโรปภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม ระบบตลาดมีบทบาทมาแทนที่ระบบศีลธรรม ตลาดสมัยใหม่ปฏิเสธระบบศีลธรรมเดิมในเรื่องประโยชน์

^๓ ธนิต ณะกุลมาส. สรุปลความจากต้นฉบับภาษาจีน Chang Ding Zhong-Gu-Dai-De-Shi-Chang-Yu-Mo-V (Ancient Chinese Market and Commerce). Taipei: Taiwan Commercial., ๒๕๔๓, หน้า ๕๗-๕๙

^๔ วิลาวรรณย์ ฤดีศานต์. สรุปลความจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ Alfred Gell “The Market Wheel: Symbolic Aspects of an Indian Tribal Market” MAN. ๒๕๒๕, หน้า ๔๗๐-๔๗๑

^๕ กิตติพร ใจบุญ. ตลาดในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยทักษิณ., ๒๕๔๓, หน้า ๕๕-๕๖

ของสังคมในระบบตลาดเสรีที่มีการแลกเปลี่ยนโดยใช้เงินเป็นสื่อกลางมีการตั้งราคาตายตัว (fixed prices) เมื่อจ่ายเงินแล้วความสัมพันธ์ก็สิ้นสุดลง ไม่มีพันธะในการพึ่งพากัน (reciprocity) อีกต่อไป ตลาดจึงเป็นสนามประลองในเชิงอำนาจผ่านค่านิยมทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ และการครอบงำเชิงวัฒนธรรม การตลาดมีอำนาจในการกำหนด “ความเป็นอื่น” โดยวาทกรรมการค้าด้วย

ในประเด็นนี้ มิคาอิล บันดิน (M.Bakhtin) ได้เสนอว่าตลาดเป็นสถานที่อภิสิทธิ์ มีบรรยากาศที่เอื้อต่อการต้านวาทกรรมอำนาจนำ (antihegemonic discourse) ตลาดเป็นสถานที่ที่เผชิญหน้ากับแรงกดดันสองด้านด้วยกัน ด้านหนึ่งคือเรื่องระบบชนชั้นและโครงสร้างทางสังคม และอีกด้านหนึ่งคือการจัดการระบบของรัฐ ดังนั้น ตลาดจึงเป็นพื้นที่ซึ่งสัมพันธ์กับอำนาจ เป็นพื้นที่กลางที่อำนาจทางการเมืองส่งผ่านค่านิยมของรัฐไปยังประชาชน (ไม่ว่าจะเป็นในรูปของการจัดระเบียบพื้นที่จัดระเบียบการวางสินค้า ตรวจสอบคุณภาพสินค้า และเก็บภาษี) แต่ในขณะเดียวกันตลาดก็เป็นพื้นที่ที่เปิดให้เกิดการต่อรองและต่อต้านอำนาจที่เหนือกว่า ผ่านการนิเทศ การพูดคุยแลกเปลี่ยนข่าวสารและการแสดงออกอย่างอิสระของผู้คนที่มาตลาด เพื่อหลบเลี่ยงจากความเป็นจริงของชีวิตที่ถูกจัดระเบียบไว้^๖ ด้วยเหตุนี้บรรยากาศของพื้นที่ตลาดซึ่งมีความจอบ้าง วุ่นวาย สับสน จึงดึงดูดให้ผู้คนจำนวนมากเฝ้ารอการมาเดินตลาดนัดอย่างใจจดใจจ่อ

รูปแบบหรือประเภทของตลาด

“ตลาด” สถานที่ที่คนชอบก็ชอบ คนไม่ชอบก็จะไม่ชอบ บางคนก็ชอบมาก คงเพราะเป็นที่รวมสารพัดความหลากหลายทั้งของกินของใช้ ของสดของแห้ง ของหมักดองก็มี อย่างปลาเค็ม ปลาร้า หอยดอง อาหารกลุ่มนี้ที่ว่กันว่รสชาติอร่อยนัก ตลาดแต่ละประเภท มีสีสันเอกลักษณ์เฉพาะตัวแตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นตลาดสด ตลาดนัด ตลาดเช้า ตลาดน้ำ ตลาดบก ตลาดใต้ร่มหรือกระทั่งตลาดมืด เป็นอันรู้กันในหมู่ผู้บริโภคว่า แต่ละตลาดนั้น รับผิดชอบต่อความต้องการของผู้คนต่างกันไปอย่างไรบ้าง เป็นการเรียนรู้อัตโนมิติเป็นประสบการณ์ และวิถีของแต่ละชุมชน รู้ตัวอีกทีตลาดก็มาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เข้ามาอยากรหาของกินแบบไม่ต้องทำต้องมาที่ตลาดเช้า มีทั้ง โจ๊ก ข้าวต้ม กวยเตี๋ยว ข้าวมันไก่ หมูπί้ง ปาท่องโก๋ น้ำเต้าหู้ เป็นเรื่องธรรมดาของตลาดเช้าทั่ว ๆ ไป พบเห็นได้ทั่วประเทศไทย ตามด้วยของหวานแบบกินง่าย ๆ ข้าวเหนียวสารพัดหน้าขนมตาล ขนมกล้วย ขนมชั้น หรือขนมไทยประเภททอง ๆ ทั้งหลาย ซึ่งมักมีขาย เพื่อซื้อหาไปไหว้พระไหว้เจ้า ในตอนเช้า ๆ และตกลึงท้องในตอนสาย ๆ อาหารและขนม เหล่านี้จะกินที่ร้าน

^๖ Scott R. Hutson. Carnival and Contestation in the Aztec Marketplace, in *Dialectical Anthropology*. , ๒๐๐๐, pp. ๑๒๓-๑๔๔

หรือซื้อไปกินที่บ้านก็สะดวกเช่นกัน อิ่มแล้วเดินเข้าตลาดสดใกล้ ๆ ไปหาซื้อเนื้อสัตว์ ผักสด กลับไปปรุงเป็นมื้อเที่ยงมื้อค่ำได้ทันที สมัยนี้ตลาดเช้าแบบนี้ อาจไม่ได้ไปรวมกับตลาดชุมชน ตลาดเทศบาลที่เป็นตลาดสดแล้วแต่อาจไปอยู่ตามข้างทาง ถ้าเป็นในย่านชุมชนเมือง จำเป็นต้องมีร้านแซนวิช สลัด ผลไม้สดสำหรับคนทำงานที่รักสุขภาพ แต่เวลามีน้อย จากตลาดเช้า มาถึงตลาดโอนกประสงค์ หรือเรียกว่ามีผู้ประสงค์จะซื้อ และผู้ประสงค์จะขาย ไม่ว่าจะเป็นชุมชนอยู่ห่างไกลอย่างในชนบท หรือในเมืองตลาดโอนกประสงค์แบบนี้ บ้างก็มีช่วงเช้า แต่ถ้ามีช่วงบ่ายหรือตอนเย็น ๆ มักจะอยู่ในรูปแบบของตลาดนัด ที่ไปก่อตัวอยู่ใกล้ ๆ ชุมชนที่มีคนมากประชากรกระจุกตัวหนาแน่น

ถ้าจะกล่าวถึงตลาดนัดตอนช่วงเย็น ๆ พ่อค้า แม่ขาย ที่ติดตามชุมชนมาเปิดเพิง เปิดแผงเปิดโต๊ะ จะทยอยเริ่มตั้งร้านค้า ตั้งแต่ช่วงบ่าย ๆ โดยจะมารวมตัวกันสัปดาห์ละ ๑ วัน หรือ ๒ วัน ก็คงแล้วแต่อุปสงค์และอุปทานของผู้ซื้อและผู้ขาย สินค้าที่คำนึงถึงความนิยมของผู้ซื้อเป็นหลักขายกันตั้งแต่ของกิน เช่น แกงถุง สารพัดอย่าง หมูทอด ไก่ย่าง น้ำพริก ผักสด จนถึงข้าวของเครื่องใช้ กะละมัง ถังน้ำ ไม้หนิบ เสื้อผ้า ชุดชั้นใน บางตลาดครบวงจร พร้อมสรรพกระทั่งอะไหล่มือถือและบัตรเติมเงินทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ตลาดนัดแบบนี้ได้รับความนิยมเพราะนำเสนอสิ่งของที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ถ้าเป็นย่านโรงงานหรือพาร์กเม้นท์ สินค้าที่ได้รับความนิยมเห็นจะเป็นกับข้าว ผักสด ที่วางเป็นจาน ๆ กอง ๆ ๕ บาท ๑๐ บาท เหมาะสมแก่ความต้องการในชีวิตเพราะไม่มีใครอยากซื้อแตงกวาหรือมะเขือเทศเป็นกิโลกรัม ซื้อกันแค่พอกิน แล้วยิ่งตอนใกล้ตลาดวายราคาก็จะลดลงเหลือ ๓ กอง ๕ บาท

กิตติพร ใจบุญ^๗ กล่าวถึงตลาดประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ตลาดน้ำ-ตลาดบกตลาดสด หาบเร่-แผงลอย ตลาดนัด ตลาดสินค้าเฉพาะอย่าง และย่านการค้า โดยงานศึกษาส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาหลักอยู่ที่เรื่องการเปลี่ยนแปลงของตลาด ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น ๔ เรื่อง คือ สินค้าผู้คนที่เกี่ยวข้อง (ผู้ซื้อ-ผู้ขาย) เวลากับสถานที่ และระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในตลาด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตลาดน้ำ เป็นปรากฏการณ์ของสังคมไทยภาคกลาง ที่มีแม่น้ำลำคลองหลายสาย เดิมผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตเกษตรกรรม ที่นำผลผลิตทางการเกษตรมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน บริเวณจุดตัดของคลองเวลานัดติดตลาดสัมพันธ์กับวันข้างขึ้นข้างแรม ซึ่งก็สัมพันธ์กับการขึ้นลงของน้ำ ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนชุมชนก็ขยายตัวไปตามถนน ตลาดน้ำก็ต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบเพื่อให้ตอบสนอง

^๗ กิตติพร ใจบุญ. ตลาดกับวิถีชีวิต : บทสำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องตลาดในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)., ๒๕๕๙, หน้า ๕๗-๕๙

กับชุมชนแบบใหม่เช่น มีสถานที่ประจำ มีตัวอาคาร มีเวลาขายที่แน่นอน มีลักษณะเป็นตลาดประจำมากขึ้น ในระยะหลังก็มีกระแสท่องเที่ยวตลาดน้ำ

ตลาดน้ำ คือ ตลาดที่พ่อค้าแม่ค้าขายเรือบรรทุกสินค้ามาขายในย่านที่มีการเดินเรือพลุกพล่านเช่น บริเวณปากคลอง หรือบริเวณชุมชนที่อาศัยอยู่ริมน้ำ ตลาดน้ำในอดีตคงมีมากมายหลายแห่งโดยเฉพาะในบริเวณภาคกลาง เนื่องจากภูมิประเทศอุดมด้วยแม่น้ำลำคลองหลายสายทั้งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และที่ขุดขึ้นเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งและขยายพื้นที่เพาะปลูกย่านชุมชนจึงมักอาศัยอยู่ริมน้ำเป็นส่วนใหญ่ ตลาดน้ำก็น่าจะอยู่คู่กับชุมชนเหล่านั้นด้วย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการขุดคลองในทุกรัชกาล ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการคมนาคมและการป้องกันบ้านเมืองหรือเพื่อการยุทธศาสตร์ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ก็มีการขุดคลองเพิ่มขึ้นอีกหลายสายเพื่อให้การคมนาคมขนส่งสินค้าเป็นไปโดยสะดวกรวดเร็วทั่วถึง รวมทั้งเพื่อ เปิดพื้นที่การเพาะปลูกในบริเวณที่คลองขุดไปถึงด้วย ขณะเดียวกันเมืองหรือชุมชนก็ขยายตัวตามไปด้วย จึงทำให้เกิดตลาดน้ำสำคัญหลายแห่ง ตลาดน้ำที่สำคัญแห่งแรกคือ ปากคลองตลาด ซึ่งอยู่ระหว่างป้อมจักรเพชรและป้อมผีเสื้อ แม้ว่าในระยะแรกเป็นเพียงตลาดเล็ก ๆ แต่เมื่อเวลาผ่านไป บ้านเมืองมีความเจริญขึ้นตลาดที่เคยเป็นตลาดน้ำมาก่อนก็กลายเป็นตลาดบก และเป็นตลาดขายส่งผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญมากจนถึงปัจจุบัน ตลาดน้ำในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากปากคลองตลาดแล้วยังมีตลาดน้ำบางกอกน้อย ตลาดน้ำคลองบางหลวง ตลาดน้ำวัดทอง ตลาดน้ำวัดไทร ตลาดน้ำวัดคลองดาวคะนอง ตลาดน้ำคลองมหานาค ตลาดน้ำคลองคูพระนครเดิม ตลาดน้ำคลองดำเนินสะดวกตลาดน้ำคลองโพธิ์หัก ตลาดน้ำอัมพวา ตลาดท่าคา ตลาดน้ำบ้านกระแซง รวมทั้งมีตลาดน้ำอื่น ๆ ตามคลองซอยทั่วไป “นิราศพระประธม” ของสุนทรภู่ ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ แสดงให้เห็นวิถีชีวิตของคนในยุคหนึ่งที่ค้าขายกันในเรือแพอย่างคึกคัก สุนทรภู่บรรยายภาพการค้าขายในบริเวณตลาดน้ำทางฝั่งธนบุรีว่า บรรดาผู้พายเรือค้าขายในตลาดน้ำในอดีตส่วนใหญ่คงเป็นหญิงไทยและชาวจีน เนื่องจากชายไทยต้องถูกเกณฑ์เข้ารับราชการ ส่วนชาวจีนได้สิทธิในการเดินทางค้าขายได้ทั่วพระราชอาณาจักร เพราะไม่ต้องเข้าเวรรับราชการเหมือนอย่างชายไทย ชาวจีนจึงมีบทบาทสำคัญในการขยายตลาดการค้าภายในให้กว้างขวางขึ้น

สินค้าที่แม่ค้าคนไทยนำมาขายส่วนมากเป็นผลผลิตทางการเกษตร เช่น ผลไม้ ปลาแห้งเกลือ น้ำมันมะพร้าว ผ้าฝ้าย สีย้อมผ้า ส่วนพ่อค้าชาวจีน นอกจากนำสินค้าอุปโภคบริโภคทั่ว ๆ ไปมาขายแล้ว ยังนิยมนำสินค้าจากต่างประเทศ หรือสินค้าประเภทฟุ่มเฟือยซึ่งนำเข้ามาจากจีน เช่น ไบชา พัด ร่ม กระดาษ รูป ผ้าไหม ผ้าแพร เครื่องถ้วยชาม ผลไม้แห้ง มาขายด้วย นอกจากนี้ยังมีเรือแพที่ขายสินค้าเฉพาะอย่าง ดังที่เห็นได้จากจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ ว่า มีแพขายแพรไหม แผขายถ้วยชาม แผขายเก้าอี้ ตุ๊กตา เสื้อผ้า รื้อขายแตง รื้อขายมะเขือ รื้อขายมะม่วง รื้อขาย

น้อยหน้า เรือขายปูน เรือขายขนมจีน เรือขายน้ำมันมะพร้าว เรือขายหมากพลู เรือขายปลาแห้ง เรือขายปลาสด เรือขายผ้าเทศ เรือขายของชำ เรือขายขนมเปี๊ยะ เรือขายเครื่องเค็ม เรือขายทุเรียนเรือขายมังคุด เรือขายหอย เรือขายแมงดา เรือขายเหล้า เรือขายกะปิ เรือขายจาก เรือขายถ่านไม้เรือขายตุ่มขายอ่าง เป็นต้น ในปัจจุบัน ตลาดน้ำลดความคึกคักจางลงไป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม และการคมนาคมทางบกที่สะดวกและรวดเร็วกว่าการคมนาคมทางน้ำ จึงทำให้เกิดการถดถอยเพื่อสร้างถนน อันมีผลให้วิถีชีวิตการทำมาหากินของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วยอย่างไรก็ตาม การค้าขายในรูปแบบของตลาดน้ำยังคงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานระดับท้องถิ่นตามนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐบาล เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ราษฎรที่มีบ้านเรือนและเรือกสวนไร่รนาตามริมแม่น้ำลำคลอง ได้นำผลิตผลทางการเกษตรตลอดจนงานหัตถกรรมพื้นบ้านออกมาจำหน่ายเป็นการช่วยเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ราษฎรอีกทางหนึ่ง ตลาดน้ำในปัจจุบันที่ยังคงมีอยู่และเป็นที่รู้จัก ได้แก่ ตลาดน้ำคลองดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ตลาดน้ำวัดไทร และตลาดน้ำตลิ่งชัน กรุงเทพฯ^๘

ราตรี โตเพ่งพัฒน์ กล่าวว่าตลาดน้ำเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของสายน้ำในวิถีชีวิตของคนไทยที่ส่วนใหญ่แล้วดำเนินชีวิตและหาเลี้ยงชีพด้วยการเกษตรเมื่อการเกษตรได้ผลผลิตออกมาแล้วก็นำผลผลิตเหล่านั้นมาซื้อขายแลกเปลี่ยนในสถานที่ที่สะดวกเหมาะสมแก่การติดต่อเดินทางซึ่งก็คือในท้องน้ำนั่นเอง^๙

สกุณี ญัฐพลวัฒน์ ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของตลาดน้ำในปัจจุบันกล่าวถึงรูปแบบซื้อขายในปัจจุบันไม่ได้ยึดติดกับตลาดเพียงอย่างเดียว แต่มีร้านค้า ห้างสรรพสินค้าร้านสะดวกซื้อจำนวนมาก ตลาดน้ำจึงค่อย ๆ หายไปตามกาลเวลา ที่เหลืออยู่ก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพการณ์ปัจจุบัน ตลาดน้ำหลายแห่งปรับเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อรองรับคนต่างพื้นที่^{๑๐}

ตลาดบก คือ ตลาดที่มีแหล่งทำเลหรือที่ค้าขายอยู่บนบก ขนาดของตลาดขึ้นอยู่กับชุมชนหรือสถานที่ที่ตลาดนั้นตั้งอยู่ รวมไปถึงประเภทของสินค้าที่นำมาขาย ตลาดบกที่มีขนาดใหญ่และเป็นตลาดบกแห่งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์คือ ตลาดสำเพ็ง ซึ่งเป็นทั้งชุมชนและย่านธุรกิจ

^๘ วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์. สารานุกรมไทย สำหรับเยาวชน เล่มที่ ๒๘ เรื่อง ประเภทของตลาด [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๕๑. จาก <http://kanchanapisek.or.th/kpb/BOOK๒๘/chapter๓/t๒๘-๓-๓๓.htm> , ๒๕๕๑

^๙ ราตรี โตเพ่งพัฒน์. ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร. ๒๕๔๓, หน้า ๑

^{๑๐} สกุณี ญัฐพลวัฒน์. ตลาดน้ำวิถีชีวิตพ่อค้า-แม่ขายไทย. กรุงเทพมหานคร: เอส.ที.พี.เวิลด์มีเดีย., ๒๕๕๑, หน้า ๓๒-๓๓

การค้าชาวจีนที่ตั้งรกรากอยู่ในย่านสำเพ็งนี้ แต่เดิมเคยอาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณท่าเตียนและพื้นที่ใกล้เคียงมาก่อน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ และมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างพระบรมมหาราชวังจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชาวจีนเหล่านั้นย้ายนิवासสถานไปอยู่ที่สำเพ็งซึ่งอยู่นอกเขตกำแพงพระนครทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ สำเพ็งจึงกลายเป็นแหล่งรวมของคนจีนซึ่งมีอาชีพค้าขายเป็นหลัก และกลายเป็นย่านตลาดใหญ่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของสินค้าที่นำเข้าจากประเทศจีนความเจริญเติบโตทางด้านการค้าของสำเพ็งเห็นเด่นชัดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการตัดถนนหลายสายผ่านบริเวณสำเพ็ง พื้นที่ของตลาดสำเพ็งจึงขยายไปอย่างรวดเร็วตามแนว ถนนที่ตัดขึ้นใหม่ และเกิดร้านค้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นของชาวจีนทั้งสองฟากถนน ขายสินค้าหลากหลายชนิด ตั้งแต่ของเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปจนถึงเครื่องมือเครื่องใช้ขนาดใหญ่ สำเพ็ง จึงเป็นตลาดที่ขายสินค้าทั้งแบบขายปลีกและขายส่ง ตลาดที่สำคัญในย่านนี้คือ ตลาดเก่า ที่มีทั้งอาหารสดและอาหารแห้งครบครัน ถนนหลายสายที่เกิดขึ้นจากการตัดถนน ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ ทำให้ความเจริญทางด้านธุรกิจขยายตัวตามไปด้วย และเกิดศูนย์การค้าเพิ่มขึ้นอีกหลายแห่งในระยะต่อมาที่สำคัญคือ

๑) บริเวณถนนเยาวราช เป็นแหล่งสรรพสินค้าชั้นนำในอดีต สินค้าส่วนใหญ่มาจากประเทศจีน เช่น ผลไม้ทั้งสดและแห้ง ผ้าแพรพรรณ ไบชา ยาจีน นอกจากนี้ยังมีภัตตาคารห้างขายทองรูปพรรณ และสถานเริงรมย์

๒) บริเวณถนนพาหุรัด เป็นย่านขายผ้าและเครื่องแต่งกาย ส่วนใหญ่เป็นร้านของชาวอินเดียและปากีสถาน

๓) บริเวณถนนบางรัก เป็นย่านการค้าขายของชาวตะวันตก มีตลาดบางรักเป็นตลาดใหญ่ของบริเวณนี้

๔) บริเวณถนนบางลำพู เป็นย่านขายสินค้าพื้นเมืองของไทย ตลาดที่สำคัญคือตลาดยอดพิมานหรือตลาดยอด

นอกจากนี้ ยังมีแหล่งขายเครื่องสังฆภัณฑ์ ซึ่งอยู่บริเวณเสาชิงช้าบนถนนบำรุงเมืองที่เป็นศูนย์รวมของเครื่องใช้ของสงฆ์ และของใช้ในกิจการทางศาสนาแหล่งใหญ่ของกรุงเทพฯ ตลาดบกอีกแห่งหนึ่งที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ ตลาดท่าเตียนที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งพระนคร ในระยะแรกคงเป็นการค้าขายในลักษณะตลาดน้ำ เพราะมีท่าเลใกล้น้ำ เดิมเรียกว่า “ตลาดท้องน้ำ” ต่อมาเมื่อบ้านเมือง มีการพัฒนา และมีการสร้างถนนเพิ่มมากขึ้นตลาดท่าเตียนจึงกลายเป็นตลาดใหญ่ที่สุดที่ค้าขายติดต่อกับตลาดทางน้ำ และเป็นศูนย์กลางของการขายส่งไปยังหัวเมืองตามลุ่มแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำเจ้าพระยา และหัวเมืองทางภาคเหนือ โดยมีตลาดทรง

วาด เป็นศูนย์กลางการค้าส่งให้แก่หัวเมืองทางภาคใต้และภาคตะวันออก ต่อมาเมื่อการคมนาคมทางบกเจริญมากขึ้นจนการคมนาคม ทางน้ำลดยทบาททลง ตลาดท่าเตียนก็ลดยทบาททลงด้วยเช่นกัน แต่ยังเป็นแหล่งขายสินค้าจำพวกของชำ และของแห้งจากทะเลเป็นส่วนใหญ่ สำหรับตลาดบกที่มีขนาดใหญ่รองลงมา และเป็นแหล่งผลิตสินค้าด้วยนั้น ที่สำคัญได้แก่ ตลาดบ้านหม้อ(ท่าหม้อขาย) บ้านพานถม บ้านบาตร บ้านดอกไม้ (ทำดอกไม้ไฟ พลุ และตะไล) บ้านดินสอ(ทำดินสอพอง) บ้านนางเลิ้ง (ทำโอ่ง) บ้านทำกระดาศ บ้านบุ (ทำชันน้ำ) บ้านช่างหล่อ บ้านขมิ้น(ทำผงขมิ้น) บ้านตีทอง ตลาดพลู นอกจากนี้ ในอดีตยังมีตลาดขายอาหารเป็นประเภท ๆ ไป เช่นตลาดบนเชิงสะพานหันขายหมูและผัก ตลาดเจ้าสัวเนียมหรือตลาดพระยาไพบูลย์ ตลาดกรมภูธรวัดเกาะ และตลาดน้อย ตลาดเหล่านี้ขายอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ หมู ของสดต่าง ๆ ส่วนตลาดที่ขายพวกผักผลไม้ ได้แก่ ตลาดท้ายวัง ตลาดยอด ตลาดหัวลำโพง ตลาดบ้านทวยตลาดบ้านขมิ้น ตลาดคลองมอญ ในปัจจุบันตลาดบกที่ยังคงรักษาหน้าที่และบทบาทได้ใกล้เคียงกับในอดีตคือ ตลาดบางรัก และตลาดเก่าในย่านสำเพ็ง^{๑๑}

ตลาดสด เป็นตลาดที่มีพัฒนาการต่อจากตลาดน้ำ มีระบบการจัดการ เช่น การจัดระเบียบโซนขายสินค้า การดูแลเรื่องความสะอาด และมีจำนวนผู้คนเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น จากเดิมที่มีเพียงผู้ซื้อ-ผู้ขาย ก็เพิ่มพวกลูกจ้าง เด็กส่งของ คนขับรถรับจ้างต่าง ๆ^{๑๒}

ตลาดสด ในที่นี้จะกล่าวถึงตลาดที่เกิดขึ้นบนบกและมีการขยายตัวไปตามการพัฒนาเส้นทางคมนาคม ทำนองเดียวกับที่ได้กล่าวถึงในส่วนของการตลาดน้ำ ลักษณะของตลาดสดได้รับการพัฒนาอย่างมากเพื่อให้สอดคล้องกับการปรับตัวเข้าสู่ยุคสมัยและปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ โดยมีการพัฒนาทั้งในด้านรูปแบบ การจัดระเบียบ ความสะอาด การบริหารด้านสาธารณูปโภคต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการจัดสร้างโรงอาคารถาวรยกพื้นสูงแบ่งเป็นช่องสำหรับจำหน่ายสินค้าประเภทอาหารสด อาหารแห้ง ผัก ผลไม้ บริเวณโดยรอบของตลาดหรือด้านหน้าจะมีอาคารถาวรจำหน่ายสินค้าประเภทอื่น ๆ ส่วนใหญ่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ด้าย ผ้า เครื่องมือ เครื่องใช้ ภาชนะต่างๆและมีร้านของชำแทรกอยู่ทั่วไป^{๑๓}

^{๑๑} วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์. (๒๕๕๑). สารานุกรมไทย สำหรับเยาวชน เล่มที่ ๒๘ เรื่อง ประเภทของตลาด [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๕๑. จาก <http://kanchanapisek.or.th/kpb/BOOK๒๘/chapter๓/t๒๘-๓-๓๓.htm>

^{๑๒} เพชร จงกานิต. ตลาดอาหารสดในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. , ๒๕๒๘, หน้า ๔๓-๔๕

^{๑๓} เกียรติ จิระกุล และคนอื่น ๆ. ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและการพัฒนาการ. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย., ๒๕๒๕, หน้า ๑๔-๑๖

หาบเร่-แผงลอย โดยนิยามแล้ว “หาบเร่” คือกิจกรรมที่สามารถเคลื่อนย้ายได้ ในขณะที่ “แผงลอย” นั้นอยู่ติดที่ สินค้าหาบเร่-แผงลอยมักเป็นสินค้าประเภทอาหาร ขายใกล้แหล่งชุมชน สถานที่ทำงาน หรือย่านธุรกิจต่าง ๆ ในระยะหลังเปลี่ยนมาขายสินค้าที่ไม่ใช่อาหารมากขึ้น เช่น เสื้อผ้า กระเป๋า รองเท้า และมักจะไปขายตามตลาดนัดด้วย^{๑๔} ได้ให้คำจำกัดความผู้มีอาชีพค้าขาย หาบเร่และแผงลอยว่า เป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลผู้ขายสินค้าหรือบริการประเภทใดก็ตามโดยใช้พื้นที่สาธารณะโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ขายสินค้าบริการบนทางเท้า หรือถนนสาธารณะ ผู้ค้าหาบเร่และแผงลอยเป็นผู้ค้ารายย่อย ที่ทำการค้าในเขตชุมชนเมืองส่วนใหญ่มีรายได้ไม่มากนักจากการขายสินค้าหรือบริการเล็ก ๆ น้อย ๆ เฉลิมพล ธรรมมาวุธ^{๑๕} กล่าวว่า ในการลงทุนหาบเร่และแผงลอย ผู้มีอาชีพนี้ส่วนมากลงทุนเพียงเล็กน้อยเนื่องจากเป็นผู้ค้าขายรายย่อยประเภทหาเช้ากินค่ำ เงินที่นำมาลงทุนนั้นก็กู้ยืมมาหรือซื้อสินค้าเงินเชื่อ

ตลาดสินค้าเฉพาะอย่าง สมัยก่อนมีลักษณะเป็น “ย่าน” เช่น บ้านพานถม บ้านบาตร บ้านดอกไม้ ซึ่งมักผลิตและขายสินค้าเฉพาะอย่างที่มีสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ในปัจจุบันย่านขายสินค้าเฉพาะอย่างเปลี่ยนแปลงไปเพราะมีการรับสินค้ากระจายไปขายในที่ต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็มีย่านสินค้าบางประเภทที่พัฒนาขึ้นเป็นย่านขนาดใหญ่ เช่น โป้เบ๊ พาหุรัด นอกจากนี้ ยังมีตลาดขายส่งสินค้าการเกษตรประเภทต่าง ๆ เช่น ตลาดกลางข้าว ยางพารา ซึ่งก็มีการศึกษาไว้บ้างแล้ว

ย่านการค้า เป็นย่านพาณิชย์กรรม ที่มีผู้อยู่อาศัยหนาแน่น หรือเป็นย่านที่คนนิยมไปจับจ่ายสินค้าและบริการเป็นจำนวนมาก ย่านการค้าในช่วงแรก ๆ มีลักษณะเฉพาะและแบ่งกลุ่มตามชาติพันธุ์ เช่น ย่านสำเพ็งมีชุมชนชาวจีน ไกล่ ๆ กันก็เป็นร้านของชาวอินเดียขายผ้า นอกจากนี้ยังมีย่านการค้าของชาวตะวันตกบริเวณแพรงนรา แพร่งสรรพศาสตร์ด้วย ย่านการค้าแบบเดิมจะมีตลาดสดเป็นศูนย์กลางอยู่ข้างในและมีร้านค้าย่อย ๆ รายรอบ ในขณะที่ย่านการค้าสมัยใหม่ คือศูนย์การค้าในปัจจุบันนั้น จะมีบริการอย่างอื่นที่นอกเหนือจากกิจกรรมการซื้อขาย เช่น ความบันเทิง^{๑๖}

ย่านการค้าปรากฏตั้งแต่สมัยเริ่มตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังหลักฐานในเอกสารของครอว์ฟอร์ดซึ่งกล่าวถึงย่านสำเพ็งว่าเป็นย่านชุมชนชาวจีน ย่านนี้ได้รวมตลาดการค้ารูปแบบเดียวกันไว้

^{๑๔} ประชุม สุวดี และคนอื่น ๆ . รายงานวิจัยเรื่อง หาบเร่ในกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร: คณะสถิติประยุกต์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์., ๒๕๒๓, หน้า ๗-๘

^{๑๕} เฉลิมพล ธรรมมาวุธ. วิถีชีวิตผู้ประกอบการหาบเร่แผงลอยในเขตนิคมอุตสาหกรรมนวนคร. วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา สาขาวิชามานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๒, หน้า ๑๙-๒๐

^{๑๖} สมณา อยู่โพธิ์. หลักการค้าปลีก. กรุงเทพมหานคร: คณะพาณิชย์กรรมศาสตร์และบัญชีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์., ๒๕๓๑, หน้า ๑๑.

ได้แก่ตลาดสะพานหัน ตลาดเก่า ตลาดน้อย สินค้าที่นำมาจำหน่ายส่วนใหญ่มาจากเมืองจีน และมีร้านค้าของชาวอินเดียนอยู่เป็นหมู่อำเภอของชาวจีนด้วย^{๑๗}

ตลาดนัด คือ ตลาดบกหรือตลาดน้ำที่จัดให้มีขึ้นเฉพาะวันและสถานที่ที่กำหนดอาจเป็นเพียงวันใดวันหนึ่งในสัปดาห์และจะเป็นเช่นนั้นไปเรื่อย ๆ จนเป็นที่รู้จักของคนในชุมชน ตลาดลักษณะนี้มีอยู่ทั่วไปทั้งในชนบทและตัวเมืองใหญ่ สำหรับสถานที่ที่ใช้เป็นตลาดนัดส่วนใหญ่จะใช้บริเวณลานวัด ซ้าง ๆ สวนสาธารณะหรือบนทางเท้าริมถนนที่มีรถวิ่งผ่านไปมาเพื่อให้ผู้สัญจรไปมาและคนในละแวกนั้นได้มาจับจ่ายซื้อของกันสะดวก ส่วนขนาดของตลาดนัดแต่ละแห่งก็ขึ้นอยู่กับความเจริญของชุมชนนั้นๆเป็นสำคัญ สินค้าที่พ่อค้าแม่ค้านำมาวางขายจะมีหลายชนิด เช่นเดียวกับสินค้าที่วางขายในตลาดสด อาจมีสินค้าบางอย่างที่ในตลาดสดไม่มี ตลาดนัดเป็นสถานที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่ไม่ประจำ หากพิจารณาความหมายนี้ จะเห็นว่าร่องรอยพัฒนาการของตลาดนัดในสังคมไทยนั้นมีมาแต่โบราณ เป็นกิจกรรมการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าของผู้คนในแต่ละชุมชนซึ่งกำหนดให้จัดขึ้นช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน แต่เป็นที่รับรู้กันในชุมชนนั้น ๆ อาจปรากฏในรูปของตลาดไม่ประจำหรือตลาดตามฤดูกาล ทั้งที่เป็นตลาดน้ำและตลาดบกก็ได้ทั้งนี้ ความสำคัญของตลาดน้ำและตลาดบกขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น^{๑๘}

ตลาดนัด คำว่า “นัด” แสดงนัยว่าไม่ใช่ตลาดประจำ แต่จัดในวันใดวันหนึ่ง ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น มีทั้งตลาดน้ำและตลาดบก งานศึกษาที่มีอยู่จะเป็นการศึกษาตลาดนัดขนาดใหญ่ เช่น ตลาดนัดสนามหลวง จตุจักร โดยเสนอว่า ตลาดประเภทนี้มักเกิดขึ้นจากการที่รัฐบาลต้องการให้มีสถานที่ที่คนมาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน ส่วนเหตุผลของการย้ายตลาดนัดก็คือ ความเจริญเติบโตของเมือง หรือความต้องการให้เกิดศูนย์กลางของเมืองตามย่านชานเมืองมากขึ้น ในระยะหลัง ๆ มีตลาดนัดรูปแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้น เช่น การเปิดท้ายขายของ ถนนคนเดิน ตลาดนัดของคนทำงาน ฯลฯ แต่ยังมีผู้ศึกษาไว้น้อยมาก

^{๑๗} กรมศิลปากร. เอกสารของครอว์ฟอร์ด โดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา. กองวิชาการและแผนงาน เทศบาลตำบลแหลมฉบัง. ข้อมูลพื้นฐานของเทศบาลตำบลแหลมฉบัง [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๕๑. จาก <http://www.lcb.in.th/profile.html>, ๒๕๑๕, หน้า ๑๐๐-๑๐๕.)

^{๑๘} สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์. ตลาดในชีวิต ชีวิตในตลาด. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)., ๒๕๔๙, หน้า ๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน^{๑๙} ให้ความหมายไว้ว่า ตลาดนัดเป็นที่ชุมนุมเพื่อซื้อขายของตามกำหนดเวลาที่นัดหมาย

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์^{๒๐} ให้ความหมายสรุปได้ว่าตลาดนัดเป็นสถานที่ที่กำหนดเพื่อเป็นที่ชุมนุมซื้อขายของต่าง ๆ ซึ่งมีได้ตั้งอยู่เป็นประจำ ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงกำหนดวันและสถานที่ขึ้นเองแบบหมุนเวียนสถานที่ไปยังที่ที่เหมาะสมจนครบทุกจุดแล้วย้อนกลับมาจัดที่แห่งแรกใหม่ หมุนเวียนอยู่เช่นนี้เป็นประจำตลอดไป

เกรียงศักดิ์ หลีเจริญ^{๒๑} ได้กล่าวไว้สรุปได้ว่า ตลาดนัดเป็นแหล่งรวบรวมอาหารที่เหลือจากการบริโภคของชาวชนบท เพื่อส่งออกมาจำหน่ายยังตลาดในเมืองที่มีความต้องการสินค้าประเภทนี้ จึงเกิดระบบการค้าในท้องถิ่น ซึ่งพัฒนาเป็นย่านกลางที่ให้บริการสินค้าทางการเกษตรเป็นสื่อกลางประสานช่องว่างของความต้องการสินค้าต่างประเภทของคนในเมืองกับชนบทและเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ประชาชนในชนบทอีกด้วย

ธานี กุลแพทย์^{๒๒} กล่าวถึงจุดกำเนิดของตลาดนัดแห่งใหญ่ไว้ว่ารัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม มีดำริให้จัดตั้งตลาดขึ้นในกรุงเทพฯ เขตปริมณฑลและทุกจังหวัดทั่วประเทศในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ เพื่อให้ประชาชนได้หาซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคในราคาถูกหรือ ในราคาที่รัฐควบคุม และเพื่อปลูกฝังให้คนไทยรู้จักการค้าขายมากยิ่งขึ้น จนเกิดเป็นตลาดนัดสนามหลวง จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ตลาดนัดสนามหลวงได้ยุติลง สนามหลวงแปรสภาพเป็นสวนสาธารณะส่วนตลาดนัดที่ขึ้นมามีบทบาทแทนตลาดนัดสนามหลวงก็คือ ตลาดนัดพลโยธิน ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “ตลาดนัดจตุจักร”

สรุป ตลาด หมายถึง สถานที่ที่เป็นชุมนุมหรือเป็นที่ชุมนุมเพื่อซื้อและขายสินค้าทั้งในรูปแบบของวัตถุดิบและสินค้าสำเร็จรูปเป็นประจำ เป็นครั้งคราว หรือตามวันที่กำหนด โดยที่ตั้งของตลาดอาจมีเพียงที่เดียวหรือหลายที่ที่ตั้งอยู่ใกล้กันในบริเวณที่มีทำเลเหมาะสม เช่น เป็นศูนย์กลางของ

^{๑๙} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐ (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐). กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช. ๒๕๓๔, หน้า ๒๗๗

^{๒๐} สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม ๑๕. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. ๒๕๔๒, หน้า ๗๑๕๖-๗๑๕๙

^{๒๑} เกรียงศักดิ์ หลีเจริญ. การวิเคราะห์โครงสร้างทางภูมิศาสตร์ของตลาดนัดหมุนเวียนในจังหวัดสตูล. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ๒๕๑๙, หน้า ๒

^{๒๒} ธานี กุลแพทย์. บทบาทของตลาดนัดจตุจักรที่มีต่อชุมชนกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล : กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๓๗, หน้า ๒๗-๓๙

ชุมชนและเหมาะสมจะเป็นที่นัดพบหรือเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ของคนในชุมชนนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้เมื่อมีชุมชนอยู่ ณ ที่ใด ก็มักจะมีตลาดอยู่ ณ ที่นั้น ตลาดจึงมีมาแต่ครั้งโบราณในทุกสังคม

สรุป ตลาดนัด คือ ตลาดที่จัดขึ้นเฉพาะวันและสถานที่ที่กำหนดอาจเป็นเพียงวันใดวันหนึ่งในสัปดาห์และจะเป็นเช่นนั้นไปเรื่อย ๆ จนเป็นที่รู้จักของคนในชุมชน ตลาดนัดเป็นแหล่งที่มีการซื้อขายสินค้ามีการกำหนดนัดหมาย วัน เวลา สถานที่ที่แน่นอนและมีการผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปตามสถานที่ต่าง ๆ ในหนึ่งสัปดาห์อาจซ้ำกันบ้างในบางวันแต่ไม่เกินสองวันและมีความหลากหลายของสินค้าที่แตกต่างจากตลาดสดทั่วไปด้วย

นิยามศัพท์ที่ใช้กันในตลาด ในการศึกษาเรื่องตลาดนัด การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพใช้การสัมภาษณ์ระดับลึก ใช้การพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลโดยตรงและผู้ให้ข้อมูลครั้งนี้ก็เป็นอาชีพพ่อค้าแม่ค้าที่มีภาษาเป็นของตัวเองหรือที่เรียกกันว่า “ภาษาตลาด” เพื่อให้การทำวิจัยครั้งนี้เข้าถึงผู้สนใจในทุกระดับจึงจะขอยกตัวอย่างมาอธิบายพอสังเขปดังนี้

ตลาดติด หมายถึง ตลาดเมื่อเริ่มตั้ง หรือเริ่มมีการค้า ในสมัยก่อนเมื่อมีการค้าหลาย ๆ เจ้ามาค้าขายรวมกัน เรียกว่า ตลาดเริ่มติดคนซื้อแล้ว เมื่อตลาดติดดีแล้วแสดงว่าตลาดมีคนซื้อมากมีความคึกคักไปด้วยพ่อค้าแม่ค้าและลูกค้า

ตลาดวาย หมายถึง ช่วงเวลาที่ใกล้จะเลิกทำการค้า

เจ้า หมายถึงคำที่ใช้เรียก พ่อค้าแม่ค้าหรือลูกค้า เช่น พ่อค้าเจ้านี้ แม่ค้าเจ้านี้ เจ้านั้น เป็นต้นนอกจากนี้ยังใช้เรียกพ่อค้าแม่ค้า เจ้าเก่า เจ้าใหม่

พ่อค้าแม่ค้าขาประจำ หมายถึง พ่อค้าแม่ค้าที่มีล็อกประจำเมื่อมาขายในวันนั้นก็ยังสามารถที่จะมาลงสินค้าได้เลยในที่ของตัวเองโดยมีการจ่ายค่าล็อกเป็นรายเดือน แต่จะต้องมาลงสินค้าก่อน ๑๕.๐๐ น. มิเช่นนั้นผู้จัดตลาดจะปล่อยล็อกให้กับพ่อค้าแม่ค้าขาจรต่อไป

พ่อค้าแม่ค้าขาจร หมายถึง พ่อค้าแม่ค้าที่ไม่มีล็อกประจำ หรือพ่อค้าแม่ค้าที่พึ่งเดินทางมาค้าขายครั้งแรกหรือมาค้าขายเป็นบางช่วงเท่านั้นจะไม่มาทุกครั้งที่มีการจัดนัดแต่จะมาเฉพาะช่วงที่ขายดี เช่นต้นเดือน หรือช่วงที่เงินเดือนเงินวิกออกเท่านั้น

ลูกค้าขาประจำ หมายถึง ลูกค้าที่ได้มาซื้อสินค้าเป็นประจำสม่ำเสมอมีความคุ้นเคยกับพ่อค้าแม่ค้าเป็นอย่างดี

ลูกค้าขาจร หมายถึง ลูกค้าที่ไม่ได้มาซื้อสินค้าเป็นประจำสม่ำเสมอ

ได้ราคา หมายถึง การขายสินค้าได้ราคาตามที่พ่อค้าแม่ค้าต้องการ คือมีราคาสูงทำให้ได้ผลกำไรมาก

เรียกราคา หมายถึง พ่อค้าแม่ค้ากำหนดราคาไว้สูงหรือราคาแพงกว่าปกติการเรียกราคาขึ้นอยู่กับเงื่อนไขประการสำคัญ ได้แก่ เทคนิคการขายของแม่ค้าที่จะตัดสินใจว่าจะเรียกราคากับลูกค้าอย่างไร ในสถานการณ์เช่นใด

ตัดราคา หมายถึง การที่ผู้ขายรายหนึ่งขายสินค้าให้ถูกลงกว่าผู้ขายรายอื่น

ประเดิม หมายถึง การขายครั้งแรกของพ่อค้าแม่ค้ารายหนึ่ง ๆ ลูกค้าประเดิมหมายถึงลูกค้าที่มาซื้อคนแรก คำว่า “ประเดิมดี” หมายความว่าผู้ซื้อทำการซื้อได้อย่างถูกใจผู้ขาย

เล หมายถึง การพยายามขายสินค้าที่เหลืออยู่นานให้หมด เนื่องจากยิ่งเก็บนานก็จะยิ่งเสื่อมราคา หรือถ้าเป็นสินค้าประเภทอาหารหรือผลไม้ถ้าเก็บไว้นานก็จะเน่าเสีย

เปิดบิล หมายถึง การขายของครั้งแรกคล้ายกับการประเดิม แต่การเปิดบิลจะมองเป็นระยะเวลาคือในการขายในวันนี้เปิดบิลเร็วหรือช้า ถ้าวันไหนเปิดบิลเร็วพ่อค้าแม่ค้าเชื่อว่าวันนี้จะขายดี แต่ถ้าเปิดบิลช้าพ่อค้าจะอึดอัดหรือหงุดหงิดแล้ววันนี้จะขายไม่ดี๒๔

ความหมายของการขาย (Meaning of Selling)

คำว่า การขายนั้น มีผู้ให้คำจำกัดความไว้หลายท่าน ซึ่งพอจะยกมากล่าว ดังนี้ การขายเป็นการโอนเปลี่ยนสินค้าจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง โดยได้รับมูลค่าอันควรแก่การพึงพอใจ เป็นสิ่งตอบแทน การขาย คือ การแลกเปลี่ยนสิ่งของกับเงินคณะกรรมการนิยามศัพท์ของสมาคมการตลาดแห่งสหรัฐอเมริกา (The American Marketing Association) ได้ศึกษาอย่างรอบคอบในการนิยามคำว่า “การขาย” และได้กำหนดคำนิยามไว้ว่า การขาย คือกระบวนการทั้งทางตรงและทางอ้อมของการจูงใจผู้ซื้อให้ซื้อสินค้าหรือบริการหรือยินยอมกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์ทางด้านการค้าแก่ผู้ขาย”การขายทางตรง หมายถึง การขายแบบใช้พนักงานขาย (personal selling) การขายทางอ้อมหมายถึง การขายแบบไม่ใช้พนักงานขาย (nonpersonal selling)

จากความหมายดังกล่าวแล้วพอจะชี้ให้เห็นได้ว่า การขายเป็นการให้บริการ ชักจูงใจ แก้ปัญหาหรือสนองความต้องการให้เกิดความพึงพอใจ การติดต่อสื่อสาร และการให้การศึกษาซึ่งทั้งหมด คือบทบาทของการขายนั่นเอง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ การขายเป็นการให้บริการ ผู้ที่ประสงค์จะเป็นนักขายต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถวิเคราะห์ความต้องการของลูกค้า ได้ว่า ต้องการอะไรจึงจะประสบความสำเร็จในการขาย สิ่งแรกที่นักขายจะต้องทำคือ การพิจารณาว่าผู้ที่เราหมายตามุ่งหวังนั้นมีความต้องการ มีความจำเป็นอย่างไร แล้วสนองตอบความต้องการนั้น ๆ ด้วยสินค้าหรือบริการที่เขาต้องการให้ได้ เหมือนกับที่หน่วยงาน มีคำขวัญเป็นเครื่องเตือนใจพนักงานทุกคนให้ระลึกอยู่เสมอในขณะปฏิบัติงาน เช่น “บริการทุกระดับประทับใจ” “ธนาคารทหารไทย รับใช้ประชาชน” เป็นต้น การขายเป็นการจูงใจลูกค้า นักขายที่ประสบความสำเร็จในอาชีพจะต้อง

ระลึกไว้เสมอว่าเขาไม่สามารถบังคับให้ผู้ฟังเป็นผู้ซื้อได้ จนกว่าเขาจะทำให้ผู้มุ่งหวังมีส่วนร่วมในการขายแล้วปล่อยให้ผู้มุ่งหวังตัดสินใจเอง ซึ่งเป็นการจูงใจให้เขาตัดสินใจซื้ออย่างที่เขาต้องการ การขายเป็นการแก้ปัญหาให้ลูกค้าหรือสนองความต้องการ ให้เกิดความพึงพอใจ ปัญหาในที่นี้คือ ปัญหาเกี่ยวกับความต้องการของผู้ซื้อ เช่น ควรซื้อที่ไหน ซื้ออะไร อย่างไร ผู้ขายจะต้องอธิบายให้ลูกค้าเข้าใจว่าสินค้าที่จะขายสามารถช่วยแก้ปัญหาให้แก่ลูกค้าได้อย่างไร จึงจำเป็นที่นักขายจะต้องรู้วิธีแก้ปัญหาให้แก่ลูกค้าในทุกกรณี เพื่อที่จะได้จัดสรรสินค้าและบริการมาบำบัดความต้องการของลูกค้าได้ทันการขายเป็นการติดต่อสื่อสาร นักขายที่ดีต้องมีความสามารถในการเป็นนักสื่อสารที่ดีในการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด ความรู้เกี่ยวกับคุณภาพสินค้าและประสิทธิภาพในการใช้งานให้แก่ลูกค้า โดยอธิบาย และสาธิตว่าสินค้านั้น ๆ จะสามารถแก้ปัญหาและสร้างความพอใจให้แก่ลูกค้าได้อย่างไร และนักขายเองต้องคอยฟังด้วยว่าลูกค้าจะรู้สึกอย่างไรในการรับฟังคำถาม ข้อเสนอแนะและคำตำหนิของลูกค้าเพื่อที่จะให้ลูกค้ารับคำตอบที่ได้รับความพึงพอใจสูงสุด การขายเป็นการให้การศึกษา ลูกค้าทั่วไปไม่ทราบว่าเขามีความจำเป็น หรือต้องการสินค้าใดจนกว่าจะมีผู้บอกหรือชี้แนะ จึงเป็นหน้าที่สำคัญที่นักขายจะต้องช่วยค้นหาความต้องการให้ได้ การกระทำดังนี้เหมือนกับนักขายเป็นเสมือนครูผู้อธิบาย สาธิต ให้ความกระจ่าง เปรียบเทียบ และให้ความรู้แก่ลูกค้านั่นเอง^{๒๓}

ความสำคัญของการขาย (Importance of Selling)

การขายเป็นอาชีพที่มีมานานที่สุดตั้งแต่สมัยมนุษย์ยังนั่งหม่ด้วยหนังสัตว์ และมีวิวัฒนาการจนมาถึงปัจจุบัน การขายจะปรากฏทุกระดับ ฉะนั้น ความสำคัญของการขาย พอที่จะสรุปได้ดังนี้งานขายมีความสำคัญต่อตนเอง คนที่อยู่ร่วมกันล้วนต้องมีการใช้ศิลปะการขายและความรู้เกี่ยวกับวิชาการขาย เพื่อความอยู่รอดและดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะคนเราใช้วิชาการขายตั้งแต่เกิดจนตาย เนื่องจากเป็นวิชาที่ว่าด้วยศิลปะของการจูงใจให้ผู้อื่นเกิดความคล้อยตามความคิดของเราและสามารถปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ทำให้รู้ถึงความต้องการความจำเป็นของผู้อื่นมีความเข้าใจบุคคลอื่นซึ่งความสามารถในการเข้ากับคนอื่นได้นี้ ถือเป็นคุณสมบัติที่สังคมต้องใช้ กันมากเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข งานขายมีความสำคัญต่อกิจการ ทุกกิจการจะถือว่าการขายเป็นหัวใจของกิจการในวงการธุรกิจบางแห่งถือว่าพนักงานทุกคน คือ “พนักงานขาย” เพราะพนักงานขาย เป็นผู้มีความสำคัญยิ่งต่อการอยู่รอดและความเจริญเติบโตของกิจการ นโยบายและการดำเนินงานต่าง ๆ ของกิจการ การประเมินผลความสำเร็จหรือล้มเหลวของกิจการ

^{๒๓} อัทธพร กิ่งนอก. เทคนิคการขาย เคล็ดลับวิธีการ และการบริหารการตลาด [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๕๑. จาก <http://๑๙๒.๑๖๘.๑.๑/>, ๒๕๕๑

จะพิจารณาว่าร้านค้านั้น ขายสินค้าได้มากน้อยเพียงใดเป็นหลักงานขายมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและสังคม เพราะงานขายจะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศให้ดีขึ้น ถ้าไม่มีการขาย กิจกรรมก็อยู่ไม่ได้ การผลิตก็จะไม่เกิดขึ้นก็จะเกิดปัญหาคนว่างงานและปัญหาต่าง ๆ ก็จะมาตามมา งานขายมีความสำคัญต่อการค้าระหว่างประเทศปัญหาเกี่ยวกับการค้าระหว่างประเทศที่แต่ละประเทศ ประสบอยู่นั้นก็คือการขาดความสมดุลในการซื้อขาย ดังนั้น ถ้าสามารถขายได้มากกว่าซื้อเข้ามาก็จะทำให้ไม่ขาดดุลการค้า^{๒๔}

วิวัฒนาการของการขาย

คำว่า วิวัฒนาการหมายความว่า การคลี่คลายไปในทางที่เจริญ การขายมีวิวัฒนาการมาจากระบบการแลกเปลี่ยนสินค้า (barter system) หรือระบบแลกเปลี่ยนของต่อรองสินค้า ต่อมาเกิดปัญหาหลายประการในระบบแลกเปลี่ยนของต่อรอง เช่น ความต้องการไม่ตรงกัน สินค้าเป็นคนละชนิดกันไม่สามารถกำหนดปริมาณได้อย่างยุติธรรม หรือความไม่สะดวกในการนำสินค้าไปแลกกับบุคคลอื่นเพราะถ้าไม่มีคนต้องการก็ต้องนำกลับมาอีก ระบบการแลกเปลี่ยนของต่อรองจึงพัฒนามาเป็นระบบการใช้เงินเป็นสื่อกลางการแลกเปลี่ยน (medium of exchange) ซึ่งก็คือระบบการซื้อขายด้วยเงิน (money system) การซื้อขายในปัจจุบันใช้ระบบการให้ความเชื่อถือกันโดยผู้ขาย ยอมให้ผู้ซื้อนำสินค้าไปขายก่อน แล้วชำระเงินทีหลัง ตามเงื่อนไขที่ตกลงกัน ระบบนี้เรียกว่าระบบเครดิต ซึ่งมีบทบาทมากสำหรับการค้าขาย ทำให้การค้า คล่องตัว และผู้บริโภครยังปลอดภัย ไม่ต้องพกเงินสดติดตัว วิวัฒนาการขายในประเทศไทย เริ่มตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จนกระทั่งถึงปัจจุบันมีความเจริญรุ่งเรืองตลอดมาเพราะผู้ปกครองประเทศ และผู้ดำเนินการนโยบายในการบริหารประเทศได้ให้อิสระเสรีทางการค้าแก่ผู้ประกอบการธุรกิจทั้งในประเทศและผู้ประกอบการค้าจากต่างประเทศระบบการค้าของไทยเป็นระบบการค้าแบบเสรี (free trade) ตลาดสินค้าในประเทศไทย จึงมีสินค้าให้ผู้บริโภคเลือกอย่างมากมาย ตลาดการค้าจึงเป็นตลาดของผู้ซื้อ^{๒๕}

วิวัฒนาการการเกิดขึ้นของตลาดนัด สำหรับตลาดของไทยนั้นมีมาคู่บ้านคู่เมืองตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี สามารถมองเห็นความเรียบง่ายและความเป็นอิสระในการตลาดสมัยนั้น ประวัติศาสตร์ชาติไทยบันทึกไว้ว่าการค้าและการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือสิ่งของต่อกันนั้นมีมา

^{๒๔} อัทพร กิ่งนอก. เทคนิคการขาย เคล็ดลับวิธีการ และการบริหารการตลาด [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๕๑. จาก <http://๑๙๒.๑๖๘.๑.๑/>, ๒๕๕๑

^{๒๕} อัทพร กิ่งนอก. . เทคนิคการขาย เคล็ดลับวิธีการ และการบริหารการตลาด [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๕๑. จาก <http://๑๙๒.๑๖๘.๑.๑/>, ๒๕๕๑

ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี ซึ่งการค้าในขณะนั้นอยู่ในสภาพล้าหลังและอยู่ในวงจำกัด กล่าวกันว่า การค้าในสมัยนั้นเป็นการแลกเปลี่ยนวัตถุสิ่งของกัน มากกว่าที่จะซื้อขายสินค้ากันและกัน เช่น ข้าวแลกเกลือ ปลาแลกเนื้อ จากการวิเคราะห์หลักศิลาจารึกที่ค้นพบมีข้อความว่า

“เมื่อช่วงพ่อขุนรามคำแหงเมืองสุโขทัยนี้ดี

ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว

เจ้าเมืองบ่เอาจกอบ ในไพร่ลู่ทาง

เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย

ใครจักใครค้าช้าง ค้า ใครจักใครค้าม้า ค้า

ใครจักใครค้าเงินค้ำทอง ค้า”

นักประวัติศาสตร์ให้ความเห็นว่า กิจกรรมการค้าได้เริ่มขึ้นแล้วในขณะนั้น โดยพ่อค้าใช้ม้าเป็นพาหนะนำสินค้าไปเร่ขายและแลกเปลี่ยนกัน เมื่อจำเป็นต้องไปค้าขายในดินแดนไกล หรืออาจจูงวัวไปค้าขายด้วย ดังข้อความที่ได้จารึกไว้ว่า “เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย”

สมัยสุโขทัย นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตลาดคงยังไม่มีรูปแบบที่แน่นอน สถานที่ที่ใช้จัดวางสินค้าจะเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเรือนที่พักอาศัย หมายความว่า ที่พักอาศัยเป็นที่ขายของด้วย โดยตั้งแคร่วางขายสินค้าหน้าบ้าน และมีฝาทำเป็นแผงกันไว้สำหรับปิด-เปิดตลาดบกที่เป็นตลาดสดจะตั้งอยู่ในที่โล่งแจ้ง ซึ่งอาจเป็นลานวัดหรือลานกลางหมู่บ้าน ตลาดแบบนี้มีลักษณะเป็นแผงติดพื้นดิน โดยใช้ใบตองปูรองสินค้าไว้ ส่วนตลาดน้ำส่วนใหญ่ใช้เรือและแพเป็นที่จัดวางสินค้า พวกพ่อค้าแม่ค้าจะพายเรือไปตามแม่น้ำลำคลอง คลองแยกและคลองซอยต่าง ๆ เพื่อเร่ขายสินค้า ส่วนที่เป็นเรือนแพส่วนมากจะจอดริมตลิ่งใช้เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและที่ขายสินค้าไปในตัว ทั้งตลาดบกและตลาดน้ำจะมีเป็นย่าน ๆ ไป จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยสุโขทัยได้มีตลาดเกิดขึ้นแล้ว เรียกว่า “ตลาดปสาน” คำว่า “ตลาดปสาน” มีรากคำมาจากภาษาเปอร์เซียว่าปลาซา (Plaza) หมายถึง ตลาดในที่โล่งแจ้ง เป็นแหล่งซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งของชาวเมืองสุโขทัยและชาวเมืองใกล้เคียง ในศิลาจารึกระบุไว้ว่า สินค้าที่ซื้อขายกัน ใน “ตลาดปสาน” มีหลายประเภทตั้งแต่ผลไม้ เครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ และสัตว์ที่ใช้เป็นแรงงานและเป็นพาหนะ เช่น วัวและม้าตลาดปสานนั้นตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองสุโขทัย ลักษณะของตลาดเป็นลานกว้าง ๆ เหมาะสำหรับเป็นที่ชุมนุมกันของผู้ซื้อและผู้ขาย รูปแบบของตลาดเช่นนี้อาจจะเรียกได้ว่า ตลาดบก เพราะมีทำเลที่ตั้งค้าขายอยู่บนบก ตัวอย่างตลาดในสมัย

สุขุขทัยที่ปรากฏในหลักศิลาจารึก เช่น ตลาดป่าตองขายใบตอง ตลาดป่าพร้าวขายมะพร้าว ตลาดป่าตะกั่วขายโลหะตะกั่ว จะเห็นได้ว่าตลาดมีลักษณะการขายสินค้าเป็นแหล่ง ๆ ไป^{๒๖}

สมัยอยุธยา ในสมัยอยุธยา ตลาดยังอยู่ตามชุมชนเช่นเดิม แต่รูปแบบของตลาดมีเพิ่มมากขึ้นคือมีทั้งตลาดบก ตลาดน้ำ และตลาดนัด นอกจากนี้ ยังเกิดย่านตลาด ซึ่งหมายถึง สถานที่หรือทำเลที่มีการค้าขายทั้งแบบถาวรและแบบชั่วคราว คือมีทั้งการค้าขายทั้งวันตั้งแต่เช้าจรดเย็น และตลาดที่ขายเฉพาะช่วงเช้าหรือเย็นเท่านั้น นอกจากนี้ ในย่านตลาดยังมีการสร้างโรงเรือนที่ใช้เป็นสถานที่ค้าขายและพักอาศัยด้วย ย่านตลาดนี้มักตั้งอยู่ในที่ที่มีการคมนาคมติดต่อสื่อสารสะดวก ร้านค้าในย่านตลาดจะขายสินค้าต่าง ๆ กันไป ทำให้เกิดสังคมที่มีลักษณะการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยย่านตลาดนี้มีทั้งที่เป็นตลาดบกและตลาดน้ำ ย่านตลาดบกที่สำคัญในสมัยอยุธยา เช่น ย่านป่าขนมเป็นแหล่งทำขนมขาย มีขนมกรุป ขนมพิมพ์ถั่ว ขนมสำปันนี ย่านป่าเตียบเป็นแหล่งทำตะลุ่มตะลุ่มกระจก ตะลุ่มมุก ตะลุ่มเขียนทอง พาน-กำมะลอและพานหมาก ย่านป่าถ่านขายผลไม้ตั้งแต่ช่วงเช้าถึงเย็น ตลาดตีทองขายทองคำเปลว ตลาดป่าขมภูขายผ้า ตลาดแฝดขายเครื่องใช้ภายในครัวเรือน ไหมลาวและไหมเขมร ตลาดน้อยตรงข้ามวัดพนัญเชิง ขายไก่และเป็ด

สำหรับตลาดน้ำหรือตลาดที่ค้าขายในน้ำใช้เรือแพเป็นพาหนะตั้งร้านค้า ก็เริ่มมีมากขึ้นในสมัยอยุธยา ในสมัยนี้มีตลาดน้ำหลายแห่ง เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยาเป็นเกาะล้อมรอบด้วยแม่น้ำ การคมนาคมจึงต้องอาศัยทางน้ำเป็นสำคัญ แหล่งชุมชนและบ้านเรือนที่อยู่อาศัยมักอยู่ริมแม่น้ำ การค้าขายจึงต้องอาศัยทางน้ำด้วยเช่นกัน ตลาดน้ำในสมัยอยุธยาที่ปรากฏในพงศาวดาร ได้แก่ ตลาดบางกะจะหน้าป้อมเพชร ตลาดปากคลองคูจามใกล้วัดพุทไธศวรรย์ ตลาดคูไม้ร่องริมคลองเมืองฝางเหนือและตลาดคลองวังเดิม ส่วนตลาดนัดซึ่งจัดให้มีขึ้นเฉพาะวันที่กำหนดก็คงมีอยู่ ด้วยเช่นกัน^{๒๗}

ตลาดนัดซึ่งเป็นสถานที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนเริ่มมีแพร่หลายในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย ขุนวิจิตรมาตรา บันทึกสภาพการค้าในสมัยกรุงศรีอยุธยาไว้ในหนังสือ “ประวัติการค้าไทย” ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาการค้าขายรุ่งเรืองเฟื่องฟูมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทอง เพราะได้พบหลักฐานจากกฎหมายเก่าว่า ในยุคนั้นมีการค้าชนิดทุนเดียว มีหุ้นส่วน มีบัญชี มีการซื้อขายด้วยเงินสดและเงินเชื่อ โดยมีลูกจ้างแจกเช่นสมัยนี้เกือบทุกอย่าง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ไทยมีวัฒนธรรมทางการค้ามาแล้วตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ไม่ได้ทำการแลกเปลี่ยนสินค้าอันเป็นวิธีของ

^{๒๖} นิตยสารการท่องเที่ยว. บันทึกของน้ำตาล ...เรื่องเช้าวันหนึ่งในตลาดสด [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๕๐. จาก <http://www.numtan.com.>, ๒๕๕๑

^{๒๗} นิตยสารการท่องเที่ยว. บันทึกของน้ำตาล ...เรื่องเช้าวันหนึ่งในตลาดสด [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๕๐. จาก <http://www.numtan.com.>, ๒๕๕๑

มนุษย์ที่เพิ่งเจริญนั้นอย่างเดียว นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการค้าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางไว้อีกว่ามีชนชาวต่างประเทศเข้ามาทำมาค้าขายจำนวนมากหลายชาติหลายภาษา ด้วยการนำสินค้าของประเทศตนเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนกับสินค้าพื้นเมืองไทย ทำให้การค้าภายในประเทศต้องหมุนเวียนไปตามการค้าต่างประเทศยิ่งขึ้นตามลำดับชาวต่างชาติที่เริ่มเข้ามาค้าขายในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางก็คือชาติโปรตุเกส ที่เข้ามาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นช่วงที่ไทยกับจีนมีการติดต่อค้าขายกันด้วยเรือสำเภาแล้ว

กรุงศรีอยุธยามีสภาพเป็นเกาะล้อมรอบไปด้วยแม่น้ำและตั้งอยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำอันเป็นที่ชุมนุมของแม่น้ำสำคัญ ๓ สาย คือ เจ้าพระยา ป่าสักและลพบุรีนั้น มีส่วนสนับสนุนให้อยุธยามีความเหมาะสมในการเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร ทั้งด้านยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจด้านยุทธศาสตร์นั้นเนื่องจากอยุธยาตั้งอยู่กลางทุ่งโล่งล้อมด้วยแม่น้ำซึ่งสามารถใช้ธรรมชาติเป็นปราการป้องกันเมืองได้ ส่วนด้านเศรษฐกิจนั้นด้วยสภาพแวดล้อมดังกล่าวทำให้อยุธยาเพาะปลูกพืชได้ผลดีและอย่างต่อเนื่อง เพราะมีน้ำใช้ในการเกษตรกรรมได้ตลอดปีและที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำทำให้อยุธยาเป็นศูนย์กลางการติดต่อค้าขายระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ไปพร้อมกันโดยเฉพาะหัวเมืองทางภาคใต้ชายฝั่งทะเลตะวันออกซึ่งมีพ่อค้าจากชาติเอเชีย เช่น จีน ล่องเรือมาค้าขายเป็นประจำ การค้าในอยุธยาจึงมีตลาดกลางซึ่งเป็นแหล่งค้าขายสินค้ากับต่างประเทศและหัวเมืองต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีตลาดภายในกระจายอยู่ทั่วไปทั้งในและนอกเมืองอยุธยาซึ่งเป็นแหล่งชุมชนเนื่องจากทำเลที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาล้อมรอบด้วยแม่น้ำดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนจำต้องผูกพันกับแม่น้ำลำคลองอย่างไม่มีทางเลือก รวมไปถึงสถานที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่เกิดขึ้นตามริมแม่น้ำด้วย ทั้งนี้ได้ปรากฏตลาดการค้าจำนวนมากบริเวณริมฝั่งแม่น้ำที่ประชาชนอาศัยอยู่หนาแน่น ซึ่งสอดคล้องกับคำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ที่ประมาณการว่ามีเรือแพค้าขายกระจายอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำมากกว่า ๒๐,๐๐๐ ลำ^{๒๘} ส่วนการค้าในตลาดบกช่วงนี้จะเป็นย่านการค้าที่ผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง ทั้งสินค้าประเภทอาหาร เครื่องใช้ เครื่องมือ หัตถกรรม ซึ่งเป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญในกลุ่มเครือญาติ เช่นย่านต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้น

สมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองไทยเริ่มมีการปรับตัวให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก มีการสร้างถนนและขุดคลองขึ้นใหม่หลายสาย เพื่อขยายอาณาเขตของเมืองให้กว้างออกไป ถนนที่ตัดใหม่ในสมัยนั้น ได้แก่ ถนนตรง ถนนเจริญกรุง ถนน

^{๒๘} ปรีดา ศรีชลาลัย. คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอวัง. กรุงเทพมหานคร: แอลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ., ๒๕๑๒, หน้า ๒๒

บำรุงเมืองถนนเพื่องนคร ส่วนคลองที่ขุดในรัชกาลนี้คือ คลองถนนตรง คลองสี่ลม คลองเจดีย์บูชา คลองภาษีเจริญ คลองมหาสวัสดิ์ คลองดำเนินสะดวก คลองบางลี่ คลองวัดขุน และคลองผดุงกรุงเกษมเมื่อเมืองขยายออกไปทางใดชุมชนก็มักจะตามไปด้วยเสมอ อาคารบ้านเรือนและร้านค้าที่สร้างขึ้นในระยะนี้มีรูปแบบการก่อสร้างที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก คือ เป็นตึกแถว ๑ หรือ ๒ ชั้น ที่มีหลังคาสูงเสมอกัน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การค้าขายไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่ในตลาดหรือย่านตลาดเท่านั้น แต่ยังมีพ่อค้าหรือพ่อค้าคนกลางนำสินค้าไปขายยังท้องถิ่นที่ห่างไกลจากตลาดซึ่งชาวจีนเป็นผู้ริเริ่มการค้าขายในลักษณะนี้ก่อนชนชาติอื่น ชาวจีนเหล่านี้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมืองไทยและยึดอาชีพค้าขาย โดยนำสินค้าหลากหลายประเภท เช่น สุรา ฝิ่น ขนมันจันอับ ผักผลไม้ ของชำต่าง ๆ เช่นเกลือ หอม กระเทียม หมากพลู กะปิ น้ำตาล เคี้ยว มีด น้ำมันก๊าดก้วยเตี่ยว เนื้อหมู และเสื้อผ้า ไปขายยังหมู่บ้านต่าง ๆ ส่วนใหญ่แล้วจะไปทางเรือ เพราะขนส่งสินค้าได้เป็นจำนวนมาก เปรียบเหมือนตลาดเคลื่อนที่ เมื่อพายเรือผ่านบ้านใดก็มักจะส่งสัญญาณเช่น ปิ๊บแตรหรือเป่าเขาควาย เพื่อบอกให้รู้ว่าได้นำสินค้า มาขายแล้ว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงระยะเวลาที่ไทยเริ่มติดต่อกับประเทศตะวันตก ชาวตะวันตกหรือที่ชาวไทยเรียกว่า “ฝรั่ง” เริ่มเข้ามาตั้งรกรากในเมืองไทยโดยส่วนใหญ่เป็นพวกพ่อค้า ร้านค้าแห่งแรกของพ่อค้าชาวตะวันตก คือ ห้างฮันเตอร์และเฮย์ของนายฮันเตอร์ พ่อค้าชาวอังกฤษ ซึ่งขายสินค้าที่เป็นที่ต้องการของชาวตะวันตก ห้างนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี ตลาดของชาวตะวันตกในระยะนั้นจึงเป็นร้านค้าที่เรียกว่า “ห้าง” ซึ่งในเวลาต่อมาก็เกิดขึ้นอีกหลายห้าง เช่น ห้างบอมเบย์ ห้างมัทราส^{๒๙}

จะเห็นได้ว่าร่องรอยการพัฒนาการของตลาดนัดในสังคมไทยนั้นมีมาแต่โบราณเป็นกิจกรรมการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าของผู้คนในแต่ละชุมชน ซึ่งกำหนดให้จัดขึ้นช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนแต่เป็นที่รับรู้กันในชุมชนนั้น อาจปรากฏในรูปของตลาดไม่ประจำหรือ ๓๐ ตลาดตามฤดูกาล ทั้งที่เป็นตลาดน้ำและตลาดบกก็ได้ ทั้งนี้ ความสำคัญของตลาดบกและตลาดน้ำขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์ของชุมชน ในแต่ละยุคสมัย

จนกระทั่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้มีการพัฒนาการตลาดรูปแบบใหม่เกิดขึ้น คือ ตลาดนัดขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในทำเลใจกลางเมือง หลังจากรัฐบาลจอมพล ป. ประกาศตั้งตลาดนัดสนามหลวงขึ้นตามวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้วประชาชนที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ และปริมณฑลต่าง

^{๒๙} นิตยสารการท่องเที่ยว. บันทึกของน้ำตาล ...เรื่องเช้าวันหนึ่งในตลาดสด [ออนไลน์]. เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๕๐. จาก <http://www.numtan.com.>, ๒๕๕๑

ให้ความสนใจมาใช้บริการกันมากขึ้นเพราะเป็นแหล่งขายสินค้าราคาถูกและสินค้ามีความหลากหลายจนพื้นที่เพียงครึ่งเดียวของท้องสนามหลวงที่จัดตลาดนัดขณะนั้นไม่เพียงพอกับความต้องการของผู้คนที่เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ทางราชการต้องการใช้พื้นที่ดังกล่าวในงานพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นครั้งคราวจึงมีการย้ายตลาดนัดที่สนามหลวงไปยังพระราชวังอุทยานสราญรมย์ใน และย้ายกลับมาที่สนามหลวงอีกครั้งกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ตลาดนัดสนามหลวงได้ยุติลง ส่วนตลาดนัดที่ขึ้นมามีบทบาทแทนตลาดนัดสนามหลวงก็คือ ตลาดนัดจตุจักรนั่นเอง

สาระสำคัญของการค้าแต่ละสมัย พอสรุปได้ดังนี้

สมัยสุโขทัย ลักษณะการค้า เป็นระบบการค้าแบบเสรี การค้าในประเทศจัดตั้งร้านค้าติดต่อกันไปเป็นกลุ่มเดียวกันหรือเป็นแนวเดียวกัน เรียกว่าตลาดปสาน ในปัจจุบันเรียกว่า ศูนย์การค้า การค้ากับต่างประเทศ กับประเทศจีน ค้าขายขามสังคโลก พ่อขุนรามคำแหงนาคำเงินเข้ามาสอนให้คนไทยจนชำนาญ

สมัยอยุธยา ลักษณะการค้าเป็นระบบผูกขาด พระเจ้าแผ่นดินทรงทำเองเป็นส่วนใหญ่ การค้าในประเทศมีการเก็บภาษีเข้าพระคลังสินค้า การค้าเจริญสูงสุดในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การค้ากับต่างประเทศ โปรตุเกสเป็นชาวยุโรปชาติแรก ที่เข้ามาค้าขาย ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สินค้าที่ซื้อขายกันได้แก่สินค้าพื้นเมือง พริกข้าว ฝักรักไทย ดีบุก หนังโค หนังควายไม้ฝาง หมาก สินค้าที่ไทยที่นำเข้าจากต่างประเทศ ได้แก่ ผ้าแพร ผ้าสักหลาด ผ้าลาย ปิ่นเล็กปิ่นสั้น สุรา เครื่องถ้วยชาม และของเบ็ดเตล็ด

สมัยธนบุรี มีระยะเวลาสั้นๆ เพียง ๑๕ ปี และอยู่ระหว่างการกอบกู้บ้านเมืองและฟื้นฟูประเทศหลังสงคราม ประกอบกับมีการรบกับพม่ามาตลอด การค้าขายไม่เจริญรุ่งเรือง มีสำเภาจากจีนเข้ามาค้าขายและชาติอื่น ๆ คือ อังกฤษ อินเดีย และมาเลเซีย

การค้าสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ลักษณะการค้าสมัย รัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๓ เป็นการค้าแบบผูกขาด โดยการค้าขายเป็นของหลวง เรียกว่า ระบบรัฐพาณิชย์ จนถึง รัชกาลที่ ๔ ได้ยกเลิกไป เพราะมีการทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ มีระบบเก็บภาษี ร้อยชักสาม มีกรมพระคลัง กรมท่า ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นสำนักงานกลางเก็บผลประโยชน์การค้าขาย มีการจัดระเบียบการค้าโดยพระคลังสินค้าเข้ามาดูแล สินค้าบางชนิด เช่น อาวุธยุทธภัณฑ์สินค้าพื้นเมืองที่มีน้อยและหายาก มีการค้ากับต่างประเทศ สินค้าที่ไทยส่งออกได้แก่ เหล็ก ดีบุกทองแดง ตะกั่ว ไม้สัก ไม้ฝาง ข้าว น้ำตาล พริกไทย ยาสูบ สินค้าเข้าได้แก่ ผ้าแพร ใบชากระดาด ทุกตา ผ้าขนสัตว์ เลื้อผ้า เครื่องแก้วและมีการยกเลิกระบบผูกขาดมาเป็นการค้าแบบเสรีมีผลทำให้การค้าเจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว

การดำรงอยู่ของตลาดนัด

ตลาดนัดจะสามารถดำรงอยู่ได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับความต้องการของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นด้วย ชุมชนต้องเห็นความสำคัญของตลาดนัดที่เป็นฐานเศรษฐกิจและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน แต่อย่างไรก็ตามจากข้อมูลที่ได้พบนั้นทำให้มีความเชื่อว่าแม้จะมีห้างสรรพสินค้าเกิดขึ้นมากมายเพียงใดทั้งในเมืองและในชุมชนชนบท แต่ตลาดนัดที่อยู่ในเขตเมืองและในชุมชนชนบทก็ยังอยู่ได้เป็นอย่างดี

การกินอยู่ของคนไทยหนีตลาดไม่พ้น เพราะตลาดเป็นแหล่งจับจ่ายอาหารทั้ง ของสดของแห้ง และของสำเร็จรูป ตลาดเป็นแหล่งรายได้ของพ่อค้าแม่ค้า นอกจากนั้น ตลาดยังเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนข่าวสารตามประสาชาวบ้าน ชีวิตชีวาของตลาด ทำให้ผู้บริโภคที่ไปเดิน ได้ชมอาหารตาแถมกลับมาอีกด้วยและตลาดนัดยังได้สะท้อนเรื่องราวในชุมชนไม่ว่าจะเป็นสภาพเศรษฐกิจวัฒนธรรมการกินอยู่ สภาพภูมิอากาศ และการแต่งกาย

ตลาดนัด บอกเล่าเรื่องราวในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ได้มากมาย ถ้าไปเดินตลาดทางภาคใต้จะเห็นมียอดอ่อน ๆ ของมะม่วงหิมพานต์ ยอดจิก ยอดหมุย และอื่น ๆ วางขายอยู่แทบทุกฤดูกาลนั้น เพราะทางใต้นั้น อากาศร้อนชื้น ฝนตกชุกและคนใต้ยังชอบกินเผ็ด ในสำหรับต้องมีผักสดไว้กินแก้ลมแก้เผ็ด แต่ถ้ามาเดินตลาดนัดลุ่มน้ำภาคกลาง ไม่ว่าจะเป็นตลาดน้ำ หรือตลาดบนบกจะเห็นว่าอุดมไปด้วยปลาสดปลาแห้งสารพัดปลาจากแม่น้ำลำคลอง ส่วนตลาดนัดทางภาคอีสานบอกให้รู้ถึงความแห้งแล้งไม่ได้หมายถึงความอดอยากเสมอไป เพราะไม่ว่าผักกริมรั้ว แมลงในนา ตัวหนอนตามต้นไม้ก็มีวางขายให้เลือกซื้อมาปรุงอาหารได้อย่างเอร็ดอร่อย และที่สุดแล้วแง่มุมเล็ก ๆ ในตลาดนัดแต่ละแห่งยังแสดงให้เห็นว่า เมืองไทยยังคงอุดมสมบูรณ์ น่าอยู่ และไม่สิ้นหวังจนเกินไปนัก ตลาดนัดยังคงเป็นสถานที่ ที่ตอบสนองความต้องการปัจจัยในการดำรงชีวิตของมนุษย์ในชุมชนนั้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหาร ไม่ว่าจะเป็นยุคใดสมัยใด หรือ ประเทศไหนๆ จะกินจะซื้อหาอะไรก็ต้องไปตลาดนัดหรือตลาดสดอยู่ดีนั่นเอง แต่โลกเราก็หมุนเปลี่ยนไปทุกวัน สังคมเปลี่ยนคนก็เปลี่ยนไปด้วยและย่อมส่งผลกระทบต่อความเป็นไปของ"ตลาดนัด"ด้วยเช่นกัน^{๓๐}

โครงสร้างของตลาดนัด ปรากฏการณ์ที่พบในตลาดนัดแต่ละแห่งล้วนแต่มีความหมายมีหน้าที่และเชื่อมโยงกันทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นกลิ่นเครื่องเทศ ควันโขมก หรือความเอะอะซึ่งก็บ่งชี้ถึงสินค้าที่ขายอยู่ในตลาดนัดแต่ละแห่ง ตลาดนัดของบางชุมชนนั้น ยังตั้งอยู่ริมน้ำ จนทุกวันนี้ทั้งคนซื้อคนขายมากันทางน้ำ อย่างที่ตลาดสดข้างวัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา ในอดีตพอดกบ่ายพ่อค้าแม่ค้าก็เริ่มทยอยพายเรือขนของขึ้นมาจัดวาง ทั้งปลาสด มะม่วง ไข่เป็ด กระจินชะอม ฯลฯ

^{๓๐} สุธี เทพสุริวงศ์. ตลาดนัด. กรุงเทพมหานคร: โครงการแผนภูมิทัศน์ภาคใต้ : ฐานเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรม., ๒๕๔๗, หน้า ๔๔

แล้วพอขายคล้อยสักหน่อย ก็ถึงคราวคนซื้อพายเรือมาซื้อหากัน นับวันตลาดน้ำก็จะสูญหายไป หรือถ้ามีอยู่ก็กลายเป็นแหล่งสำหรับท่องเที่ยวไปแล้ว

ตลาดนัดในทุกวันนี้สะท้อนอะไร ประการแรกเห็นจะเป็นรูปแบบของตลาดเปลี่ยนแปลงไปแม้ตลาดนัดหลายต่อหลายแห่งยังคงอยู่ แต่จะเริ่มเห็นตลาดติดแอร์ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดเล็กเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามย่านชุมชนต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมือง ซูเปอร์มาร์เก็ต และมินิมาร์ท ตอบสนองวิถีชีวิตแบบใหม่ที่รวดเร็ว เร่งรีบ ต้องการความสะดวก ประหยัดเวลาได้เป็นอย่างดี เพราะบางแห่งเปิดขายตลอด ๒๔ ชั่วโมงก็มี ขณะเดียวกัน ตลาดนัดแบบดั้งเดิมก็ยังคงมีอยู่แต่ย้ายตัวเองออกไปอยู่ตามนอกเมืองที่ชุมชนขยายตัวออกไปอยู่เรื่อย ๆ ตลาดนัดบางแห่งที่ชานเมืองนั้นมีขนาดใหญ่โตมาก เหมือนจะดักคนซื้อจากรอบนอกไว้ไม่ให้ต้องเข้าเมือง สิ่งที่น่าพิจารณาต่อไปก็คือ สินค้าในตลาดนัดมีการปรับรูปแบบในการขายเพื่อแข่งขันกับห้างขนาดใหญ่ แคมตลาดสดติดแอร์ สินค้าก็เหมือนกันไปหมด รวากับออกมาจากแปลงผัก และไร่นาเดียวกัน แม้แต่พืชผลที่ไม่ได้มีอยู่ในฤดูกาล ก็ยังมีวางขาย ตอบสนองความต้องการได้อย่างไม่จบสิ้น บ่อยครั้งที่ได้เห็นการวิเคราะห์การค้า การเมือง สังคม ไปพร้อม ๆ กัน รวมทั้งประวัติศาสตร์และซูเปอร์มาร์เก็ตใหญ่ ๆ อย่างบิ๊กซี (Big-C) โลตัส (Lotus) หรือคาร์ฟู (Carrefour) ก็เป็นประเด็นหนึ่ง ที่เริ่มเป็นปัญหากับร้านค้าเล็ก ๆ หรือ "ร้านโชห่วย" ของคนไทย เพราะห้างร้านของต่างชาติมาแย่งลูกค้าและเงินหมุนเวียนของไทยออกไปนอกประเทศและก็ซื้อสินค้าแพงกว่าในตลาดเมืองไทยอีกด้วย อีกไม่นาน ถ้าคนไทยไม่รู้จักพิทักษ์ไทยด้วยการซื้อของไทยเงินของคนทั้งชาติไทย ก็จะไม่ไหลออกนอกประเทศไปหมด และวันนั้นประเทศไทยก็จะไม่เหลืออะไรเลย วิถีสันชาติ แบบทางเศรษฐกิจ ก็เริ่มจากการหลงไหลได้ ปลื้มกับของนอกนี้เอง หันมากินบัวลอยไข่หวาน ขนมชั้น ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ข้าวเหนียวเปียกข้าวเหนียวถั่วดำ เต้าส่วน ลูกเดือย หรือจะซื้อไก่ทอดแบบไทย ๆ เล็กน่องก็เหมือนกันราคาต่างกันมาก ค่าลิขสิทธิ์ ของไก่ ๓๕ บาท ค่าไก่ ๑๕ บาท ที่เหลือเป็นลิขสิทธิ์ ยี่ห้อ ๒๐ บาทไก่แม่ค้าที่ถูกเพราะไม่มีค่า ลิขสิทธิ์ ใบตองที่ห่อขนมไทยไม่มีลิขสิทธิ์ เป็นวัสดุธรรมชาติ ย่อยสลายได้ไม่ถึง ๓ เดือน ขนมต่างชาติ ห่อสวย แพงเพราะยี่ห้อ มีลิขสิทธิ์เวลาเล่นที่พื้นไม่มีคนเก็บกวาดจะใช้เวลาในการย่อยสลายนาน

สังคมมนุษย์เป็นสังคมที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนมีการติดต่อแลกเปลี่ยนและสร้างสรรค์กิจกรรมอันหลากหลายจากชุมชนหนึ่ง ๆ ต่อเนื่องไปยังชุมชนอื่น ในแต่ละชุมชนเองต่างก็มีการผลิตทั้งเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ทอผ้า จักสาน และอื่น ๆ อีกมากมาย ตามแต่สภาพท้องถิ่นและวัตถุดิบที่มีอยู่ในแต่ละที่นั้น บางชุมชนก็ผลิตมากเกินความต้องการ ดังนั้น เมื่อได้มีการนำผลผลิตเหล่านั้นไปแลกเปลี่ยนกับผลิตผลหรือวัตถุดิบอื่นที่ตนเองขาด การชุมนุมเพื่อแลกเปลี่ยนผลผลิตของแต่ละชุมชนจึงนับเป็นกิจกรรมที่มีมานานคู่กับสังคมมนุษย์ หากดูจากวิวัฒนาการที่ได้ศึกษามา

ในแต่ละยุคเริ่มตั้งแต่สุโขทัยในเรื่องของการค้าขายแลกเปลี่ยนจะพบว่า ในยุคโบราณ การพบปะชุมนุมกันเกิดขึ้นได้ด้วยการแลกเปลี่ยนสินค้าต่อสินค้า ไม่มีเงินตราหรือมาตราวัดอันเป็นสากลในการแลกเปลี่ยนขึ้นอยู่กับความพอใจและความใกล้ชิด ผูกพันของพ่อค้าแม่ค้าแต่ละคน ในสังคมไทยมีหลักฐานแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาการซื้อขายแลกเปลี่ยนในช่วงปลายสมัยอยุธยา ระบบเงินตราได้เริ่มเข้ามาแทนที่การแลกเปลี่ยนสิ่งของ แต่การแลกเปลี่ยนก็ยังคงเป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อยังชีพมากกว่าเพื่อการค้าโดยตรง

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการศึกษาเรื่องตลาดนัด

ทฤษฎีการเป็นศูนย์กลาง (Central – Place Theory) กรอบแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎี จีวะกุล และคนอื่น ๆ^{๓๑} ใช้อธิบายเรื่องความเปลี่ยนแปลงของตลาด จึงเป็นทฤษฎีของการเป็นย่านศูนย์กลางของตลาด โดยมีการให้คำจำกัดความของ “ตลาด” ว่าเป็นสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งหรือหลายสถานที่ที่ตั้งอยู่ใกล้กันในบริเวณใด บริเวณหนึ่งที่มีทำเลเหมาะสม เป็นองค์ประกอบของพื้นที่ชุมชนในด้านเป็นย่านศูนย์กลาง (central place) มีหน้าที่ใช้สอยเพื่อการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการเป็นประจำ เป็นเรื่องของเศรษฐกิจ การทำมาหากินและการจับจ่ายใช้สอยของประชาชนในพื้นที่ชุมชนหนึ่ง

ทฤษฎีการเป็นศูนย์กลางของตลาด ได้นำไปใช้อธิบายเรื่องความเปลี่ยนแปลงของ “ตลาด” ในการศึกษาอีกหลายเล่ม เช่น งานศึกษาของ ธาณี กุลแพทย์^{๓๒} เรื่อง “บทบาทของตลาดนัดจตุจักรที่มีต่อชุมชนกรุงเทพฯ และปริมณฑล” ซึ่งได้กล่าวถึงการย้ายตลาดนัดขนาดใหญ่จากสนามหลวงไปยังพื้นที่ใหม่ ซึ่งได้แก่ ตลาดนัดจตุจักรในปัจจุบันว่า เป็นสาเหตุสำคัญ๒ ประการประการแรกคือ สนามหลวงเป็นสถานที่ประกอบพิธีสำคัญของประเทศการมีตลาดนัดจึงทำให้สนามหลวงสกปรกทรุดโทรมและยังเป็นแหล่งก่อให้เกิดอาชญากรรม ประการที่สองการที่กรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางความเจริญ การขยายตัวของเมืองเป็นผลจากการหลั่งไหลของประชากรที่อพยพเข้ามาทำงานในเมืองมากขึ้น ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ของประชาชนในกรุงเทพฯ ต้องขยายสู่พื้นที่รอบนอกของกรุงเทพฯ ตลาดนัดจตุจักรจึงเกิดขึ้น

แนวคิดเรื่องการเป็นศูนย์กลางของตลาดนี้ นำมาอธิบายอย่างเด่นชัดในงานศึกษาของ สารี ศรีเชื้อ เรื่อง “พัฒนาการย่านการค้าในกรุงเทพมหานคร:กรณีศึกษาเขตบางกะปิ”ซึ่งได้

^{๓๑} เกียรติ จีวะกุล และคนอื่น ๆ. ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและพัฒนาการ. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๕, หน้า ๑๔-๑๖

^{๓๒} ธาณี กุลแพทย์. บทบาทของตลาดนัดจตุจักรที่มีต่อชุมชนกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล : กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๓๗, หน้า ๑๓

รวบรวมแนวคิดทฤษฎีต่างๆที่เกี่ยวกับการเป็นศูนย์กลางของย่านการค้าไว้อย่างละเอียดชัดเจนสาริยา ศรีเชื้อ^{๓๓} ได้ยกความหมายของคำว่า “ย่านการค้า” โดยอ้างถึงงานเขียนจำนวนมาก ที่กล่าวถึงย่านการค้าทั้งในอดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันว่ามักเป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์กลางของเมือง อยู่ในเขตภูมิศาสตร์ที่มีประชาชนอยู่อาศัยและเป็นที่รวมของร้านค้าจำนวนมาก นอกจากนี้สาริยายังใช้ทฤษฎีของการเป็นแหล่งกลาง มาอธิบายการพัฒนาการของย่านการค้าในพื้นที่ศึกษาอีกด้วยทั้งยังใช้แนวคิดเรื่องลำดับศักดิ์ของการศูนย์กลาง (hierarchical of centres) แนวคิดเรื่องขอบเขตการให้บริการย่านการค้าและแนวคิด เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ (spatial relation) ในการพัฒนาการของย่านการค้าในเขตบางกะปิ ว่าเป็นย่านการค้าที่มีการพัฒนาการควบคู่มากับการพัฒนาและการเติบโตของเมือง ซึ่งมีองค์ประกอบทั้งรูปแบบดั้งเดิมและทันสมัย นอกจากนี้การศึกษาของสาริยายังพบอีกว่า ในอดีตกาลตลาดสดเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ย่านการค้ามีบทบาทเป็นศูนย์กลางการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ แต่ปัจจุบันบทบาทของย่านการค้ามีลักษณะควบคู่กันระหว่างการเป็นศูนย์กลางการจับจ่ายและการพักผ่อนหย่อนใจ โดยมีห้างสรรพสินค้าเป็นองค์ประกอบสำคัญเนื่องจากความสะดวกสบาย ความทันสมัยและการประหยัดเวลาในชีวิตประจำวัน

แนวคิดของทฤษฎีย่านกลางในปัจจุบันสืบเนื่องมาจากการศึกษาของวอลเตอร์ คริสตอลเลอร์(Walter Christaller)^{๓๔} ชาวเยอรมันซึ่งได้เสนอรูปแบบการแจกกระจายของการตั้งถิ่นฐานของเมืองโดยเน้นในเรื่องขนาด จำนวนและลักษณะการแจกกระจายของย่านกลาง ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนข้อตกลงเบื้องต้นว่า ในที่ราบอุดมคติ (Isotopic Plain) ซึ่งมีลักษณะพื้นที่ราบเรียบ มีความอุดมสมบูรณ์เท่ากันการคมนาคมคล่องตัวทุกทิศทาง การแจกกระจายของประชากรเป็นไปอย่างสม่ำเสมอจนตลอดพื้นที่และถ้าเป็นไปตามที่ราบอุดมคตินี้มีลักษณะการแจกกระจายจะเป็นไปตามทฤษฎีย่านกลางซึ่งมีใจความสำคัญดังนี้

๑) หน้าที่ทางเศรษฐกิจ (function) ของเมืองคือเป็นย่านกลางที่จัดหาสินค้าและบริการต่าง ๆ ให้แก่บริเวณที่ให้บริการมากที่สุดและใช้เวลาในการเดินทางจากบริเวณบริการมายังย่านกลางน้อยที่สุด

^{๓๓} สาริยา ศรีเชื้อ. พัฒนาการย่านการค้าในกรุงเทพมหานคร : กรณีศึกษาเขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร. งานวิจัยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมกระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๔๐, หน้า ๑๘-๑๙

^{๓๔} Christaller, W. (๑๙๖๖). Central Places in Southern Germany, translated by Gaslisle W. askin: Prentice – Hall.

๒) ความเป็นย่านกลางของเมืองขึ้นอยู่กับจำนวนและขนาดของบริการที่ศูนย์กลางเมืองที่มีความเป็นย่านกลางมากจะอยู่ในลำดับคํ้าสูงกว่่าเมืองที่มีค่าความเป็นย่านกลางน้อยค่าความเป็นย่านกลางจะเกี่ยวข้องกับนขนาดของบริเวณโดยรอบที่มาสับนสนุนย่านกลาง หรือเรียกว่่า “ขอบเขตของสินค้ำ” (range of goods) ซึ่งมี ๒ ลักษณะคือ

(๑) ขอบเขตของสินค้ำขนาดเล็กที่สุด (lower limit) เป็นบริเวณโดยรอบขนาดเล็กที่สุดที่จะสับนสนุนให้ย่านกลางตั้งอยู่ได้ ถ้าย่านกลางใดไม่มีขอบเขตของสินค้ำขนาดเล็กที่สุดนี้แล้วย่านกลางนั้นก็ไม่สามารถจะคงอยู่ได้ อาจจะกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าขอบเขตของสินค้ำขนาดเล็กที่สุดก็คือจำนวนประชากรต่ำสุดที่มาสับนสนุนให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในย่านกลางตั้งอยู่ได้นั่นเอง

(๒) ขอบเขตของสินค้ำขนาดใหญ่ที่สุด (upper limit) คือบริเวณไกลสุดที่ประชากรในเขตนั้นสามารถเดินทางมาสับนสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจในย่านกลางหรือเป็นบริเวณไกลสุดที่ย่านกลางเสนอสินค้ำและบริการไปถึง

๓) ย่านกลางในลำดับคํ้าสูงจะมีชนิดของสินค้ำ ห้างร้าน บริษัท ธุรกิจ เขตบริการและจำนวนประชากรมากกว่าย่านกลางที่มีลำดับคํ้าต่ำกว่่า

๔) ย่านกลางที่มีลำดับคํ้าต่ำจะมีสินค้ำและบริการที่มีความต้องการสูงแต่ในย่านกลางที่มีลำดับคํ้าสูงจะมีทั้งสินค้ำและบริการที่มีความต้องการสูงและความต้องการต่ำรวมอยู่ด้วย ลักษณะของสินค้ำและบริการที่มีความต้องการต่ำจะต้องอาศัยจำนวนประชากรชั้นต่ำที่มาสับนสนุนตลอดจนบริการที่มากกว่าสินค้ำและบริการที่มีความต้องการสูง

๕) บริเวณบริการจะเป็นรูปหกเหลี่ยมด้านเท่าซึ่งสามารถครอบคลุมพื้นที่ได้หมดทุกตำแหน่ง

๖) ลำดับคํ้าจะเป็นไปตามหลัก ๓ ประการ คือ

(๑) หลักการตลาด (Marketing Principle) ลำดับคํ้า จะเพิ่มเป็น ๓ เท่า คือ ๑-๓-๙-๒๗

(๒) หลักการขนส่ง (Transportation Principle) ลำดับคํ้า จะเพิ่มเป็น ๔ เท่า คือ ๑-๔-๑๖-๖๔

(๓) หลักการบริหาร (Administrative Principle) ลำดับคํ้าจะเพิ่มเป็น ๗ เท่า คือ ๑-๗-๔๙-๓๔๓

๗) สินค้ำและบริการแต่ละชนิดจะมีบริเวณบริการแตกต่างกัน ขนาดของบริเวณขึ้นอยู่กับ

(๑) ขนาดและความเป็นย่านกลาง

(๒) ลักษณะของการแจกกระจายของประชากร

(๓) อำนาจการซื้อของประชากร^{๓๖}

(๔) ระยะทางตามความรู้สึกทางเศรษฐกิจ

(๕) ปริมาณและราคาของสินค้าที่ย่านกลาง

การนำทฤษฎีย่านกลางไปใช้ในบางภูมิภาคอาจผิดเพี้ยนได้ วอลเตอร์คริสตอลเลอร์ กล่าวว่าลักษณะที่ทำให้การแจกกระจายของย่านกลางไม่เป็นรูปหกเหลี่ยมด้านเท่าคือ ลักษณะของภูมิประเทศที่ไม่ราบเรียบ ความคล่องตัวในการคมนาคม ความอุดมสมบูรณ์ของดินและทรัพยากรที่กระจายไม่สม่ำเสมอทั้งหมดพื้นที่^{๓๕} และในสายตาของนักวิจารณ์อย่าง เรย์มอนด์ อี.(Raymond E.) ให้ทัศนะว่า ลักษณะการคมนาคม ระดับของพื้นที่ ผลผลิตที่ได้จากพื้นที่ ชนิดและจำนวนที่ได้จากกิจกรรมการเกษตร รูปแบบการปกครองและการกระจายของหน่วยงานย่อยที่มีผลต่อลักษณะการค้าขายและการให้บริการ ประวัติความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานในอดีตเป็นตัวดึงดูดใจผู้ที่จะอพยพเข้าไปใหม่ การแพร่กระจายของระบบอุตสาหกรรมบางอย่างที่ต้องกระจายไปตามแหล่งวัตถุดิบ เช่น การอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ป่าไม้ เป็นต้น ตัวแปรเหล่านี้ทำให้ทฤษฎีย่านกลางผิดเพี้ยนได้เมื่อนำมาใช้ในภูมิประเทศจริงๆ ได้ยกตัวอย่างการศึกษาของ อุลแมน (Ullman) ในรัฐอิลลินอยส์(Illinois) ว่าลักษณะของเส้นทางคมนาคม ในรัฐนั้นทำให้บริเวณบริการแผ่ขยายไปตามแนวนอนลักษณะการกระจายของย่านกลางจึงไม่เป็นรูปหกเหลี่ยมด้านเท่า^{๓๖}

สรุปทฤษฎีการเป็นศูนย์กลาง ใช้ในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงของตลาดในสภาพสังคมไทย ส่วนมากจะเป็นการอธิบายที่สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่และสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมือง การไหลเวียนของสินค้า ประเภทของผู้ค้า รวมถึงความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของผู้ค้าอย่างหลวม ๆ จากทฤษฎีดังกล่าวเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับการศึกษาเรื่อง “ตลาดนัดคลองถมแหลมฉะ” แล้วจะพบว่า “ตลาดนัดคลองถมแหลมฉะ” ก็เป็นศูนย์กลางในการรวบรวมผู้คนทั่วทุกสารทิศทั้งที่อยู่บริเวณใกล้เคียงและที่ห่างออกไป ไม่ว่าใครจะทำหน้าที่เป็นผู้ขายหรือผู้ซื้อก็จะมารวมตัวกันโดยมิได้นัดหมายตามวันเวลาที่มันนัดนั้นเอง พื้นที่ของตลาดนัดคลองถมแหลมฉะจะอยู่ติดกับถนนสุขุมวิทซึ่งเป็นถนนในการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯและเมืองพัทยาซึ่งถือได้ว่าเป็นถนนที่ใช้เป็นเส้นทางในการคมนาคมขนส่งมีรถวิ่งผ่านอยู่ตลอดเวลา ตลาดคลองถมแหลมฉะจะตั้งอยู่ตรงข้ามกับท่าเรือแหลมฉะซึ่งเป็นท่าเรือขนส่งน้ำลักษณะใหญ่และพื้นที่แหลมฉะเป็นพื้นที่ที่มีการดำเนินงานเพื่อจัดสร้างให้เป็นเขตอุตสาหกรรมขนาดใหญ่และมี

^{๓๕} Christaller, W. Central Places in Southern Germany, translated by Gaslisle W. askin: Prentice – Hall., ๑๙๖๖, p. ๒๓๐

^{๓๖} Murphy, R. E. An American City : An Urban Geography. Graw- Hill Book., ๑๙๖๖, pp.

การดำเนินการก่อสร้างให้เป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ด้วยการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการให้สามารถรองรับการขยายตัวของชุมชน มีการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม นอกจากนี้ยังมีการก่อสร้างอาคารเคหะชุมชนแหลมฉบังเป็นเขตเศรษฐกิจใหม่ในบริเวณชายฝั่ง ทะเลตะวันออกนอกจากบริเวณตลาดคลองถมแหลมฉบังจะอยู่ใจกลางของแหลมฉบังแล้วนั้น บริเวณโดยรอบของพื้นที่ตลาดคลองถมแหลมฉบังก็เต็มไปด้วยบ้านเช่า ห้องแถว ที่เป็นของชาวบ้านเจ้าของพื้นที่ที่ก่อสร้าง๓๗เพื่อรองรับการเข้ามาของผู้คนต่างถิ่นที่เดินทางเข้ามาทำงานในเขตพื้นที่แหลมฉบังเป็นจำนวนมากดังนั้นเมื่อถึงวันที่มีการจัดตลาดนัดคือวันจันทร์และวันพฤหัสบดีพื้นที่ที่เป็นที่ว่างเปล่ามาหลายวันสถานที่บริเวณจัดตลาดนัดจะเป็นที่โล่งแจ้งไม่มีกิจกรรมใด ๆ เกิดขึ้นที่นี่เลย แต่พอถึงวันที่จัดนัดสถานที่แห่งนี้จะเต็มไปด้วยชีวิตชีวาขึ้นมาทันที พ่อค้าแม่ค้าที่เดินทางมาจากที่ต่าง ๆ ก็จะเดินทางมารวมตัวกันที่ตลาดนัดคลองถมแหลมฉบังแห่งนี้เช่น แม่ค้าผลไม้ที่เดินทางมาจากจังหวัดจันทบุรีหรือระยอง พ่อค้าแม่ค้าที่เดินทางมาจากกรุงเทพฯ ก็จะเป็นสินค้าจำพวกเครื่องมือช่าง เครื่องไฟฟ้าสินค้าจากคลองถม บ้านหม้อ เป็นต้น นอกจากพ่อค้าแม่ค้าที่เดินทางมาจากต่างถิ่นแล้วชาวบ้านที่เป็นคนในพื้นที่ก็มีการนำสินค้าที่มีในท้องถิ่นของตนเองมาขายด้วยเช่นกัน เช่น ชาวประมงที่นำสัตว์ทะเลจำพวก กุ้ง หอย ปู ปลา หรือบางคนที่ทำอาหารอร่อยก็ทำอาหารขายในตลาดนัดด้วยเช่นกัน ส่วนลูกค้าที่เป็นผู้ซื้อ ก็จะเป็นกลุ่มคนที่มาทำงานในเขตนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบังนั่นเอง

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนหรือทฤษฎีปริวรรตนิยม (Exchange Theory) เป็นมหาทฤษฎี (grand theory) อีกทฤษฎีหนึ่ง เป็นทฤษฎีที่มีประโยชน์มากเหมือนทฤษฎีหลักคำว่า การแลกเปลี่ยนหรือการปริวรรต มีความหมาย เช่น การแลกเปลี่ยนค่า การยืมหมยืมแมว การลงแขกการเอาแรง การแลกเปลี่ยนเงิน การแลกเปลี่ยนคนกับสิ่งของ การซื้อขาย การเช่า การจำนำ หรือแม้แต่การขายฝาก การต่อรองราคา การกำหนดราคา การขึ้นราคา การลดราคา การเลหลัง

ในเรื่องการแลกเปลี่ยน สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่ง คือ สิ่งของที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน (materials of exchange) ซึ่งมีได้หลากหลายประเภท อาทิ วัสดุสิ่งของ เงินทอง ความคิด ความรู้ ปัญญา คุณธรรม ความเห็นใจ ความเอาใจใส่ ความเป็นเพื่อน ความเป็นศัตรูและต่อปัญหาที่ว่า สังคม หรือระเบียบสังคม เกิดขึ้นได้อย่างไร ทฤษฎีนี้ตอบในทำนองว่า สังคมเกิดจากการที่มนุษย์แต่ละคนมีสิ่งจำเป็น ในการดำเนินชีวิต แต่ตัวเองไม่มีความสามารถสนองความต้องการจำเป็นทั้งหมดจึงจำเป็นต้องเข้าสัมพันธ์กับผู้อื่น เพื่อแลกเปลี่ยนของกันและในการแลกเปลี่ยนของกันต้องสร้างกฎระเบียบการแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดความยุติธรรม นานวันเข้า ความสัมพันธ์กันก็กลายเป็นกลุ่มใหญ่กฎระเบียบของการแลกเปลี่ยนก็เป็นวัฒนธรรมของสังคม

ประเภทของการแลกเปลี่ยน ในสมัยก่อนมนุษย์อาจแลกเปลี่ยนสิ่งของกันเป็นหลักเมื่อสังคมใหญ่ขึ้นเจริญก้าวหน้าขึ้น การแลกเปลี่ยนก็ยิ่งซับซ้อนขึ้นมีหลายรูปแบบ อาทิ

๑) แบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์

การแลกเปลี่ยนโดยตรง (direct exchange) ประเภทนี้อาจเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่าง ๒ คน หรือ ๓ คน หรือระหว่างกลุ่ม๓๘

การแลกเปลี่ยนโดยอ้อม (indirect or structural exchange) นั่นคือผู้มีการแลกเปลี่ยนไม่ได้เผชิญหน้ากัน เช่น การแลกเปลี่ยนระหว่างองค์การหรือสังคมกับสมาชิก

๒) แบ่งตามขนาดหรือจำนวนภาคี อาทิภูมิภาค ไตรภาคี จตุตถภาคี เบญจภาคี และพหุภาคี

๓) แบ่งตามสื่อ (medium)แลกเปลี่ยนทางวัตถุ (กายภาพ) แลกเปลี่ยนทางสังคม แลกเปลี่ยนทางจิตแลกเปลี่ยนทางจิตวิญญาณ (คุณธรรม)

๔) แบ่งตามองค์การสังคม แบ่งเป็น ๔ ประเภทการแลกเปลี่ยนในกลุ่มสังคม (social group) แลกเปลี่ยนในครอบครัว (family)แลกเปลี่ยนในชุมชน (community) และแลกเปลี่ยนในองค์การสหจร (association)

๕) แบ่งตามสถาบันสังคม (social institution) แบ่งเป็น ๑๐ สถาบันครอบครัว การศึกษา ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง นันทนาการ ภาษาอนามัย การคมนาคมขนส่ง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

องค์ประกอบของการแลกเปลี่ยน การแลกเปลี่ยนทางสังคมจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑) การกระทำระหว่างกันทางสังคม (social interaction) คือการมีคนอย่างน้อย ๒ คนขึ้นไปกระทำต่อกัน การกระทำตรงนี้คือ การแลกเปลี่ยนสิ่งของกันเช่น เพื่อนต่อเพื่อนพ่อค้ากับลูกค้า พ่อกับลูก แม่กับพ่อ เป็นต้น

๒) การแลกเปลี่ยน (exchange) การแลกเปลี่ยนก็ต้องมีของสำหรับแลกเปลี่ยนเช่น ของต่อของ ของกับเงิน ใจกับใจ คน (เพื่อน) กับคน (เพื่อน) ความรักกับความรัก

๓) ผลลัพธ์ (product) ผลลัพธ์อาจเป็นได้หลายแบบ เช่น ได้ของ ได้เงินได้ความเห็นใจ ได้คนรัก ได้เพื่อน ได้กำไร ได้ขาดทุน ได้สินค้า

การใช้ประโยชน์ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนมีประโยชน์ใช้สอยอย่างกว้างขวาง แต่จะแบ่งกว้าง ๆ๓ ด้าน ดังแนวที่ใช้ในทฤษฎีอื่นที่กล่าวมาแล้ว

๑) ประโยชน์ทางวิชาการ ประโยชน์ของทฤษฎีแลกเปลี่ยนทางด้านการแบ่งย่อยออกเป็น ๓ ด้าน คือ การสั่งกับ การใช้สร้างทฤษฎีขนาดกลาง และการใช้ทฤษฎีนำการวิจัยเหล่านี้

เป็นประโยชน์ทางวิชาการเบื้องต้นของสังกัดการแลกเปลี่ยนทางสังคม การสร้างทฤษฎีและใช้ นำการวิจัย

๒) ประโยชน์ในการประกอบอาชีพ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) ประเภทไม่ใช้การค้าธุรกิจ มีหลายประการเช่น

ประการแรก ได้แก่ การนำความคิดที่ว่า แต่ละคนแต่ละอาชีพต่างมีความต้องการหลายอย่าง ที่ตัวเองสนองไม่ได้ จะต้องเข้าสัมพันธ์กับคนอื่น อาชีพอื่น ความจริงข้อนี้จะนำไปสู่การสร้างเครือข่ายอาชีพได้

ประการที่สอง ในการแลกเปลี่ยนสิ่งของและหรือบริการกันอาจมีการต่อรอง(bargain) เพื่อให้ได้ประโยชน์มากที่สุดได้

ประการที่สาม ในการรักษาความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนระหว่างคนอื่นจำเป็นต้องสร้างความเชื่อถือระหว่างกัน (mutual trust) เพื่อให้ความสัมพันธ์ราบรื่นและยืนยาว

ประการที่สี่ ผู้ใช้ทฤษฎีนี้ควรตระหนักว่า สิ่งที่จะใช้แลกเปลี่ยนสิ่งของกันระหว่างอาชีพได้หลายอย่าง ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นจึงควรนำมาใช้ประโยชน์

ประการที่ห้า คือการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันระหว่างอาชีพ ต่างฝ่ายจะต้องยึดถือบรรทัดฐานการแลกเปลี่ยน เพื่อรักษาความยุติธรรมระหว่างกัน

(๒) ประเภทธุรกิจการค้า ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนมีประโยชน์ใช้สอยต่อวงการธุรกิจการค้าเป็นอย่างมาก นอกเหนือจากประโยชน์ใช้สอยที่กล่าวมาแล้วข้างต้นยังมีประโยชน์ในการจัดการภายในองค์กร อาทิ การบริหารจัดการองค์การให้เป็นองค์การเรียนรู้ มีประสิทธิภาพการสร้าง ความพึงพอใจในการทำงานของพนักงาน เป็นต้น แล้วยังสามารถใช้ประโยชน์ความรู้ในการรักษา ความพึงพอใจของลูกค้าขององค์การทำให้ลูกค้ารู้สึกได้รับรางวัลหรือผลประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ไม่ทอดทิ้งหรือละเลยการเอาใจใส่และให้บริการ ทำให้สามารถรักษาลูกค้าเก่าและสร้างลูกค้าใหม่ ๆ ได้

๓) ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เราสามารถใช้ประโยชน์จากทฤษฎีแลกเปลี่ยนในการดำเนินชีวิตประจำวันได้หลายอย่าง อาทิ

ประการแรก ในการสร้างกลุ่มสังคมเช่นกลุ่มเพื่อน นี่คือการความจริงที่ว่า มนุษย์ไม่สามารถดำรงตนอยู่แต่ลำพัง ต้องอยู่กันเป็นกลุ่มก้อน การสร้างกลุ่มเพื่อนก็คือการแลกเปลี่ยนความเป็นเพื่อนระหว่างกันเอง

ประการที่สอง การกระชับความสัมพันธ์ให้เหนียวแน่นด้วยการช่วยเหลือเพื่อนเมื่อเพื่อนต้องการความช่วยเหลือ

ประการที่สาม การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนด้วยการให้ความเข้าใจเห็นอกเห็นใจ เมื่อเพื่อนตกทุกข์ได้เดือดร้อน ทำให้เพื่อนคลายความทุกข์

ประการที่สี่ การสร้างครอบครัวด้วยการแลกเปลี่ยนความรักระหว่างเพศถึงขนาด ต้องการสมรสกันระหว่างชายหนุ่มกับหญิงสาว

ประการที่ห้า การสร้างความอบอุ่น มั่นคงในครอบครัวด้วยการให้ความรักระหว่างสมาชิกของครอบครัว คือ พ่อแม่ ลูกและญาติ ความรักในครอบครัวเป็นความรักที่บริสุทธิ์สร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัว

ประการสุดท้าย คือการปลูกจิตสำนึกรักชุมชน มีจิตสาธารณะ เสียสละเพื่อส่วนรวม ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง มีความสมัครสมานสามัคคี มีสันติสุข

กล่าวโดยสรุป คำว่าการแลกเปลี่ยน องค์ประกอบของการเกิดการแลกเปลี่ยนการแลกเปลี่ยนประเภทต่าง ๆ แล้วจึงกล่าวถึงการใช้ประโยชน์ทฤษฎีนี้ทั้งสามด้าน คือ ด้านวิชาการ ด้านการประกอบอาชีพและด้านการดำรงชีวิตประจำวัน ซึ่งนับว่า ทำให้เห็นภาพรวมที่ชัดเจนของทฤษฎีนี้ ผู้สนใจอาจมองหาเส้นทางใช้ประโยชน์เพิ่มเติมจากที่เสนอไว้ได้อีกมากซึ่งหากพยายามก็จะทำให้ประโยชน์ใช้สอยของทฤษฎีนี้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยที่ตลาดนัดคลองถมก็เกิดการแลกเปลี่ยนกันอย่างชัดเจนโดยการใช้เงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายโดยทั้งผู้ซื้อและผู้ขายก็ต้องมีความพึงพอใจระหว่างกัน คือผู้ซื้อก็ต้องการจะซื้อสินค้าที่ตนเองต้องการในราคาที่เหมาะสมเช่นกัน ผู้ขายก็ต้องมีความพึงพอใจที่จะขายถ้าได้ราคาที่ตนเองต้องการอาจจะได้กำไรบ้างจะมากหรือน้อยก็อยู่ที่กระบวนการต่อรองราคา เมื่อทั้งสองฝ่ายมีความพึงพอใจก็เกิดการแลกเปลี่ยนขึ้น นอกจากนี้การแลกเปลี่ยนยังเกิดขึ้นระหว่างผู้จัดตลาดนัดกับพ่อค้าแม่ค้าด้วยเช่นกันคือในกรณีที่ผู้จัดจะเป็นผู้หาสถานที่ในการจัดตลาดนัดเพื่อให้สถานที่ดังกล่าวเป็นตลาดนัดที่มีกำลังซื้อมาก ๆ เพื่อให้พ่อค้าแม่ค้าเข้ามาเช่าที่เพื่อทำการค้าขายในตลาดนัด ผู้จัดก็จะเป็นผู้กำหนดราคาค่าเช่าให้พ่อค้าแม่ค้าพึงพอใจถ้าพ่อค้าแม่ค้าพอใจเมื่อมาขายแล้วยอดขายได้ก็จะเช่าที่ต่อไปแต่ถ้าตลาดมีกำลังซื้อน้อยพ่อค้าแม่ค้าก็ต้องหาที่ค้าขายใหม่เช่นกัน

ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมการเปลี่ยนแปลงของสังคมมีทฤษฎีย่อยซึ่งเป็นฐานของการอธิบายที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary Theory) ซึ่งเห็นว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นจนถึงขั้นเจริญสูงสุด คือความเจริญขึ้นตามแนวตั้ง ผู้นำของทฤษฎีนี้ได้แก่ กอมต์ (Comte) สเปนเซอร์ (Spencer) เดอร์ไคม์ (Durkheim) และพาร์สัน (Parson) ซึ่งเห็นคล้ายกันว่า สังคมจะมีวิวัฒนาการด้วยตัวของมันเอง คือ จะเปลี่ยนรูปจากง่ายไปสู่รูปแบบที่มีความซับซ้อนมากขึ้นเดอร์ไคม์ เน้นการอธิบายในเรื่องการยึดเหนี่ยวของสังคมว่า

หากสังคมเปลี่ยนรูปแบบการยึดเหนี่ยวก็จะเปลี่ยนด้วย^{๓๗} และ^{๓๘} ทฤษฎีความสมดุล (Equilibrium Theory) ทฤษฎีนี้มีความเชื่อว่า โดยธรรมชาติสังคมจะสร้างสภาพความสมดุล การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเกิดขึ้นในลักษณะที่ว่า สังคมพยายามสร้างความสมดุลให้ตัวมันเองอยู่เสมอ ผู้นำในทฤษฎีความสมดุล ได้แก่ อ็อกเบอร์น (Ogburn) เลนสกี (Lenski) และโชดัก (Chodak) และทฤษฎีการพัฒนาหรือทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) ซึ่งแนวคิดของทฤษฎีนี้สนับสนุนให้สังคมกำลังพัฒนาทั้งหลายรับวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อนำมาปรับปรุงสังคมของตนให้เป็นเช่นเดียวกับสังคมพัฒนาทางตะวันตก โดยรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะยึดถือลักษณะของสังคมอุตสาหกรรมเป็นรูปแบบ (model) และมีจุดมุ่งหมายปลายทางของการพัฒนาต้องเป็นไปอย่างมีขั้นตอน มิเช่นนั้นแล้วจะก่อให้เกิดปัญหาขึ้นอย่างมาก ทฤษฎีที่กล่าวมาล้วนเป็นพื้นฐานในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสัมพันธ์กับเรื่องการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมที่มีผลทำให้ส่วนต่าง ๆ ของสังคม เช่น ระบบต่าง ๆ ทำงานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม บางระบบต้องลดหน้าที่ลง หรือเพิ่มหน้าที่จากที่เคยมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมองได้เป็น ๒ ระบบ คือในระดับจุลภาค คือ การเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคล เช่น การเปลี่ยนแปลงหน้าที่หรือความสัมพันธ์ทางสังคม และในระดับมหภาค หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในส่วนต่าง ๆ ของสังคม เช่น โรงเรียนทำหน้าที่อบรมสั่งสอนให้ความรู้แก่เด็กแทนสถาบันครอบครัวหรือวัดที่เคยทำหน้าที่แต่เดิม เป็นต้นซึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งสองระดับจะต้องไปด้วยกันหรือสอดคล้องกัน มิฉะนั้นจะเกิดความตึงเครียดหรือการล่าถอยระหว่างการเปลี่ยนแปลงทั้งสองระดับ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับแคบ ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงขนาดของชุมชน ขนาดของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่หรือการเปลี่ยนแปลงในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม

ปัจจัยที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อาจแบ่งออกได้เป็นสองสาเหตุอย่างกว้าง ๆ คือ ๑) สาเหตุภายนอกสังคม หรือความกดดัน (stress) และ ๒) สาเหตุภายในสังคมหรือความเครียด (strains) ซึ่งมีผู้ให้ความเห็นเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลายประการได้แก่ ๑) ปัจจัยทางนิเวศวิทยาหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่าง เช่น ความแห้งแล้ง น้ำท่วม อาจเป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตคือมีการ

^{๓๗} เฟ็ญแซ ประจันปัจฉิม. พื้นฐานทางสังคมวิทยาของการศึกษา. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร., ๒๕๒๘, หน้า ๙๐-๙๒

^{๓๘} สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม: แนวทางศึกษาวิเคราะห์และวางแผน มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ม.ป.ท., ๒๕๒๙, หน้า ๗๐-๗๑

อพยพย้ายถิ่น เปลี่ยนอาชีพ เป็นต้น ๒) ประชากร การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งซึ่งผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจ เช่น การปรับปรุงวิธีการผลิต การกระจายผลผลิตซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบครอบครัว และการอพยพเข้าเมืองของชาวชนบทโดยเฉพาะวัยแรงงาน ขณะที่ในชนบทเองจะเหลือเฉพาะคนแก่และเด็กเป็นส่วนใหญ่ ๓) การประดิษฐ์และการค้นพบหรือเทคโนโลยีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาใช้ในการสังคม เช่น การใช้เครื่องจักรกล ยานพาหนะสมัยใหม่ เครื่องมือสื่อสาร โทรศัพท์โทรทัศน์ วิทยุคอมพิวเตอร์ ฯลฯ มีผลให้การดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ การเดินทางและด้านอื่น ๆ เปลี่ยนแปลงไปในทางสะดวกรวดเร็วขึ้นและค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ๔) ปัจจัยทางเศรษฐกิจในเรื่องการผลิต ระบบการผลิต การแลกเปลี่ยน ระดับฐานะทางเศรษฐกิจและการดำรงชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ๕) ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมของคนในสังคม เช่น ความเชื่อในเรื่องโชคลางการยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งการมีค่านิยมในทางวัตถุเพิ่มมากขึ้น เป็นต้น^{๓๙}

สรุปที่กล่าวมาจะเห็นว่าทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีส่วนอย่างมากในการศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงของตลาดนัดและการดำรงอยู่ของตลาดนัดซึ่งในแต่ละยุคก็มีความแตกต่างกันไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น จากสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ตลาดนัดมีการพัฒนารูปแบบของตัวเองให้เข้ากับยุคสมัยดังเช่นในช่วงปี ๒๕๔๐ มีวิกฤติทางด้านเศรษฐกิจตลาดนัดรูปแบบใหม่ก็เกิดขึ้นในช่วงนั้น เช่น ตลาดนัดเปิดท้ายขายของตลาดนัดคนเคยรวยเหล่านี้จึงพัฒนาเป็นตลาดนัดคลองถมในปัจจุบัน หลายคนต้องเปลี่ยนแปลงตนเองเพื่อให้อยู่ได้ในสังคม วิกฤติเศรษฐกิจเป็นสาเหตุให้คนในสังคมมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตมีการเปลี่ยนอาชีพจากเคยเป็นเจ้าของกิจการ ลูกจ้าง พนักงานโรงงาน มีการเปลี่ยนอาชีพมาเป็นพ่อค้าแม่ค้ามาขายของตามตลาดนัดและหลายคนก็พอใจกับอาชีพอิสระนี้จนยึดเป็นอาชีพจนถึงปัจจุบันการเพิ่มขึ้นของประชากร การอพยพย้ายถิ่น เข้ามาเป็นแรงงานในเขตอุตสาหกรรมทำให้เขตอุตสาหกรรมกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ต่อมาจึงมีการจัดตลาดนัดขึ้นบริเวณเขตอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมากเพื่อเพิ่มความสะดวกให้กับประชากรที่เข้ามาทำงานในเขตอุตสาหกรรมไม่ต้องเดินทางไกลและยังเป็นแหล่งที่เพิ่มรายได้ให้กับอาชีพค้าขายด้วย ต่อมาจึงมีตลาดนัดเกิดขึ้นแทบทุกวันในบริเวณที่มีที่ว่างและเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่

^{๓๙} จานงค์ อติวัฒนสิทธิ์ และคนอื่น ๆ. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.,

จะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่งผลต่อวิวัฒนาการของตลาดนัดเป็นอย่างมาก การขยายตัวของ การตั้งถิ่นฐานเริ่มจากการค้าขายทางเรือหรือตลาดน้ำที่เกิดขึ้นตามริมแม่น้ำ ลำคลอง ที่มีการตั้งบ้านเรือนหนาแน่นและต่อมาถนนได้เข้ามามีบทบาทแทนแม่น้ำลำคลองมากขึ้น ตลาด และร้านค้าจึงปรากฏหนาแน่นตามริมถนนและกระจุกตัวเป็นย่านการค้าที่สำคัญ ๆ ดังที่เห็นอยู่ใน ปัจจุบันส่วนรูปแบบการค้าขายได้เปลี่ยนจากเรือเร่ แผลลอยและห้างร้านได้เปลี่ยนเป็นศูนย์การค้า ขนาดใหญ่ส่วนตลาดนัดก็มีการเปลี่ยนแปลงตามสังคมที่เปลี่ยนไป ในอดีตตลาดนัดจะมีขึ้นตามหัว เมืองใหญ่ ๆ ชาวบ้านจะนำสินค้าที่ตัวเองผลิตได้ในครัวเรือนและเป็นส่วนที่เหลือจากการบริโภค ของตนเองออกมาแลกเปลี่ยนกันกับของที่ตัวเองผลิตไม่ได้แต่มีความจำเป็นที่ต้องใช้และต่อมาก็เริ่มมี การซื้อขายกันโดยใช้เงินเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนแต่สินค้าก็ยังเป็นสินค้าที่เกิดขึ้นในครัวเรือน จนกระทั่งในปัจจุบันการซื้อขายแลกเปลี่ยนในตลาดนัดก็มีการเปลี่ยนแปลงไปมากตลาดนัดใน ปัจจุบันกลายเป็นธุรกิจ มีการจัดขึ้นกันทุกวันมีสินค้าที่หลากหลายมากขึ้นอาจจะกล่าวได้ว่าที่ตลาด นัดมีทุกอย่างที่ผู้บริโภคต้องการนั่นเอง

ทฤษฎีเครือข่ายสังคม (Social Network Theory) เครือข่ายสังคม หมายถึง กลุ่มของ ความสัมพันธ์ที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกันและกันลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำไปใช้ อธิบายพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ได้ หรืออีกความหมายหนึ่งคือ ชุดของการเชื่อมโยงซึ่งกันและ กันระหว่างบุคคล ที่ก่อให้เกิดสายใยผูกพันของครอบครัว เพื่อนและคนรู้จักในช่วงชีวิตของคน เครือข่ายสังคมอาจเปรียบได้กับภาพของจุดต่าง ๆ ที่มีการเชื่อมโยงกันด้วยเส้นตรงหลาย ๆ เส้นจุด คือบุคคลและเส้นตรงคือสายสัมพันธ์ บุคคลแต่ละคนจึงเป็นเหมือนจุดศูนย์กลางที่มีสายสัมพันธ์กับ จุดหรือบุคคลอื่นที่มีสายสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ต่อไปอีกที่บุคคลตรงจุดศูนย์กลางไม่รู้จัก

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันและกันของบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสังคมนั้น เป็นความสัมพันธ์ในทุก ๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคมมีต่อกันทั้งระบบเศรษฐกิจการ แต่งงาน เครือญาติ การเมือง และอื่น ๆ ส่วนพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นได้แก่ การไปมาหาสู่ การเยี่ยมเยียน การปรึกษาหารือ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เครือข่ายของสังคม ของบุคคลหนึ่ง ๆ จึงเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้น ๆ ขณะเดียวกันบุคคลนั้น ๆ ก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่น ๆ ใน เครือข่ายสังคมซึ่งสามารถมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วยเช่นกัน

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลมีต่อกันและกันภายในเครือข่าย เมื่อเริ่มจากบุคคลที่เป็น จุดศูนย์กลางที่จะขยายวงกว้างออกไปได้หลายปริมาตรตามขั้นตอนของวงจรชีวิต สถานภาพและ บทบาทของบุคคลผู้นั้น จนเกิดปัญหาขึ้นว่าเมื่อจะทำการศึกษาเครือข่ายสังคม จะมีวิธีการใดบ้างที่ จะช่วยระบุขอบเขตของเครือข่ายสังคมนั้น

บาร์นส์ (Barnes. ๑๙๘๖)^{๔๐} เสนอแนวคิดในเชิงเครือข่ายว่าความสัมพันธ์ทางสังคมก่อให้เกิดเครือข่ายรวมและเครือข่ายย่อยซึ่งเครือข่ายย่อยก็คือความสัมพันธ์ส่วนหนึ่งในหลาย ๆ ส่วนของเครือข่ายรวม โดยที่เครือข่ายนั้นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักเกณฑ์เดียวกับเครือข่ายรวม หลักเกณฑ์นี้อาจตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ เครือญาติ การเมือง หรือระบบย่อยอื่น ๆ ของสังคม เครือข่ายรวมเปรียบเสมือนระบบสังคมใหญ่และเครือข่ายย่อยเปรียบเสมือนระบบสังคมย่อย ในการศึกษาเราอาจศึกษาเครือข่ายย่อยได้ นอกจากนั้น บาร์นส์ ยังได้เสนอเกี่ยวกับ เครือข่ายตรงและเครือข่ายอ้อม โดยให้ความหมายเครือข่ายตรงว่า หมายถึง การติดต่อโดยตรงกับผู้อื่น ได้แก่ ครอบครัว ญาติพี่น้องเพื่อนบ้านและผู้ร่วมงาน ซึ่งบุคคลเหล่านี้มักมีการติดต่อกันเสมอ ส่วนเครือข่ายอ้อมนั้น บาร์นส์หมายถึงการเกี่ยวข้องติดต่อของบุคคลที่มีต่อผู้อื่นทางอ้อมโดยที่บุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางอาจไม่รู้จักบุคคลนั้นโดยตรง แต่สามารถติดต่อผ่านสมาชิกที่อยู่ในเครือข่ายตรงของตนได้ แนวความคิดของบาร์นส์ช่วยให้เห็นเส้นโยงใยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลได้ชัดเจนว่า มีการติดต่อกันอย่างไรผ่านใครบ้างแต่จะไม่เห็นความแน่นแฟ้นของความสัมพันธ์ดังกล่าว เพราะคนที่ติดต่อโดยตรงอาจไม่ใช่คนที่รู้จักที่อยู่ใกล้ชิดสนิทสนมก็ได้

ในการวิจัยครั้งนี้ใช้แนวคิดเครือข่ายสังคมมาวิเคราะห์เกี่ยวกับสังคมของชาวตลาดนัดที่ต้องมีการติดต่อสื่อสารกัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน มีการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดใหญ่ มีการทำกิจกรรมร่วมกันโดยมีหลักเกณฑ์ของตลาดนัดเป็นการจัดระเบียบให้บุคคลที่มีพื้นฐานทางสังคมที่แตกต่างกันมาอยู่ร่วมกันเป็นเครือข่ายหนึ่งที่เกิดขึ้น วิถีชีวิตของชาวตลาดนัดเกิดขึ้นเป็นวงจรชีวิตของบุคคลกลุ่มหนึ่งที่มีการวนเวียนในแต่ละสัปดาห์คือเมื่อถึงวันที่มีการจัดตลาดนัดพ่อค้าแม่ค้าก็จะมารวมกันเพื่อก่อให้เกิดเป็นตลาดนัดขึ้นโดยมีพ่อค้าแม่ค้าที่มารวมกันในวันนั้นและมีผู้ซื้อเป็นบุคคลที่เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนกันเกิดขึ้นนอกจากจะมีผู้ซื้อและผู้ขายแล้วในเครือข่ายของชาวตลาดนัดยังประกอบไปด้วยคนจัดตลาดนัด พนักงานเจ้าหน้าที่ที่คอยให้บริการเช่นคนเดินถือคนเดินไฟ คนเก็บขยะ เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยในตลาดนัด นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมโยงจากเครือข่ายภายนอกเช่น วินมอเตอร์ไซด์ คิวรถสองแถว คนรับฝากรถที่กล่าวมาทั้งหมดเมื่อมารวมกันก็จะเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ และในเครือข่ายสังคมของชาวตลาดนัดก็จะมีความสัมพันธ์กันรู้จักกันพ่อค้าแม่ค้าที่มีแผงอยู่ใกล้กันก็จะมีพูดคุยกันหรือในบางครั้งถ้ามีการสนิทสนมกันก็จะมีช่วยเหลือกันบ้างในบางโอกาส มีการสอบถามความเป็นอยู่ของกันและกันมีการช่วยกันตั้งร้านหรือเก็บร้าน ขอยืมเงินเวลาขาดแคลน ช่วยกันขายของและคน

^{๔๐} ประดิษฐ์ จิระเดชประไพ. การดำรงอยู่และปรับเปลี่ยนของระบบการแพทย์พื้นบ้าน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร., ๒๕๔๐, หน้า ๘๘-๙๐

ของที่นำมาขายแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นข่าวการเมือง ข่าวบันเทิงหรือแฟนละคร นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายเงินกู้ แรช และการพนัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของชาวตลาดนัดก็เป็นเครือข่ายหนึ่งที่เกิดขึ้นอยู่ในสังคมเช่นกัน

ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ ประเสริฐ แยมกลิ้งฟุ้ง^{๔๑} มองสังคมเป็นระบบหนึ่งที่ดำรงอยู่ต่อไปแต่การที่สังคมจะดำรงอยู่ได้จะต้องมีโครงสร้างเพื่อทำหน้าที่ที่สำคัญ ๆ โดยทั่วไปหน้าที่ที่สำคัญ ๆ ของสังคมได้แก่หน้าที่ในการผลิตอาหาร หน้าที่ในการให้กำเนิดสมาชิก หน้าที่ในการอบรมขัดเกลาทางสังคมให้กับสมาชิกใหม่ที่มาแทนสมาชิกเก่า เป็นต้น และเพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่เหล่านี้บรรลุผลสังคมจะต้องสร้างโครงสร้างหน้าที่หรือสถาบันขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว ขณะเดียวกันก็ช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการอยู่ร่วมกันของสังคม ในแง่นี้สถาบันจึงทำหน้าที่เสมือนกลไกที่ทำเพื่อประโยชน์ของสังคมและบุคคลที่อยู่ร่วมกันของมนุษย์ซึ่งการทำหน้าที่ในลักษณะดังกล่าวโดยทั่วไปมีผลทำให้สังคมอยู่ในสภาพสมดุล (equilibrium) แต่เนื่องจากสังคม มีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นสภาพสมดุลดังกล่าวจึงเป็น “สภาพสมดุลเคลื่อนที่” (moving equilibrium) ซึ่งหมายถึง การที่สถาบันของสังคมทุก ๆ ส่วนจะปรับตัวเข้าหากันตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อม ภูมิศาสตร์ โดยเป็นไปในลักษณะที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน เช่น สถาบันครอบครัวมีหน้าที่ในการอบรมขัดเกลาทางสังคมให้สมาชิกใหม่รู้และปฏิบัติตามระเบียบสังคม อาทิ การมีระเบียบวินัย การควบคุมตนเอง ซึ่งการทำหน้าที่ดังกล่าวของสถาบันครอบครัวโดยทั่วไปก็จะมีลักษณะที่สนับสนุนการทำหน้าที่ของสถาบันการเมืองการปกครองที่มีหน้าที่นอกจากทำให้สมาชิกมีความมั่นคงภายนอกแล้วยังต้องทำหน้าที่รักษาระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมส่วนรวมอีกด้วยดังนั้นการที่เด็กมีระเบียบวินัย รู้จักควบคุมตนเองได้ทำให้การรักษาระเบียบกฎเกณฑ์ทำได้ง่ายในแง่นี้แสดงให้เห็นว่าสถาบันต่าง ๆ ของสังคมต่างปรับตัวเข้าหากันในลักษณะที่สนับสนุนเกื้อกูลกันอย่างไรก็ตาม ถ้าสถาบันของสังคมแต่ละสถาบันไม่ปรับตัวเข้าหากันตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของสถาบันอื่น โดยทั่วไปก็อาจเกิดการขัดแย้ง ความกดดันความตึงเครียดที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งในตอนแรก ๆ อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่สมาชิกของสังคมจะไม่ได้สังเกต ในที่สุดก็อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งสังคมได้ตามทฤษฎีนี้ถือว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจเริ่มต้นในส่วนใดส่วนหนึ่งของสังคมหรือหลาย ๆ ส่วนพร้อมกันก็ได้

^{๔๑} ประเสริฐ แยมกลิ้งฟุ้ง. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม. กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (อัคราณา) ๒๕๑๗, หน้า ๓๓-๓๔

จากที่กล่าวมานั้นเมื่อผู้วิจัยนำทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่มาพิจารณาในการทำวิจัยเรื่องตลาดนัดคลองถมและวิถีชีวิตของชาวตลาดนัดในสังคมของชาวตลาดนัดก็มีโครงสร้างหน้าที่ในการก่อให้เกิดเป็นตลาดนัดเช่นกัน ในสังคมของตลาดนัดก็จะประกอบไปด้วย ผู้จัดตลาดนัดที่ทำหน้าที่เป็นผู้ที่หาสถานที่ที่เหมาะสมในการจัดตลาดนัด เพราะในการจัดตลาดนัดแต่ละครั้งจะต้องมีการลงทุนมากพอสมควร การมองหาสถานที่ที่เหมาะสมจึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ตลาดนัดนั้นอยู่ได้กำลังซื้อถือว่าสำคัญ เมื่อตลาดนัดมีกำลังซื้อมากพ่อค้าแม่ค้าเข้ามาขาย ทำให้กลายเป็นตลาดนัดขนาดใหญ่ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไปก็จะทำให้กำลังซื้อเพิ่มขึ้นอีก ในรูปโครงสร้างของตลาดนัดนั้น พ่อค้าแม่ค้าก็มีส่วนเป็นอย่างมากที่ทำให้ตลาดนัดเกิดขึ้นได้ดังนั้นผู้จัดแต่ละคนจะต้องหาทีมงานที่เป็นพ่อค้าแม่ค้าให้มีความหลากหลายของชนิดสินค้า เพื่อดึงดูดผู้บริโภคให้มาใช้บริการ ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าแม่ค้าหรือผู้จัดก็จะมีหน้าที่ของตนเอง ผู้จัดมีหน้าที่ในการจัดความเรียบร้อยภายในตลาดนัด ดูแลพ่อค้าแม่ค้าที่มีปัญหาในเรื่องการลงขายสินค้าไม่ให้เกิดปัญหากันส่วนพ่อค้าแม่ค้าก็มีหน้าที่จัดเตรียมสินค้ามาขาย และมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของตลาดนัดที่ผู้จัดจะเป็นผู้ควบคุมดูแลเพื่อให้เกิดความเรียบร้อย เช่น ผู้จัดจะกำหนดโซนในการขายสินค้า๔๖แต่ละอย่างที่แตกต่างกัน อาหารก็จะอยู่ในโซนหนึ่ง เสื้อผ้า ของใช้ ของเก่า สินค้าคลองถมก็จะอยู่ในโซนของตนเองจะไม่ไปรวมกัน เพื่อความสะดวกของผู้บริโภคจะได้เลือกซื้อสินค้าได้สะดวกขึ้นนอกจากนี้ก็จะมีเวลาในการลงสินค้าของพ่อค้าแม่ค้าจะมีเวลาที่แน่นอนในการมาลงสินค้าถ้าเลยจากเวลาที่กำหนดผู้จัดสามารถที่จะนำพ่อค้าแม่ค้าที่ยังไม่มีที่จำหน่ายสินค้ามาลงแทนได้

สภาพพื้นที่ในการวิจัย

วัดบำเพ็ญเหนือ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ สมัยรัชกาลที่ ๓ สร้างโดยชาวเวียงจันทน์ที่อพยพมาอยู่ในแนวคลองแสนแสบ และได้มีการเรียกหมู่บ้านของตนว่า บางเพ็ง แล้วจึงร่วมกันสร้างวัดขึ้น โดยมีชื่อเรียกว่า วัดบางเพ็งเหนือ เพราะว่าวัดตั้งอยู่ริมฝั่งเหนือคลองแสนแสบ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น วัดบำเพ็ญเหนือ ภายในวัดมีปูชนียวัตถุที่สำคัญได้แก่ พระประธานในอุโบสถ, พระพุทธโสธรจำลอง, รูปหล่อหลวงพ่อยอด ซึ่งเป็นอดีตเจ้าอาวาส ในส่วนของการศึกษาทางวัดได้จัดให้มีการสอนพระปริยัติธรรมเป็นประจำเพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้ให้ประชาชนทั่วไป ในปัจจุบันวัดยังได้ให้ทางราชการสร้างโรงเรียนระดับประถมศึกษาของกรุงเทพมหานครในเนื้อที่ของวัดด้วย

ตลาดน้ำขวัญเรียม เริ่มดำเนินการเมื่อพุทธศักราช ๒๕๕๕ โดยความร่วมมือของวัดบำเพ็ญเหนือ และวัดบางเพ็งใต้ โดยมีสะพานรูปเรือเชื่อมระหว่างสองวัด ตั้งอยู่บริเวณริมคลองแสนแสบ ซึ่งเชื่อมกันทั้งสองฝั่ง ระหว่างวัดบำเพ็ญเหนือเสรีไทย ๖๐ กับ วัดบางเพ็งใต้รามคำแหง ๑๘๗

ตลาดน้ำแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นจากแนวความคิดที่ต้องการย้อนรอยวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของ ผู้คนริมคลองแสนแสบ การตกแต่งภายในตลาดน้ำ จำลองเอาภาพของวิถีชีวิตของคนในสมัย โบราณ เพื่อให้เข้ากับบรรยากาศของกลิ่นอายความเป็นขวัญเรือน

ที่ตลาดน้ำขวัญเรือน นอกจากจะมีบรรยากาศร่มรื่นน่าพักผ่อนหย่อนใจแล้ว ยังมีร้านค้า ร้านอาหารอร่อยๆ มากมายที่คอยต้อนรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติอีกด้วย สิ่งที่ถือว่าเป็นจุดเด่นของตลาดน้ำแห่งนี้ คือ การตักบาตรทางน้ำ ที่ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันมาอย่าง ยาวนานของคนชุมชนทั้งสองวัด ซึ่งนอกจากการตักบาตรในตอนเช้าแล้ว ที่นี่ยังมีกิจกรรมอื่นอีก มากมาย อาทิ การแสดงการละเล่นของไทย ที่เวทีริมน้ำ, การล่องเรือสัมผัสชีวิตชุมชน

การเดินทาง สามารถเดินทางได้โดยเส้นทางดังต่อไปนี้

เส้นทางแรก ถนนสุขุมวิท ๒ (เสรีไทย) รถมอเตอร์ ๒๗ ปอ.๕๐๒ รถยนต์ส่วนตัว มีสถานที่ จอดรถ วิ่งตรงมาจาก The Mall บางกะปิ ผ่านสวนสยามจะเจอปากทางเข้าวัดเลี้ยวเข้ามาวัด บำเพ็ญเหนือ ทางด้านขวาต้องไปเลี้ยวกลับ

เส้นทางที่สอง ถนนสุขุมวิท ๓ (รามคำแหง) รถมอเตอร์ ๑๑๓ ๕๘ ปอ. ๑๑๓ ๕๑๔

ที่อยู่ : วัดบำเพ็ญเหนือ ซอยเสรีไทย ๖๐ และ วัดบางเพ็งใต้ ซอยรามคำแหง ๑๘๗

โทรศัพท์ : ๐๘๗ ๗๐๑ ๒๘๗๘

วันเวลาเปิดทำการ : วันเสาร์-อาทิตย์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์ ตั้งแต่เวลา ๐๗.๐๐-๒๐.๐๐ น. (ตักบาตรพระทางน้ำเริ่ม ๐๗.๐๐ น.)

๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อโชคลาง

ความเชื่อ คือ ความรู้สึกที่คล้อยตาม หรือเห็นด้วย หรือเห็นเป็นจริงเช่นนั้นด้วยความ เชื่อของมนุษย์ส่วนมากเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เมื่อสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมีผล ต่อวิถีชีวิตมนุษย์ทั้งให้คุณประโยชน์และให้โทษ แล้วมนุษย์ไม่สามารถค้นหาสาเหตุมาอธิบายได้ หรือไม่สามารถค้นพบคำตอบในสิ่งที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติ ทำให้เกิดความหวาดกลัวธรรมชาติ พยายามสร้างจินตนาการเพื่อจะได้นำมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ด้วยพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับความเชื่อนั้น ๆ โดยความเชื่อเหล่านั้นได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษถึงรุ่น ลูกหลานความเชื่อเหล่านั้น ถ้าหากมีนำไปปฏิบัติสืบทอดกันอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ก็ จะกลายเป็นพิธีกรรมตามความเชื่อ และจะถูกนำมากล่าวอ้าง ในที่สุดจะค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็น พิธีกรรม ประเพณี และธรรมเนียมปฏิบัติที่หลากหลายจนถึงปัจจุบันนี้

ดังนั้น ความหมายของความเชื่อ น่าจะมีความหมายถึง “สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มนุษย์ได้ให้การ ยอมรับนับถือ ทั้งที่มีให้เห็นปรากฏเป็นตัวตนมีอยู่จริงหรือไม่ปรากฏเป็นตัวตน และการ

ยอมรับนับถือนี้ อาจจะมีหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้หรืออาจจะมีหลักฐานที่จะพิสูจน์ให้เห็นเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นเลยก็ได้”^{๔๒}

ซึ่งบริบทของสังคมไทยในทุกภาคส่วนมีความเชื่อที่หลากหลาย อันเป็นที่มาของความเชื่อและพิธีกรรมตามประเพณี มีธรรมเนียมและรูปแบบการปฏิบัติที่แปลกและแตกต่างกันสามารถแบ่งออกได้เป็นประเภท ดังนี้^{๔๓}

ประเภทแรก คือ ความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาทางพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรม ว่ามนุษย์เราเกิดมาในภพภูมิที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง เป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่ทำไว้จิตที่ได้รับการอบรมแล้วถ้าหากหมดสิ้นกิเลสก็ย่อมนำไปเกิดในภพภูมิที่ประณีต มีความสุข ความเจริญ ประเสริฐและสูงขึ้น แต่ถ้าหากจิตไม่ได้รับการอบรม ปลอยทิ้งไว้ตามสภาพเดิมที่เป็น ปลอยให้สกปรกเศร้าหมองเพราะตกเป็นทาสของกิเลส

ประเภทที่สอง คือ ความเชื่อที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ และมีผลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่ยึดถือนำมาเกี่ยวโยงเข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตเมื่อมนุษย์มีความเชื่อเกิดขึ้นก็ต้องกำหนดเป็นรูปแบบของพิธีกรรมเกิดขึ้นตามมาการที่ความเชื่อของคนแต่ละชุมชนมีแนวทางยึดถือและปฏิบัติที่แปลก แตกต่างอาจจะคล้ายกันหรือเหมือนกันจากการกำหนดสร้างรูปแบบปฏิบัติขึ้นเป็นพิธีกรรมตามความเชื่อในวิถีชีวิตของตนเองภายในชุมชนสืบทอดกันมา โดยระยะแรกเริ่มอาจเกิดขึ้นเพียงในกลุ่มความเชื่อกลุ่มเล็ก ๆ ค่อย ๆ กระจายไปสู่คนกลุ่มอื่นในชุมชนอื่น ๆ หรือต่างชุมชน ที่อาจจะมีความเชื่อที่เห็นคล้ายตามรับเอาความเชื่อ และแนวการปฏิบัติทางพิธีกรรมนำไปใช้ในชุมชนของตน จึงเกิดการแพร่กระจายสู่ชุมชนขยายวงกว้างจากชุมชนสู่ชุมชน จากสังคมในระดับท้องถิ่นไปสู่สังคมในระดับชาติ และความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มของความเชื่อ ดังนี้

๑. ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากคนไทยนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่บรรพบุรุษ ความเชื่อจึงมุ่งเน้นพระรัตนตรัยและหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา คือ

(๑) ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม : ใครทำกรรมใดไว้ ผลกรรมนั้นจะตามสนองซึ่งมีความเชื่อว่า ทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่วไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้ ดังตัวอย่างคำกลอนจากหนังสือคู่มือสอนวิชาภาษาไทย ประถมปีที่ ๒

“อันคุณความดีที่มีในตน นั้นช่วยนำผลเสริมตนให้ได้ดี

คนที่ทำชั่วเมามัวราศี นั้นไม่มีวันที่ผลดีจะตอบแทน

^{๔๒} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **พิธีกรรมและประเพณี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๒), หน้า ๕

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

จำใส่ใจจำใส่ใจให้แน่นแฟ้น ผลกรรมทดแทนทุกทางตลอดไป

ประดุจเงาประดุจเงาของเราไซ้ อยู่แห่งใดล้วนไปทุกถิ่นทาง”^{๔๔}

(๒) ความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ : สัตว์โลกทั้งหลายย่อมเวียนว่ายตายเกิดวัฏสงสารตามผลแห่งกรรมของตน เป็นความเชื่อตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “...ดูกรภิกษุทั้งหลาย การเวียนว่ายตายเกิดเปรียบเสมือนท่อนไม้ที่โยนขึ้นไปในอากาศ บางครั้งก็ตกลงทางโคน บางครั้งก็ตกลงทางกลาง บางครั้งก็ตกลงทางปลาย สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกมัดวิ่งไปท่องเที่ยวไปอยู่ บางครั้งก็ไปสู่โลกอื่นจากโลกนี้ บางครั้งก็มาสู่โลกนี้จากโลกอื่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) นี้ มีที่สุดอันตายไปไม่พบ ไม่ปรากฏเงื่อนไขในเบื้องต้นเบื้องปลายของสัตว์ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน ตัณหาเป็นเครื่องผูกมัด วิ่งไปท่องเที่ยวไปอยู่ ควรเพื่อจะเบื่อหน่าย คลายกำหนดในสังขารทั้งปวงควรที่จะพ้นไปเสีย”^{๔๕}

(๓) ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมชาติ : ก็ยังคงเป็นคำสอนตามหลักทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าหัวใจของพระพุทธศาสนาหรือคาถาของพระอัสสชิ ตอบคำถาม พระสารีบุตรได้ถามถึงใจความของพระพุทธศาสนาว่า มีอยู่อย่างไรโดยย่อที่สุด “สิ่งเหล่าใดเกิดมาเพราะมีเหตุทำให้เกิด พระตถาคตเจ้าแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งแสดงความดับสิ้นเชิงของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ : พระมหาสมณเจ้าตรัสอย่างนี้ เป็นปรากฏการณ์ทั้งหลายในโลกนี้ ล้วนเป็นผลิตผลของสิ่งที่เป็นเหตุเป็นความเลื่อนไหลไปไม่มีหยุดเพราะอำนาจธรรมชาติที่มีลักษณะไม่หยุดปรุง สิ่งต่าง ๆ จึงปรุงแต่งกันไม่หยุด ไม่มีใครจะไปหยุดธรรมชาติได้

(๔) ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ : เป็นความเชื่อตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระไตรปิฎก ว่า “...ดูกรภิกษุทั้งหลายบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง ย่อมขึ้นสวรรค์เหมือนภูวนาถไปวางไว้ ธรรม ๕ อย่าง คือ ๑) ผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒) ผู้เว้นจากการลักทรัพย์ ๓) ผู้เว้นจากการประพฤติดินาม ๔) ผู้เว้นจากการพูดปด ๕) ผู้เว้นจากการตั้งอยู่ในความประมาทด้วยการดื่มน้ำเมา คือ สุราเมรัย ดูกรภิกษุทั้งหลายบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง เหล่านั้นแล ย่อมขึ้นสวรรค์เหมือนภูวนาถไปวางไว้”^{๔๖}

^{๔๔} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือสอนวิชาภาษาไทย ประถมปีที่ ๒ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษา, ๒๕๒๑), หน้า ๔๗.

^{๔๕} สง.นิ. (ไทย). ๑๖/๑๓๒/๒๒๓.

^{๔๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๙/๒๙๙.

๒. ความเชื่อเกี่ยวกับวิทยาคม เป็นความเชื่อเรื่องสิ่งลึกลับที่เหนือธรรมชาติ ไม่สามารถพิสูจน์ทราบได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ แยกออกได้เป็น ๒ เรื่อง คือ^{๔๗}

(๑) ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา : เป็นจำพวกตัวอักษรหรืออักขระที่ผูกเป็นข้อความ ถือว่ามีอำนาจลึกลับแฝงเร้นอยู่ เมื่อนำไปใช้ตามที่กำหนด เช่น นำไปบริกรรม เสกเป่า หรือสวด เชื่อว่าจะเกิดความรู้สึกดีหรือเกิดความขลัง ปัดเป่าป้องกันสิ่งชั่วร้าย หรือดลบันดาลให้เป็นตามความต้องการของผู้ใช้ เช่น คาถามหานิยมของหลวงปู่ หลวงตา หลวงพ่อ ฯลฯ ที่คนในสังคมยอมรับ ปัจจุบันความเชื่อประเภทนี้ได้ลดน้อยลง ด้วยเหตุความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเข้ามาแทนที่สำหรับในความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา วิทยาคม และสิ่งที่มีอำนาจลึกลับของมนุษย์นั้นมาลินไนด์สกี อธิบายว่า “เป็นการตอบสนองความต้องการของมนุษย์เมื่อรู้สึกตัวว่าไม่มั่นคงและปลอดภัย จากสิ่งที่เกิดหรือเหตุการณ์ที่มนุษย์มีความรู้และความเข้าใจในสิ่งนั้นหรือเหตุการณ์นั้นน้อย จึงต้องแสวงหาสิ่งยึดเหนี่ยว เช่น เวทมนตร์คาถา เพื่อเป็นกำลังใจที่จะแก้ปัญหาและเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ

(๒) ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง : เป็นความเชื่อในสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น เชื่อว่า สามารถป้องกันอันตราย ยิง แหวง ฟันไม่เข้า ตัวอย่างเช่น เหล็กไหล เขี้ยวหมูตัน เขี้ยวเสือ ฯลฯ

๓. ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อประเภทนี้น่าจะเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับคนไทย สังคมไทยมาแต่อดีตในทุกชุมชน กระทั่งไม่สามารถแยกจากกันได้ บ้างก็ถือเป็นสิ่งประจำบ้าน ประจำหมู่บ้าน ประจำเมืองเกือบจะทุกหมู่บ้าน ถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองก็คงจะไม่ผิดส่วนมากจะพบเห็นได้จากพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง รูปเหมือนพระสงฆ์ที่เคารพนับถือเป็นเกจิอาจารย์ของชาวบ้าน หรืออาจจะกล่าวรวมไปถึงศาลปู่ตา ศาลหลักเมือง ศาลเจ้าพ่อ ศาลเจ้าแม่ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านมีความเชื่อร่วมกันสร้างขึ้นเพื่อสักการบูชา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ โดยเชื่อว่าจะสามารถดลบันดาลให้ในสิ่งที่ชาวบ้านต้องการได้ และในการที่จะได้ในสิ่งที่ต้องการก็ต้องมีรูปแบบของพิธีกรรม ในการอ้อนวอน ร้องขอ และการจัดสิ่งตอบแทนด้วยสิ่งของต่าง ๆ ความเชื่อในประเภทนี้ยังคงมีปรากฏให้เห็นในสังคมไทยยุคปัจจุบัน เป็นบ่อเกิดของการหลอกลวงประชาชนโดยทุจริตชน หากประชาชนขาดภูมิคุ้มกันทางความเชื่อที่ดีเพียงพอ

๔. ความเชื่อเรื่องผีसांगเทวดา ผีसांगเทวดา คนในสังคมไทย หมายถึง สิ่งลึกลับที่มองไม่เห็นตัวตน ถือว่ามีอิทธิฤทธิ์และอำนาจเหนือมนุษย์ สามารถให้คุณและให้โทษก็ได้ โดยที่ชุมชน

^{๔๗} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พิธีกรรมและประเพณี, หน้า ๘

ต่างๆ ได้มีการแบ่งแยกออกตามความเชื่อว่า มีผีดี คือ ผีที่ให้คุณกับมนุษย์ ได้แก่ จำพวกเทวดาผีเรือน ผีปู่ย่าตายาย ฯลฯ และผีไม่ดีหรือผีร้าย คือ ผีที่ให้โทษกับมนุษย์ ที่ชาวบ้านเรียกว่า ผีปอบ ผีโหมด ผีกองกอย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ทางวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถหาบทสรุปได้แน่ชัดว่ามีจริงหรือไม่ บางครั้งในสิ่งที่เกิดขึ้นก็มีเหตุอันน่าเชื่อถือ

๕. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ : หมายถึง วิชาว่าด้วยการพยากรณ์โดยอาศัยดาราศาสตร์เป็นหลัก ความเชื่อเช่นนี้ปรากฏแพร่หลายไปในทุกชนชั้นของสังคมไทย จนกระทั่งถือเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งที่มีการเรียนการสอน สืบทอดอย่างเป็นทางการ และมีการยึดถือเป็นอาชีพพิธีกรรม

พิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมที่มนุษย์ถือปฏิบัติตามความเชื่อ ความศรัทธาต่อศาสนาของตนในแต่ละศาสนาที่มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมากลายเป็นพิธีกรรมทางศาสนา ที่ถือว่าเป็นกิจกรรมบูชาหรือการปฏิบัติพิธี ซึ่งพิธีกรรมเหล่านั้นส่วนมากจะสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตประจำวันมีบางพิธีกรรมไม่อาจนับได้ว่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนา เป็นความเชื่อของคนในท้องถิ่นที่มักจะอ้างเรื่องความเชื่อที่ยึดถือและปฏิบัติสืบทอดกันมา น่าจะมีมาแต่โบราณ สมัยก่อนพุทธกาลตั้งแต่ยุคของศาสนาพราหมณ์ โดยที่ศาสนาพราหมณ์นั้นจะยึดถือและปฏิบัติตามคัมภีร์พระเวทย์ซึ่งพระเวทย์หรือมนตราใช้สำหรับการสวดภาวนาในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ พระเวทย์แบ่งออกเป็น๓ ประการ เรียกว่า “ไตรเภท” เป็นที่มาของ “คัมภีร์ไตรเภท” ซึ่งถือว่าได้รับมาจากโอษฐ์ของพระผู้เป็นเจ้า เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการเรียกร้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และวิญญาณทั้งหลายในการบูชาพระผู้เป็นเจ้า การบูชาด้วยเครื่องสักการะประเภทนี้เรียกว่า “การบวงสรวงเทวดา” เพื่อต้องการเน้นให้เกิดอิทธิปาฏิหาริย์ การดลบันดาลให้บังเกิดสิ่งที่ดีของการตั้งจิตอธิษฐานขอให้สัมฤทธิ์ผลตามปรารถนา ต่อมาได้กลายเป็นพิธีกรรมยึดถือสืบทอดต่อ ๆ กันมาจนถึงปัจจุบันนี้พิธีกรรมต่าง ๆ สามารถแยกประเภทออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ^{๔๘}

๑. พิธีที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ได้แก่ พิธีแต่งงาน พิธีขอขมา พิธีบายศรี พิธีศพ พิธีเลี้ยงผี ฯลฯ

๒. พิธีเกี่ยวกับศาสนา ได้แก่ การทำบุญบ้าน พิธีสิบสองเดือน ฯลฯ

นอกจากพิธีกรรมที่จัดเป็นประเภทใหญ่ ๆ เหล่านี้แล้ว ยังสามารถแบ่งเป็นประเภทย่อยๆ อีก ๑๐ ประเภท คือ

๑. พิธีกรรมที่ปฏิบัติเป็นประจำวัน อาทิ สวดมนต์ บำเพ็ญภาวนา สรรเสริญ กราบไหว้ครูอาจารย์ หรือเทพยดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสำนักหรือโบสถ์ ฯลฯ

^{๔๘} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พิธีกรรมและประเพณี, หน้า ๙

๒. พิธีกรรมที่ปฏิบัติเป็นครั้งคราว เป็นการกระทำในกรณีที่สถานการณ์ยังไม่อำนวยหรือพิธีกรรมที่กระทำเป็นประจำ เช่น พิธีการวางศิลาฤกษ์ พิธีการบวงสรวงพระภูมิเจ้าที่ พิธีการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาสถิตชั่วคราวแล้วเชิญกลับ ฯลฯ

๓. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการชำระล้างบาป เป็นพิธีกรรมที่มีเกิดขึ้นในประเทศจีน และอินเดีย วันกระทำพิธีจะเป็นวันก่อนวันเพ็ญและเดือนแรมในแต่ละเดือน และในช่วงก่อนกระทำพิธีกรรมที่สำคัญ

๔. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเลี้ยง ราชบัณฑิต พราหมณ์ หรือนักปราชญ์ ในวาระสำคัญของผู้ประสงค์เป็นเจ้าภาพ

๕. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

๖. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเบิกปฐมฤกษ์ ด้วยการกระทำในฤกษ์งามยามดีสำหรับสถานที่การทำงาน หรือของนั้นอันเป็นการแสดงถึงการเริ่มต้น

๗. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับประเพณี เป็นพิธีที่หน่วยงานราชการ หรือประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้กำหนดวัน โดยประชุมกัน เช่น วันพืชมงคล ประเพณีทำขวัญข้าว ฯลฯ

๘. พิธีกรรมเฉพาะบุคคล จะเป็นการกระทำในโอกาสอันพึงเกิดความปิติ เช่น การตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่ โถงจุก แต่งงาน ฯลฯ โดยมากมักถือเอาวันฤกษ์ดี ซึ่งถูกโฉลกกับผู้เป็นเจ้าของงานพิธีนั้น ๆ เพื่อเสริมขวัญและกำลังใจ

๙. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการอ้อนวอนพระเจ้า เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลและสมหวัง เช่น พิธีการบนบานศาลกล่าว พิธีกรรมบูชาเพื่อขอบุตร ฯลฯ

๑๐. พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการพลีสุกกรรม หรือการบูชาครู หรืองานพิธีประจำปี จะกระทำกันเพียงปีละหนึ่งครั้ง เช่น พิธีตรียัมปวาย พิธีพลีสุกกรรมของพรหมสถาน ฯลฯ โดยพิธีตรียัมปวายเป็นวันที่มาหาเทพเสด็จสู่โลกมนุษย์และวันพลีสุกกรรมเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยโบราณ

๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุธี เทพสุริวงศ์ ทำการวิจัยเรื่อง “ตลาดนัด” ตามโครงการแผนภูมิทัศน์ภาคใต้ : ฐานเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญของตลาดนัดในด้านสังคมวัฒนธรรมและด้านเศรษฐกิจไว้ดังนี้^{๔๙}

ความสำคัญของตลาดนัดในด้านสังคมวัฒนธรรม สามารถสรุปประมวลได้ดังนี้

^{๔๙} สุธี เทพสุริวงศ์. ตลาดนัด. กรุงเทพมหานคร: โครงการแผนภูมิทัศน์ภาคใต้ : ฐานเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรม. ๒๕๔๗, หน้า ๔๐-๔๔

๑) เส้นห์ของตลาดนัด คือ ความหลากหลายของทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งทรัพยากรที่เกิดจากฝีมือมนุษย์ และทรัพยากรธรรมชาติ ที่มนุษย์ได้ไปเก็บมาใช้ประโยชน์ ประกอบหรือแปรรูปเป็นสินค้าตลอดจนถึงความสดของสินค้าบางชนิด เช่น พืชผัก อาหารทะเล ปลาน้ำจืด เป็นต้น นอกจากนี้ความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนที่มาใช้บริการของตลาดนัดความแตกต่างทางความคิด ความเชื่อ ภาษา ศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมนั้นไม่ได้เป็นสิ่งกีดขวางเส้นทางการแลกเปลี่ยนซื้อขายในตลาดนัดได้เลย

๒) สร้างค่านิยม เดินตลาดนัดดีกว่าเดินห้างสรรพสินค้า เพราะตลาดนัดเป็นแหล่งรวมสินค้าท้องถิ่นไทย ปัจจุบันสินค้าท้องถิ่นได้รับความนิยมมากขึ้น เรียกกันว่า สินค้าโอ-ท็อป (OTOP) สินค้าท้องถิ่นได้รับการพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีบรรจุภัณฑ์สวยงามได้ก้าวเข้าไปสู่ห้างสรรพสินค้ายกระดับสินค้าท้องถิ่นมากขึ้น ทำให้ราคาสูงขึ้นด้วย แต่ในขณะเดียวกันสินค้าประเภทเดียวกันคุณภาพระดับเดียวกันที่อยู่ในตลาดนัดการตั้งราคาก็เป็นราคาแบบชาวบ้านที่พอมีกำลังซื้อได้ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าถ้าอยากได้ของดีราคาถูก และเป็นการสนับสนุนชาวบ้านโดยไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลางก็สามารถมาหาซื้อได้ในตลาดนัด

๓) ตลาดนัดเป็นแหล่งปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย เป็นแหล่งที่สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนในระดับพื้นฐาน ได้เป็นลูกค้าประจำ มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ตลาดนัดก่อให้เกิดบรรยากาศของญาติมิตรทางสังคม การได้ไปช่วยงานการกันเมื่อมีงานบวชลูกบวชหลานมีงานศพ ก็ได้บอกงานบุญแก่กันและกัน สร้างความสัมพันธ์ในแนวลึกและกว้าง นอกจากนี้ตลาดนัดยังสร้างวัฒนธรรมการค้าขายแบบเกื้อกูลกัน มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของผู้คนภายในตลาดนัดที่แตกต่างไปจากการจับจ่ายสินค้าในห้างสรรพสินค้า นอกจากผู้คนที่มาจับจ่ายสินค้ากันแล้วพ่อค้าแม่ค้า ผู้ขายสินค้าในตลาดนัด ยังช่วยกันซื้อขายแลกเปลี่ยนกันเอง หรือแจกจ่ายแบ่งปันสินค้าให้แก่กันและกัน สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ขายด้วยกันให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น

๔) ตลาดนัดเป็นแหล่งที่สะท้อนภาพการดำรงวิถีชีวิตชุมชน ตลาดนัดเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารของชุมชน เป็นแหล่งที่มีการสังสรรค์นันทนาการ พ่อค้าแม่ค้า ผู้ซื้อผู้ขาย พุดคุยกันสนุกสนานทั้งเรื่องละครโทรทัศน์ ข่าวสารการบ้านการเมือง เรื่องทุกอย่างในตลาดนัดนั้นมีข้อมูลเกือบทั้งหมดซึ่งเป็นภาพความมีชีวิตชีวาในการดำเนินวิถีชีวิตชุมชนแบบไทย ๆ ที่จะต้องให้มีการดำรงสืบทอดเป็นมรดกให้ลูกหลานต่อไป

๕) มีสินค้าและรูปแบบการค้าขายที่มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น รูปแบบการขายที่ไม่ต้องอาศัยเครื่องมือชั่งตวงวัด แต่สามารถใช้หน่วยวัดของท้องถิ่น ซึ่งไม่ต้องการความแม่นยำไม่เน้นการคำนวณน้ำหนัก เช่น ตลาดนัดในคาบสมุทรสทิงพระ มีสินค้าท้องถิ่น ได้แก่ ผลิตภัณฑ์จากตาลโตนด คือ น้ำตาลแว่น มีวิธีการขายแบบการนับแว่นขายร้อยละ ๑๐, ๒๐ บาทขึ้นกับขนาดของ

น้ำตาลแว่น การขายผักเป็นกองหรือเป็นกำ ๆ ละ ๒ บาท หรือ ๕ บาท การขายสินค้ามือสองในตลาดนัดสามจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยการขายแบกะดิน กองสินค้ารวม ๆ กัน ให้ผู้ซื้อได้เลือกซื้อทุกอย่างขึ้นละ ๒๐ บาท ซึ่งผู้เลือกซื้อสินค้าสามารถคัดคุณภาพได้เองตามความพึงพอใจ รูปแบบการขายสินค้าระบบนี้สะท้อนจิตสำนึกของตลาดนัดว่ายังเห็นความสำคัญกับความรู้สึกความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่าการคำนึงถึงกำไรขาดทุนอย่างเดียว

๖) ตลาดนัดเป็นโครงสร้างทางสังคมที่สำคัญของท้องถิ่นในท้องถิ่นที่ห่างไกลความเจริญ นอกจากตลาดนัดเป็นแหล่งที่มีสรรพสินค้าที่สนองความต้องการแล้ว ตลาดนัดยังก่อให้เกิดความเจริญทางด้านวัตถุประเภทสินค้าฟุ่มเฟือยทั้งหลาย บางครั้งความสะดวกสบายจากการมีสินค้าทุกอย่างจำหน่ายในตลาดนัด ทำให้เกิดการทำลายภูมิปัญญาพื้นบ้านได้โดยไม่ได้ตั้งใจเช่น ไม่นิยมปลูกพืชผักกินเอง เพราะมีผักหลายชนิดขายในตลาดนัด เก็บไว้ได้ในตู้เย็น ในเทศกาลเดือนสิบในอดีต ๒-๓ ครอบครัวร่วมกันทำขนมเพื่อแบ่งปันกันและนำไปแจกจ่ายญาติผู้ใหญ่ปัจจุบันขนมที่ใช้ในประเพณีเดือนสิบสามารถหาซื้อได้จากตลาดนัด และซื้อในปริมาณที่พอไปทำบุญที่วัดตามประเพณีไม่ได้นำไปแจกจ่ายให้กับญาติผู้ใหญ่ดังเช่นในอดีตแล้ว

๗) ตลาดนัดเป็นแหล่งเรียนรู้และเป็นภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมในทุก ๆ ด้านเช่น ความสัมพันธ์ของชุมชน วิถีชีวิตชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้าน วัฒนธรรมชุมชน เป็นต้นจึงเป็นแหล่งที่ควรให้เด็กและเยาวชนได้ศึกษา มีส่วนร่วมกับผู้ปกครองในการเดินเลือกซื้อการค้าขายรวมถึงการถ่ายทอดประสบการณ์สู่กัน

๘) ตลาดนัดเป็นแหล่งเรียนรู้ประสบการณ์ในการจัดการด้านการเงิน สภาพความเป็นอยู่ และวิถีชีวิตของพ่อค้าแม่ค้า ผู้ขายสินค้าในตลาดนัดที่ต้องหาเลี้ยงครอบครัวให้สามารถอยู่ได้อย่างปกติสุขนั้น พ่อค้าแม่ค้า ผู้ขายสินค้าในตลาดนัดจะต้องมีวิธีการจัดการสินค้า วิธีการเก็บออมเงิน การจัดสรรการเงินในครอบครัว ซึ่งเป็นวิธีการของการบริหารจัดการของรายปัจเจกบุคคลที่สามารถเรียนรู้กันได้และสามารถถ่ายทอดกันได้โดยผ่านผู้ขายสินค้าในตลาดนัดด้วยกันหรือผ่านไปสู่นุตรหลานในครอบครัวของผู้ขายเอง วิธีการบริหารจัดการเมื่อขายของเสร็จ ก็จะจัดแบ่งเงินไว้เป็นส่วน ๆ สำหรับการลงทุน สำหรับค่าขนมของลูก สำหรับค่าน้ำค่าไฟ เก็บไว้สำหรับค่ารักษาพยาบาลของคนในครอบครัว ซึ่งผู้ขายสินค้าในตลาดนัดก็มีวิธีการบริหารจัดการการเงินของแต่ละคนเป็นภูมิปัญญาที่สามารถเรียนรู้และถ่ายทอดสู่กันเพื่อนำมาปรับใช้ตามความเหมาะสมกับตนเองและครอบครัว

ความสำคัญของตลาดนัดในด้านเศรษฐกิจ สามารถสรุปประมวลได้ดังนี้

๑) ตลาดนัดเป็นแหล่งที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าทำให้เกิดส่วนต่างของราคาซึ่งเป็นผลกำไร สร้างรายได้ให้แก่ผู้ค้าขาย ตัวอย่างเช่น ผู้ขายผักผลไม้ ที่ไปรับสินค้ามาจากตลาดหัวอิฐ

จังหวัดนครศรีธรรมราช นำมาขายในตลาดนัดจังหวัดสงขลา ยะลา ปัตตานี ฯลฯ ผู้ขายเหล่านี้ได้อาศัยกำไรส่วนต่างจากราคาผักผลไม้เป็นรายได้นำไปเลี้ยงครอบครัว

๒) ตลาดนัดเป็นที่รองรับผู้ขายที่ไม่มีสถานที่ค้าขายที่เป็นหลักแหล่งถาวรจึงต้องค้าขายแบบเร่ขายหมุนเวียนไปตามตลาดนัด ผู้ยึดอาชีพค้าขายในตลาดนัดเป็นหลักหรือผู้ขายสินค้าทั่วไป เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป สินค้ามือสอง เครื่องใช้พลาสติก เป็นต้น ส่วนใหญ่ไม่มีร้านค้าที่จัดตั้งเป็นหลักแหล่งถาวร แต่จะมีรถยนต์เป็นยานพาหนะ ๑ คัน ตระเวนขายสินค้าในตลาดนัดต่าง ๆ เดินทางไปถึงตลาดนัดตั้งแต่เช้ามืด ตั้งแผงลอย ปัจจุบันนี้แผงลอยได้ประยุกต์ใช้แผงลอยที่สามารถพับเก็บได้เป็นอุปกรณ์สำคัญของการค้าขายแบบเร่ขายหมุนเวียน เพราะจะนำติดรถยนต์ไปยังตลาดนัดต่าง ๆ ผู้ขายสินค้าทั่วไปนอกจากขายในตลาดนัดแล้ว ยังสามารถไปขายในเทศกาลของชุมชน เช่น งานทอดกฐิน งานทอดผ้าป่า งานฝังลูกนิมิต เป็นต้น

๓) ตลาดนัดเป็นที่รองรับสินค้าที่เป็นผลผลิตส่วนเกิน จากการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนได้แลกเปลี่ยนเป็นรายได้ส่วนหนึ่ง เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัวผู้ขายในลักษณะนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ขายสินค้าในท้องถิ่น เช่น ผู้ขายผักที่เพาะปลูกเอง หรือเก็บจากธรรมชาติหรือขนมพื้นบ้านที่ผลิตขึ้นมาเอง สร้างรายได้เสริมแก่ครอบครัวอย่างน้อยสัปดาห์ละ ๒๐๐-๕๐๐ บาท

๔) เป็นแหล่งสร้างงานสร้างรายได้แก่ผู้ทำหน้าที่ผู้จัดการตลาดมีการจ้างงาน เช่น จัดเก็บค่าเช่าที่ก่อกำจัดขยะมูลฝอย เป็นต้น ผู้ประมูลได้ตลาดนัดรถไฟจะระบุว่าเก็บค่าเช่าที่ได้ครั้งละ ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ บาท แต่ต้องจ้างคนเก็บกวาดทำความสะอาดตลาดนัดและค่าห้องน้ำในตลาดนัดเดือนละ ๒,๐๐๐-๒,๕๐๐ บาท และต้องเก็บเงินค่าตลาดนัดให้กับเจ้าของที่ดิน (การรถไฟแห่งประเทศไทย) ตามราคาประมูลเดือนละ มากกว่า ๑๐,๐๐๐ บาท

๕) ตลาดนัดเป็นแหล่งตอบสนองความต้องการสินค้าของผู้คนที่ต้องการสินค้าบริโภคในครัวเรือน ซึ่งไม่มีตลาดสดบริการตลาดนัดจึงเป็นแหล่งที่ตอบสนองความต้องการของผู้คนในชุมชนที่ห่างไกลเมืองและความเจริญได้ เพราะในตลาดนัดมีสินค้าทุกชนิดให้เลือกซื้อได้เช่นกัน แต่อาจมีความแตกต่างในเรื่องคุณภาพและราคาที่ถูกลง นอกจากนี้นี้ตลาดนัดเป็นแหล่งที่ตอบสนองความต้องการสินค้าที่แตกต่างไปจากห้างสรรพสินค้าที่ทันสมัย เช่น สินค้ามือสองของดีราคาถูก ผักผลไม้พื้นบ้าน ขนมพื้นบ้าน เป็นต้น

๖) การแลกเปลี่ยนซื้อขายในตลาดนัดที่ไม่ได้มีเพียงเงินตราหรือราคาค่างวดทางเศรษฐกิจเท่านั้น ความมีคุณค่าทางวัฒนธรรมมองผ่านวิธีการทางเศรษฐกิจเกิดเป็นปรากฏการณ์ในตลาดนัดด้วย สินค้าของท้องถิ่นที่ผู้ขายสินค้าในตลาดนัดมีวิธีการขายที่ให้คุณค่าทางน้ำใจมากกว่าราคาทางเศรษฐกิจที่ยังมีวิธีการขายลักษณะที่ขายเป็นกอง เป็นกำ ไม่เคร่งครัดกับมาตรฐานการชั่งตวงวัดแต่เป็นการให้คุณค่าทางจิตใจมากกว่าและหากนำสินค้าในตลาดนัดมาเปรียบเทียบกับสินค้า

ในห้างสรรพสินค้า การเปรียบเทียบกันชนิดสินค้าต่อสินค้า ราคา ปริมาณ คุณภาพ และความหลากหลายของสินค้าคงจะเป็นไปได้ แต่สิ่งที่เปรียบเทียบกันไม่ได้ ก็คือระบบคุณค่าทางด้านวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนท้องถิ่น ที่ผู้ซื้อสามารถเจรจาต่อรองกันได้ราคาจะถูกหรือแพงขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของผู้ซื้อด้วย ความพึงพอใจของทั้งสองฝ่ายต้องเกิดขึ้นก่อนจะมีการซื้อขาย บางครั้งแจกบ้างแถมบ้างเป็นการซื้อขายที่มีคุณค่าของความมีน้ำใจให้กันและกันของผู้ซื้อกับผู้ขาย บรรยากาศแบบนี้ในห้างสรรพสินค้าจะไม่มีให้เห็น เพราะพนักงานที่ยืนขายไม่มีอำนาจในการตัดสินใจราคาจึงไม่ต้องต่อรอง ราคาต้องเป็นไปตามป้ายบอกราคาพนักงานที่ยืนขายเหมือนเครื่องจักรหรือหุ่นยนต์ที่รอรับคำสั่งอย่างเดียว และห้างสรรพสินค้ายังทำให้ผู้คนนิสัยเสีย มัวเมาหลงใหลในวัตถุนิยมที่มากมายเกินความจำเป็น เพราะว่าการเดินเลือกซื้อสินค้าที่จัดไว้อย่างสวยงาม ท่ามกลางอากาศที่เย็นสบายด้วยเครื่องปรับอากาศ ทำให้ผู้คนเกิดความโลภและความหลงในวัตถุ โดยไม่คำนึงถึงเงินในกระเป๋าตนเองที่มี จึงทำให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกเช่น ปัญหาหนี้สิน เป็นต้น แต่ถ้าเดินจับจ่ายสินค้าในตลาดนัด ข้อจำกัดในเรื่องของเวลา อากาศที่ไม่เป็นใจทำให้ต้องรีบหาซื้อแล้วรีบกลับบ้านไม่เกล็ดเกล็ดชิ้นซมสินค้าให้นานเกินความจำเป็นส่วนนี้จึงช่วยลดความอยากได้อะไรก็มี ให้รู้จักประหยัด รู้จักพอ เป็นปรัชญาที่แฝงอยู่กับการเดินในตลาดนัดเพียงแต่ยังไม่มีใครคิดคำนึงถึงส่วนนี้เท่านี้

๗) สภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของพ่อค้าแม่ค้า ผู้ขายสินค้าในตลาดนัด ที่ต้องหาเลี้ยงครอบครัวให้สามารถอยู่ได้อย่างปกติสุขนั้น พ่อค้าแม่ค้า ผู้ขายสินค้าในตลาดนัดจะต้องมีวิธีการจัดการสินค้า วิธีการเก็บออมเงิน การจัดการการเงินในครอบครัวด้วย จึงจะทำให้ตนเองและครอบครัวอยู่ได้อย่างมีความสุข ตลาดนัดยังเป็นแหล่งที่มีการใช้แรงงานในครัวเรือนในการแปรรูปสินค้าการขนย้ายสินค้า ตลอดจนยังได้ช่วยขายสินค้าสร้างความสัมพันธ์การช่วยเหลือกันในครัวเรือนการถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมการค้าขายสินค้าของครัวเรือนในตลาดนัด ซึ่งอาจเป็นความรู้ที่มีใช้ทฤษฎีที่ได้รับการยอมรับจากแวดวงวิชาการทางด้านเศรษฐศาสตร์ แต่เป็นประสบการณ์ที่ได้มีการสั่งสมมาตลอดในช่วงชีวิต

ธานี กุลแพทย์ ได้ศึกษา “บทบาทของตลาดนัดจตุจักรที่มีต่อชุมชนกรุงเทพฯ และบริเวณชานเมือง” พบว่า ตลอดระยะเวลา ๑๒ ปีเต็มของตลาดนัดจตุจักรตลาดนัดแห่งนี้มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเช่นเดียวกันกับตลาดนัดที่เคยมีมาแต่อดีตในสังคมไทยการดำรงอยู่ของตลาดนัดจตุจักรนั้น จึงมีบทบาทต่อชุมชนกรุงเทพฯ และบริเวณชานเมืองทั้งในด้านเศรษฐกิจสังคม และการเมือง ในด้านเศรษฐกิจนั้นทำให้ชุมชนบริเวณจตุจักรและชุมชนบริเวณใกล้เคียงกลายเป็นย่านการค้าใหม่เกิดขึ้น ขณะเดียวกันได้ดึงดูดชุมชนในเขตปริมณฑลเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมโดยการสร้างเครือข่ายทางการค้า ซึ่งเป็นผลโดยตรงในการพัฒนาเศรษฐกิจของผู้ร่วมกิจกรรมในตลาด

นัดจัดจ้กร ส่วนทางสังคมและการเมืองนั้นทำให้ชุมชนแห่งนี้เป็นศูนย์รวมของประชาชนจำนวนมากซึ่งเข้ามาร่วมกิจกรรมทั้งด้านการค้าพบปะแลกเปลี่ยนข่าวสาร รวมทั้งการพักผ่อนและดำเนินกิจกรรมทางการเมือง^{๕๐}

เกรียงศักดิ์ หลีเจริญทำการวิเคราะห์โครงสร้างทางภูมิศาสตร์ของตลาดนัดหมุนเวียนในจังหวัดสตูล ได้อธิบายถึงสาเหตุการเกิดตลาดนัดหมุนเวียนว่า โดยปกติในการจัดตั้งร้านค้าหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่งอย่างใดจะต้องคำนึงถึงจำนวนประชากรขั้นต่ำที่มาสสนับสนุนโดยพิจารณาจากขอบเขตของสินค้า ถ้าขอบเขตของสินค้าขนาดใหญ่ที่สุดคลุมบริเวณบริการได้กว้างกว่าหรือเท่ากับขอบเขตของสินค้าขนาดเล็กที่สุดแล้วก็สามารถจัดตั้งร้านค้าประจำได้อย่างถาวร แต่ในกรณีที่ขอบเขตของสินค้าขนาดเล็กที่สุดคลุมบริเวณได้กว้างกว่าขอบเขตของสินค้าขนาดใหญ่ที่สุดซึ่งลักษณะอาจพบในท้องถิ่นที่มีการคมนาคมไม่สะดวกผู้บริโภคไม่สามารถเดินทางไปซื้อสินค้าจากที่ไกล ๆ ได้ เพราะต้องใช้เวลาในการเดินทางมาการแจกกระจายของประชากรต่อหน่วยพื้นที่ต่ำและความต้องการสินค้าไม่สูงพอ การจัดตั้งร้านค้าประจำไม่สามารถกระทำได้ ดังนั้นพ่อค้าจึงตัดสินใจเร่ขายสินค้าไปตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้บริการสินค้าแก่ผู้บริโภคได้อย่างทั่วถึงโดยคำนึงถึงระยะทางและจำนวนครั้งของการเคลื่อนย้ายขอบเขตของสินค้าจะผันแปรตามลักษณะของรายได้ ความยืดหยุ่นของความต้องการ และค่าขนส่งตลาดนัดบางแห่งเปิดได้เพียงสัปดาห์ละไม่กี่วันเพราะรายได้ของประชากรที่มาสสนับสนุนอยู่ในขั้นต่ำและอัตราค่าขนส่งสูง^{๕๑}

เอ็ม.เจ.เว็บเบอร์และริชาร์ด ซิแมนสกี (M.J. Webber & Richard Symanski) ได้สรุปลักษณะของตลาดนัดหมุนเวียนไว้เป็นข้อ ๆ ดังนี้^{๕๒}

- ๑) ตลาดนัดเปิดทำการค้าขายเพียงบางวันซึ่งแตกต่างไปจากร้านค้าประจำที่เปิดทำการค้าขายต่อเนื่องกันสัปดาห์ละ ๖-๗ วัน และใช้เวลาสำหรับการค้าวันละ ๘-๑๒ ชั่วโมง
- ๒) มีลักษณะการเคลื่อนย้ายเพื่อนำสินค้าไปขายตามตลาดนัดต่าง ๆ โดยเฉพาะในสังคมชนบทพ่อค้าจะเคลื่อนที่บ่อยครั้งกว่าพ่อค้าในเขตที่เศรษฐกิจพัฒนาแล้ว
- ๓) ตลาดนัดหมุนเวียนเป็นแหล่งสำหรับรวมกลุ่มของพ่อค้าที่ขายสินค้าต่างประเภทกัน และพ่อค้ามักทำหน้าที่ทางเศรษฐกิจหลายด้าน

^{๕๐} ธาณี กุลแพทย์. บทบาทของตลาดนัดจัดจ้กรที่มีต่อชุมชนกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล : กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๓๗, บทคัดย่อ

^{๕๑} เกรียงศักดิ์ หลีเจริญ. การวิเคราะห์โครงสร้างทางภูมิศาสตร์ของตลาดนัดหมุนเวียนในจังหวัดสตูล. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ๒๕๑๙, หน้า ๑๐-๑๕

^{๕๒} M.J. Webber & Richard Symanski, ๑๙๗๓, pp. ๒๑๓-๒๑๖

๔) ลักษณะของตลาดนัดหมุนเวียนเป็นเพียงส่วนประกอบของระบบการค้า ลำดับศักยภาพของตลาดนัดหมุนเวียนเกิดจากขอบเขตของสินค้าแต่ละชนิดที่มีความแตกต่างกัน และในหมู่บ้านอาจจะมีตลาดขนาดเล็กที่สุดหนึ่งแห่งหรือมากกว่านั้น

ริชาร์ด ซิแมนสกี และ เอ็ม.เจ.เว็บเบอร์ (Richard Symanski & M.J. Webber) ได้ศึกษาการตัดสินใจเดินทางเพื่อขายสินค้าในตลาดนัดต่าง ๆ ของพ่อค้าเร่ พบว่าระยะทางการเคลื่อนที่มีผลต่อการตัดสินใจของพ่อค้าเร่ เขาไม่เคลื่อนที่ไปขายในตลาดนัดที่ห่างไกลไปมาก ๆ เพราะอัตราค่าขนส่งแพง กำไรที่ได้จากการขายต่ำเมื่อหักค่าขนส่งแล้ว ดังนั้นเขาจึงเลือกเดินทางไปขายในตลาดนัดใกล้ ๆ^{๕๓}

พอลลี ฮิลล์และโรเบิร์ต เอช (Polly Hill & Robert H.T. Smith) ได้ศึกษาพฤติกรรมของพ่อค้าเร่ในตลาดนัดหมุนเวียน การเร่ขายสินค้าของพ่อค้าในระบบตลาดนัดหมุนเวียนพบว่า พ่อค้าเร่ในทางเหนือของประเทศไนจีเรียมีการเคลื่อนย้าย ๒ ลักษณะ คือ^{๕๔}

๑) พ่อค้าเร่ที่พักอาศัยอยู่ที่บ้าน จะเดินทางไปค้าขายในตลาดนัดต่าง ๆ และกลับในวันเดียวกัน พ่อค้าประเภทนี้จะเลือกเดินทางไปยังตลาดนัดที่ไม่ไกลจากบ้านมากนักและเขาไม่คำนึงถึงค่าขนส่ง

๒) พ่อค้าเร่ที่เคลื่อนย้ายไปตามระบบ ส่วนมากจะเดินทางไกลและนอนค้างในบริเวณตลาดนัดที่เขาจะขายในวันรุ่งขึ้น ส่วนพ่อค้าเร่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศกานา พบว่าพ่อค้าที่ขายของจำนวนน้อยจะเดินทางและบรรทุกสินค้าด้วยรถบรรทุก ไปยังตลาดที่เปิดทำการค้าขายวันหนึ่ง ๆ เขาจะเดินทางประมาณ ๒๕-๕๐ ไมล์ หากวันไหนกลับสู่ที่พักในวันรุ่งขึ้นก็ไม่ไปขายสินค้าแต่จะพักผ่อน ทำงานในไร่หรือเดินทางไปซื้อสินค้าจากศูนย์กลางใหญ่เพื่อจัดเตรียมไว้สำหรับเร่ขายต่อไป

โรนัลด์ ยี.แนพพ์ (Ronald G. Knapp) ศึกษาลักษณะของพ่อค้าเร่ในเขตเมืองของไต้หวันพบว่า พ่อค้าจะขนส่งสินค้าโดยบรรทุกด้วยรถจักรยาน รถเข็นหรือหาบ สินค้าที่นำไปขายส่วนมากเป็นพวก ผักสด ปลา เต้าหู้ (bean curd) ไอศกรีม ตะกร้าไม้ไผ่และสินค้าจิ๋วๆ อื่น ๆ นอกจากนี้ยังมีรถเข็นขายอาหารพวกก๋วยเตี๋ยวและกาแฟ ลักษณะของสินค้าที่วางขายจะผันแปรไปตามฤดูกาลเก็บเกี่ยวของเกษตรกร^{๕๕}

^{๕๓} Richard Symanski & M.J. Webber, ๑๙๗๔, p. ๒๐๙

^{๕๔} Polly Hill & Robert H.T. Smith, ๑๙๗๒, p. ๓๕๐

^{๕๕} Ronald, G. Knapp. (๑๙๗๐). Itinerant Merchants in Taiwan, in The Journal of Asian Studies,

ตลาดนัด คือตลาดที่มีการกำหนดวันเปิดซื้อขายเป็นบางวัน หรือบางเวลา ตลาดเป็นที่รวมของผู้คนทั้งในชุมชนและต่างชุมชนที่มุ่งมาสถานที่เดียวกันและในเวลาเดียวกัน เพื่อแสวงหาอาหารและเครื่องใช้สอยในการดำรงชีวิตเพราะว่าตลาดนัดก่อกำเนิดจากชุมชนที่มีขนาดเล็กบ้าง ใหญ่บ้างแต่ละคนมีสิ่งของคนละอย่างสองอย่าง เมื่อต้องการสิ่งอื่นที่ตนไม่มีก็จะนำสิ่งของตนมาแลกเปลี่ยนกันอาจเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างอาหารกับเครื่องใช้สอยหรือระหว่างสัตว์พาหนะกับเครื่องใช้สอยครั้งเมื่อชุมชนหรือถิ่นฐานนั้น ๆ เจริญขึ้นจนถึงขั้น มีเงินตราใช้ เช่น เงินพดด้วง ก็จะมีการประเมินค่าสิ่งของที่จะแลกกับค่าของเงินตรานั้น ๆ จึงทำให้เกิดคำว่า “ซื้อ - ขาย” ฉะนั้น จึงสรุปได้ว่าตลาดนัดคือ สถานที่หรือแหล่งรวมผู้คนทั้งหลายให้มาพบปะกันเพื่อซื้อหาอาหารการกิน และเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ถึงแม้ว่าสถานที่ตั้งและรูปแบบของตลาดนัดจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยแต่ตลาดนัดก็ยังคงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนในทุกสังคมตลอดไป นอกจากนี้ตลาดนัดยังเป็นที่ทำให้ทราบถึงสถานะเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างดีโดยดูได้จากกำลังซื้อของผู้บริโภคที่มาใช้บริการตลาดนัด วิถีชีวิตของพ่อค้าแม่ค้าที่ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมการจับจ่ายใช้สอย และสภาพเศรษฐกิจ อาชีพที่ต้องฝากชีพจรไว้กับคน เงิน และงาน (ของผู้อื่น) เป็นอาชีพที่ไม่มีทฤษฎีตามหลักวิชาการแต่อาศัยประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันมาเป็นช่วง ๆ สิ่งสำคัญของการค้าขายตามตลาดนัดให้เจริญรุ่งเรือง ไม่ว่าจะขายอะไรก็ตาม ต้องเป็นคนขยัน เอาใจลูกค้า การศึกษาครั้งนี้ นอกจากจะเป็นการนำเสนอแง่มุมต่าง ๆ ของตลาดนัดแล้วยังเป็นการศึกษาประวัติการค้าในรูปแบบตลาดนัดที่อยู่คู่กับสังคมไทยมานาน วิถีชีวิต ของพ่อค้าแม่ค้าในอดีตและปัจจุบันการศึกษาครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาตลาดนัด

๒.๔ กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วย ตัวแปรต้น (Independent Variables) และ ตัวแปรตาม (Dependent Variables) ดังนี้

ตัวแปรอิสระ

(Independent Variables)

ปัจจัยส่วนบุคคล

- อายุ

ตัวแปรตาม

(Dependent Variables)

ความเชื่อในการประกอบอาชีพ

